निरुक्त उत्तर षट्कः

Nirukta Uttara Shatka : Title

: Author

: Editor

: Year, Vols.

Shaka 1734 | [illegible] : Publisher

: Remarks

अथनिरुक्तउत्तरषट्कप्रारंभः

नै.उ.१ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ओम्॥ ॥अथातोदैवतंतद्यानिनामानि
१ प्राधान्यस्तुतीनांदेवतानांतद्दैवतमित्याचक्षतेसैषादेवतापपरीक्षा
यत्कामऋषिर्यस्यांदेवतायामार्थपत्यमिच्छंस्तुतिंप्रयुंक्तेतद्दैवतः
समंत्रोभवतितास्त्रिविधाऋचः परोक्षकृताः प्रत्यक्षकृताआध्या
त्मिक्यश्चतत्रपरोक्षकृताः सर्वाभिर्नामविभक्तिभिर्युज्यंतेप्रथम
पुरुषैश्चाख्यातस्य ॥१॥ इंद्रोदिवइंद्रईशेपृथिव्याइंद्रमिद्गाथि
नोबृहदिंद्रेणैतेतृत्सवोवेविषाणाइंद्रायसामगायतनेंद्रादृतेपवते
धामकिंचनेंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमिंद्रेकामाअयंसतेत्यथप्रत्यक्ष १
कृतामध्यमपुरुषयोगास्त्वमितिचैतेनसर्वनाम्नात्वमिंद्रबलादधि

विनइंद्रमृधोजहीत्यथापिप्रत्यक्षकृतास्तोतारोभवंतिपरोक्षकृतानि
स्तोतव्यानिमाचिदन्यद्विशंसतकण्वाअभिप्रगायतोपप्रेतकुशिका
श्चेतयध्वमित्यथाध्यात्मिक्यउत्तमपुरुषयोगाअहमितिचैतेनसर्व
नाम्नायथैतदिंद्रोवैकुंठोलवसूक्तंवागांभृणीयमिति ॥ २ ॥
परोक्षकृताः प्रत्यक्षकृताश्चमंत्राभूयिष्ठाअल्पशआध्यात्मिका
अथापिस्तुतिरेवभवतिनाशीर्वादइंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमिति
यथैतस्मिन्सूक्तेथाप्याशीरेवनस्तुतिःसुचक्षाअहमक्षीभ्यांभू
यासंसुवर्चामुखेनसुश्रुत्कर्णाभ्यांभूयासमितितदेतद्बहुलमाध्व
र्यवेयाज्ञेषुचमंत्रेष्वथापिशपथाभिशापौ॥ अद्यामुरीययदिया

नै॰उ॰१ तुधानोअस्मि॥अधासवीरैर्दशभिर्वियूयाइत्यथापिकस्यचिदाख्यान
२ स्याचिख्यासा॥नमृत्युरासीदमृतंनतर्हि॥तमआसीत्तमसागूळ्ह
मग्रे॥अथापिपरिदेवनाकस्माच्चिद्भावात्॥सुदेवोअद्यप्रपते
दनावृत्॥नविजानामियदिवेदमस्मीत्यथापिनिंदाप्रशंसे॥
केवलाघोभवतिकेवलादी॥भोजस्येदंपुष्करिणीववेश्मेत्येवमक्ष
सूक्तेद्यूतनिंदाचकृषिप्रशंसाचैवमुच्चावचैरभिप्रायैर्ऋषीणांमं
त्रदृष्टयोभवंति॥ ३ ॥तद्येनादिष्टदेवतामंत्रास्तेषुदेवतोपपरी
क्षायद्देवतःसयज्ञोवायज्ञांगंवातद्देवताभवंत्यथान्यत्रयज्ञात्प्राजापत्या २
इतियाज्ञिकानाराशंसाइतिनैरुक्ताअपिवासाकामदेवतास्यात्प्रा

योदेवतावास्तिह्याचारोबहुलंलोकेदेवदेवत्यमतिथिदेवत्यंपितृदेव
त्यंयाज्ञदैवतोमंत्रइत्यपिह्यदेवतादेवतावत्स्तूयंतेयथाश्वप्रभृतीन्यो
षधिपर्यंतान्यथाप्यष्टौद्वंद्वानिसनमन्येतागंतूनिवार्थान्देवतानांप्र
त्यक्षदृश्यमेतद्भवतिमाहाभाग्याद्देवतायाएकआत्माबहुधास्तू
यतेएकस्यात्मनोन्येदेवाःप्रत्यंगानिभवंत्यपिचसत्वानांप्रकृतिभू
मभिर्ऋषयःस्तुवंतीत्याहुःप्रकृतिसार्वनाम्न्याच्चेतरेतरजन्मानो
भवंतीतरेतरप्रकृतयःकर्मजन्मानआत्मजन्मानआत्मैवैषांरथो
भवत्यात्माश्वाआत्मायुधमात्मेषवआत्मासर्वंदेवस्यदेवस्य ४
तिस्रएवदेवताइतिनैरुक्ताअग्निःपृथिवीस्थानोवायुर्वेंद्रोवांतरिक्ष

नि・उ・१ स्थानः स्तूयेधुस्थानंस्तासांमाहाभाग्यादेकैकस्याअपिबहूनिनामधेया
३ निभवंत्यपिवाकर्मपृथक्त्वाद्यथाहोताध्वर्युर्ब्रह्मोद्गातेत्यप्येकस्यसतो
पिवापृथगेवस्युः पृथग्घिस्तुतयोभवंतितथाभिधानानियथोएत
त्कर्मपृथक्त्वादितिबहवोपिविभज्यकर्माणिकुर्युस्तत्रसंस्थानैकत्वंसं
भोगैकत्वंचोपेक्षितव्यंयथापृथिव्यांमनुष्याः पशवोदेवाइतिस्थानैक
त्वंसंभोगैकत्वंचदृश्यतेयथापृथिव्याः पर्जन्येनचवाय्वादित्याभ्यांचसं
भोगोग्निनाचेतरस्यलोकस्यतत्रैतंनरराष्ट्रमिव ॥ ५ ॥ अथाकार
चिंतनंदेवतानांपुरुषविधाः स्युरित्येकंचेतनावद्वद्धिस्तुतयोभवंतितथा ३
भिधानान्यथापिपौरुषविधिकैरंगैः संस्तूयंते ॥ ऋष्वातइंद्रस्थविरस्य

बाहूयत्संगृभ्णामघवन्काशिरित्ते ॥ अथापिपौरुषविधिकैर्द्रव्यसंयोगैः ॥
आद्वाभ्यांहरिभ्यामिंद्रयाहि ॥ कल्याणीर्जायासुरणंगृहेते ॥ अथापि
पौरुषविधिकैः कर्मभिः ॥ अद्धींद्रपिबचप्रस्थितस्याश्रुत्कर्णश्रुधीह
वं ॥ अपुरुषविधाः स्युरित्यपरमपितुयद्दृश्यते ॥ ६ ॥ अपुरुषविधंतद्य
थाग्निर्वायुरादित्यः पृथिवीचंद्रमाइतियथोएतच्चेतनावद्वद्धिस्तुत
योभवंतीत्यचेतनान्यप्येवंस्तूयंतेयथाक्षप्रभृतीन्योषधिपर्यंतानियथो
एतत्पौरुषविधिकैरंगैः संस्तूयंतइत्यचेतनेष्वप्येतद्भवत्यभिक्रंदंतिहरिते
भिरासभिरितिग्रावस्तुतिर्यथोएतत्पौरुषविधिकैर्द्रव्यसंयोगैरित्ये
तदपितादृशमेवसुखंरथंयुयुजेसिंधुरश्विनमितिनदीस्तुतिर्यथोएतत्पौ

नि·उ·१ रुषविधिकैः कर्मभिरित्येतदपि तादृशमेव होतुश्चित्पूर्वे हविरद्यमाशतेति
४ अथापि पुरुषविधानामेव सतां कर्मात्मा
न एते स्युर्यथा यज्ञो यजमानस्यैष चाख्यानसमयः ॥ ७ ॥ तिस्र एव दे
वता इत्युक्तं पुरस्तात्तासां भक्तिसाहचर्यं व्याख्यास्यामोऽथैतान्यग्निभक्ती
न्ययं लोकः प्रातःसवनं वसंतो गायत्री त्रिवृत्स्तोमो रथंतरं साम ये च देव
गणाः समाम्नाताः प्रथमे स्थानेऽग्नायी पृथिवीळेति स्त्रियोऽथास्य कर्म व
हनं च हविषामावाहनं च देवतानां यच्च किंचिद्दार्ष्टिविषयिकं कर्मैव तदथा मग्निक
स्य संस्तविका देवा इंद्रः सोमो वरुणः पर्जन्य ऋतव आग्नावैष्णवं च हविर्न त्वृ ४
क्संस्तविकी दशतयीषु विद्यतेऽथाप्याग्नापौष्णं हविर्न तु संस्तवस्तत्रै

तां विभक्तिस्तुतिमृचमुदाहरंति ॥ ८ ॥ पूषा त्वेतश्च्यावयतु प्र विद्वा
ननष्टपशुर्भुवनस्य गोपाः ॥ स त्वैतेभ्यः परिददत्पितृभ्योऽग्निर्देवेभ्यः
सुविदत्रियेभ्यः ॥ पूषा त्वेतः प्रच्यावयतु विद्वाननष्टपशुर्भुवनस्य गोपा
इत्येष हि सर्वेषां भूतानां गोपायितादित्यः स त्वैतेभ्यः परिददत्पितृभ्य
इति सांशयिकस्तृतीयः पादः पूषा पुरस्तात्तस्यान्वादेश इत्येकमग्नि
रुपरिष्टात्तस्य प्रकीर्तनेत्यपरं ॥ अग्निर्देवेभ्यः सुविदत्रियेभ्यः ॥ सु
विदत्रं धनं भवति विंदतेर्वैकोपसर्गाद्ददातेर्वा स्याद्द्व्युपसर्गात् ॥ ९ ॥
अथैतानींद्रभक्तीन्यंतरिक्षलोको माध्यंदिनं सवनं ग्रीष्मस्त्रिष्टुप्पंच
दशस्तोमो बृहत्साम ये च देवगणाः समाम्नाता मध्यमे स्थाने याश्च स्त्रि

नि॰ ३॰ १ योथास्यकर्मरसानुप्रदानंवृत्रवधोयाचकाचबलकृतिरिंद्रकर्मैवतद
५ थास्यसंस्तविकादेवाअग्निःसोमोवरुणःपूषाबृहस्पतिर्ब्रह्मणस्पतिः
पर्वतःकुत्सोविष्णुर्वायुरथापिमित्रोवरुणेनसंस्तूयतेपूष्णारुद्रेणचसो
मोग्निनाचपूषावातेनचपर्जन्यः॥ १० ॥अथैतान्यादित्यभक्तीन्यसौ
लोकस्तृतीयसवनंवर्षाजगतीसप्तदशस्तोमोवैरूपंसामयेचदेवग
णाःसमाम्नाताउत्तमेस्थानेयाश्चस्त्रियथास्यकर्मरसादानंरश्मिभि
श्चरसाधारणंयच्चकिंचित्प्रवल्हितमादित्यकर्मैवतच्चंद्रमसावायु
नासंवत्सरेणेतिसंस्तवएतेष्वेवस्थानव्यूहेष्वृतुछंदःस्तोमपृष्ठस्यभ ५
क्तिशेषमनुकल्पयीतशरदनुष्टुबेकविंशस्तोमोवैराजंसामेतिपृथि

व्यायतनानिहेमंतःपंक्तिस्त्रिणवस्तोमःशाक्वरंसामेत्यंतरिक्षायतनानिशि
शिरोतिछंदास्त्रयस्त्रिंशस्तोमोरैवतंसामेतिद्युभक्तीनि॥ ११ ॥मंत्राम
ननाच्छंदांसिछादनात्स्तोमस्तवनाद्यजुर्यजतेःसामसंमितमृचास्यतेर्वर्चा
समंमेनइतिनैदानागायत्रीगायतेःस्तुतिकर्मणस्त्रिगमनावाविपरीता
गायतोमुखादुदपतदितिचब्राह्मणमुष्णिगुत्स्नाताभवतिस्निह्यतेर्वास्या
त्कांतिकर्मणउष्णीषिणीवेत्यौपमिकमुष्णीषंस्नायतेःककुप्ककुभिनी
भवतिककुप्चकुब्जश्चकुजतेर्वोब्जतेर्वानुष्टुबनुष्टोभनाद्गायत्रीमेवत्रिप
दांसतींचतुर्थेनपादेनानुष्टोभतीतिचब्राह्मणंबृहतीपरिबर्हणात्पंक्तिः
पंचपदात्रिष्टुप्स्तोभत्युत्तरपदाकातुत्रितास्यात्तीर्णतमंछंदस्त्रिवृद्वज्रस्त

नि॰ उ॰ १ स्यस्तोभनीतिवायत्त्रिरस्तोभत्तत्त्रिष्टुभस्त्रिष्टुप्त्वमितिविज्ञायते ॥ १२ ॥
६ जगतीगततमंछंदोजलचरगतिर्वाजल्गल्यमानोसृजदितिचब्राह्मणंवि
राड्विराजनाद्वाविराधनाद्वाविप्रापणाद्वाविराजनात्संपूर्णाक्षराविराध
नादूनाक्षराविप्रापणादधिकाक्षरापिपीलिकमध्येत्यौपमिकंपिपीलिका
पेलतेर्गतिकर्मणइतीमादेवताअनुक्रांताःसूक्तभाजोहविर्भाजऋग्भा
जश्चभूयिष्ठाःकाश्चिन्निपातभाजोथोताभिधानैःसंयुज्यहविश्चोदयती
न्द्रायवृत्रघ्नइंद्रायवृत्रतुरइंद्रायांहोमुचइतितान्यप्येकेसमामनंतिभूयां
सितुसमाम्नानाद्यत्तुसंविज्ञानभूतंस्यात्प्राधान्यस्तुतितत्समामनेथोत ६
कर्मभिर्ऋषिर्देवताःस्तौतिवृत्रहापुरंदरइतितान्यप्येकेसमामनंतिभूयांसि

तुसमाम्नानाद्व्यंजनमात्रंतुतत्तस्याभिधानस्यभवतियथाब्राह्मणायबु
भुक्षितायौदनंदेहिस्नातायानुलेपनंपिपासतेपानीयमिति ॥ १३ ॥ अ
थातोनुक्रमिष्यामोग्निःपृथिवीस्थानःस्तंप्रथमंव्याख्यास्यामोग्निःकस्माद
ग्रणीर्भवत्यग्रंयज्ञेषुप्रणीयतेंगंनयतिसंनममानोक्नोपनोभवतीतिस्थौला
ष्ठीविर्नक्नोपयतिनस्नेहयतित्रिभ्यआख्यातेभ्योजायतइतिशाकपूणिरि
तादक्ताद्दग्धाद्वानीतात्सखल्वेतेरकारमादत्तेगकारमनक्तेर्वादहतेर्वानीःपर
स्तस्यैषाभवति ॥ १४ ॥ अग्निमीळेपुरोहितंयज्ञस्यदेवमृत्विजं ॥ होतारंर
त्नधातमं ॥ अग्निमीळेग्निंयाचामीळिरध्येषणाकर्मापूजाकर्मावापुरो
हितोव्याख्यातोयज्ञंदेवोदानाद्वादीपनाद्वाद्योतनाद्वाद्युस्थानोभवतीतिवा
श्च

नि॰ उ॰ १ योदेवःसादेवताहोतारंह्वातारंजुहोतेर्होतेत्यौर्णवाभोरत्नधातमंरम
७ णीयानांधनानांदातृतमंतस्यैषापराभवति ॥ १५ ॥ अग्निःपूर्वेभि
र्ऋषिभिरीड्योनूतनैरुत ॥ सदेवाँएहवक्षति ॥ अग्निर्यःपूर्वैर्ऋषिभि
रीडितव्योवंदितव्योस्माभिश्चनवतरैःसदेवानिहावहत्वितिसनम
न्यतायमेवाग्निरित्यप्येतेउत्तरेज्योतिषीअग्नीउच्येतेततोनुमध्यमः
॥ १६ ॥ अभिप्रवंतसमनेवयोषाःकल्याण्यःस्मयमानासोअग्निं
॥ घृतस्यधाराःसमिधोनसंतताजुषाणोहर्यतिजातवेदाः ॥ अभिनवं
तसमनसइववयोषाःसमनंसमननाद्वासंमाननाद्वाकल्याण्यःस्मयमाना ७
सोअग्निमित्यौपमिकंघृतस्यधाराउदकस्यधाराःसमिधोनसंततनसति

राध्नोतिकर्मावानमतिकर्मावा ॥ ताजुषाणोहर्यतिजातवेदाः ॥ हर्यतिःप्रेप्सा
कर्माविहर्यतीतिसमुद्रादूर्मिर्मधुमाँउदारदित्यादित्यमुक्तंमन्यंतेसमुद्रा
ध्येषोद्भ्यउदेतीतिब्राह्मणमथापिब्राह्मणंभवत्यग्निःसर्वादेवताइतित
स्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥ १७ ॥ इंद्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरथोदि
व्यःससुपर्णोगरुत्मान् ॥ एकंसद्विप्राबहुधावदंत्यग्निंयमंमातरिश्वान
माहुः ॥ इममेवाग्निंमहांतमात्मानमेकमात्मानंबहुधामेधाविनोवदं
तींद्रंमित्रंवरुणमग्निंदिव्यंचगरुत्मंतंदिव्योदिविजोगरुत्मान्गरणवान्गु
र्वात्मामहात्मेतिवायस्तकस्तंभजतेयस्मैहविर्निरुप्यतेऽयमेवसोग्निर्नि
पातमेवैतेउत्तरेज्योतिषीएतेननामधेयेनभजते ॥ १८ ॥ जातवेदाःकस्मा

नि·उ·१ ज्जातानिवेदजातानिवैनंविदुर्जातेजातेविद्यतइतिवाजातवित्तोवाजातध
८ नोजातविद्योवाजातप्रज्ञानोयत्तज्जातःपशूनविंदततितज्जातवेदसोजा
तवेदस्त्वमितिब्राह्मणंतस्मात्सर्वानृतून्पशवोग्निमभिसर्पंतीतिचतस्यै
षाभवति ॥ १९ ॥ प्रनूनंजातवेदसमश्वंहिनोतवाजिनं ॥ इदंनोबर्हिरा
सदे ॥ प्रहिणुतजातवेदसंकर्मभिःसमश्नुवानमपिवोपमार्थेस्यादश्वमि
वजातवेदसमितीदंनोबर्हिरासीदत्विति तदेतदेकमेवजातवेदसंगायत्रं
तृचंदशतयीषुविद्यतेयत्तुकिंचिदाग्नेयंतज्जातवेदसानांस्थानेयुज्यते
सनमन्येतायमेवाग्निरित्यप्येतेउत्तरेज्योतिषीजातवेदसीउच्येतेततो ८
नुमध्यमः ॥ अभिप्रवंतसमनेवयोषाइतितत्पुरस्ताद्व्याख्यातमथासा

वादित्यउदुत्यंजातवेदसमितितदुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामोयस्तुसूक्तंभज
तेयस्मैहविर्निरुप्यतेऽयमेवसोग्निर्जातवेदानिपातमेवैतेउत्तरेज्योतिषी
एतेननामधेयेनभजेते ॥ २० ॥ वैश्वानरःकस्माद्विश्वान्नरान्नयतिविश्व
एनंनरानयंतीतिवाऽपिवाविश्वानरएवस्यात्प्रत्यृतःसर्वाणिभूतानि
तस्यवैश्वानरस्तस्यैषाभवति ॥ २१ ॥ वैश्वानरस्यसुमतौस्यामराजा
हिकंभुवनानामभिश्रीः ॥ इतोजातोविश्वमिदंविचष्टेवैश्वानरोयततेसू
र्येण ॥ इतोजातःसर्वमिदमभिविपश्यतिवैश्वानरःसंयततेसूर्येणरा
जायःसर्वेषांभूतानामभिश्रयणीयस्तस्यवयंवैश्वानरस्यकल्याण्यां
मतौस्यामेतितत्कोवैश्वानरोमध्यमइत्याचार्याःवर्षकर्मणाह्येनंस्तौति २२॥

नि·उ·१ प्रनूमहित्वंवृषभस्यवोचंयंपूरवोवृत्रहणंसचंते ॥ वैश्वानरोदस्युमग्नि
९ र्जघन्वाँऽअधूनोत्काष्ठाअवशंबरंभेत् ॥ प्रब्रवीमितन्महत्वंमाहाभा
ग्यंवृषभस्यवर्षितुरपांयंपूरवःपूरयितव्यामनुष्यावृत्रहणंमेघह
नंसचंतेसेवंतेवर्षकामादस्युर्दस्यतेःक्षयार्थादुपदस्यंत्यस्मिन्रसा
उपदासयतिकर्माणितमग्निर्वैश्वानरोघ्नन्नवाधूनोदपःकाष्ठाअ
भिनच्छंबरंमेघमथासावादित्यइतिपूर्वेयाज्ञिकाएषांलोकानांरोहेण
सवनानांरोहआम्नातोरोहात्प्रत्यवरोहश्चिकीर्षितस्तामनुकृतिंहो
ताग्निमारुतेशस्त्रेवैश्वानरीयेणसूक्तेनप्रतिपद्यतेसोपिनस्तोत्रि ९
यमाद्रियेताग्नेयोहिभवतिततआगच्छतिमध्यस्थानादेवतारुद्रंचम

रुतश्चततोग्निमिहस्थानमत्रैवस्तोत्रियंशंसत्यथापिवैश्वानरीयोद्वाद
शकपालोभवत्येतस्यहिद्वादशविधंकर्माथापिब्राह्मणंभवत्यसौवाआ
दित्योग्निर्वैश्वानरइत्यथापिनिवित्सौर्यवैश्वानरीभवत्यायोद्यांभात्यापृ
थिवीमित्येषहिद्यावापृथिव्यावाभासयत्यथापिछांदोमिकंसूक्तंसौर्य
वैश्वानरंभवतिदिविपृष्टोअरोचतेत्येषहिदिविपृष्टोअरोचतेत्यथापिह
विष्पांतीयंसूक्तंसौर्यवैश्वानरंभवत्ययमेवाग्निर्वैश्वानरइतिशाकपूणि
र्विश्वानरावित्यप्येतेउत्तरेज्योतिषीवैश्वानरोयंयत्ताभ्यांजायतेकथन्व
यमेताभ्यांजायतइतियत्रवैद्युतःशरणमभिहंतियावदनुपात्तोभ
वतिमध्यमधर्मैवतावद्भवत्युदकेंधनःशरीरोपशमनउपादीयमानए

नि॰उ॰१ वायंसंपद्यतउदकोपज्ञामनःशरीरदीप्तिरथादित्याद्दुदीचिप्रथमसमावृत्त
१० आदित्येकंसंवामणिंवापरिमृज्यप्रतिस्वरेयत्रशुष्कगोमयमसंस्पर्शयं
धारयतितत्प्रदीप्यतेसोयमेवसंपद्यतेथाप्याहवैश्वानरोयततेसूर्येणेति
नचपुनरात्मनात्मानंसंयततेन्येनैवान्यःसंयततइतइममादधात्यमुतोमु
ष्यरश्मयःप्रादुर्भवंतीतोस्यार्चिषस्तयोर्भासोःसंसंगंदृष्ट्वैवमवक्ष्यदथया
न्येतान्यौत्तमिकानिसूक्तानिभागानिवासाविज्ञाणिवासौर्याणिवापौ
ष्णानिवावैष्णवानिवावैश्वदेव्यानिवातेषुवैश्वानरीयाःप्रवादाअभवि
ष्यन्नादित्यकर्मणाचैनमस्तोष्यन्निरुदेषीत्यस्तमेषीतिविपर्येषीत्याग्ने १०
येष्वेवहिसूक्तेषुवैश्वानरीयाःप्रवादाभवंत्यग्निकर्मणाचैनंस्तौतीतिवहसी

तिपचसीतिदहसीतियथोएतद्वर्षकर्मणाप्येनंस्तौतीत्यस्मिन्नप्येतदुपपद्य
ते॥समानमेतदुदकमुच्चैत्यवचाहभिः॥भूमिंपर्जन्याजिन्वंतिदिवंजिन्वंत्य
ग्नयः॥इतिसानिगदव्याख्याता॥२३॥कृष्णंनियानंहरयःसुपर्णाअ
पोवसानादिवमुत्पतंति॥तआववृत्रन्सदनादृतस्यादिद्घृतेनपृथिवीव्यु
द्यते॥कृष्णंनिरयणंरात्रिरादित्यस्यहरयःसुपर्णाहरणाआदित्यरश्म
यस्तेयदामुतोर्वाचःपर्यावर्ततेसहस्थानादुदकस्यादित्यादथघृतेनोद
केनपृथिवीव्युद्यतेघृतमित्युदकनामजिघर्तेःसिंचतिकर्मणोथापिब्राह्म
णंभवत्यग्निर्वाइतोवृष्टिंसमीरयतिधामच्छद्दिवखलुवैभूत्वावर्षतिमरुतः
सृष्टांवृष्टिंनयंतियदाखलुवाअसावादित्योन्यङ्रश्मिभिःपर्यावर्ततेऽथव

नि·उ·१ र्षतीतियथोएतद्रोहात्प्रत्यवरोहश्चिकीर्षितइत्याम्नायवचनादेतद्भवति
११ यथोएतद्वैश्वानरीयोद्वादशकपालोभवतीत्यनिर्वचनंकपालानिभवंत्यस्ति
हिसौर्यएककपालःपंचकपालश्चयथोएतद्ब्राह्मणंभवतीतिबहुभक्ति
वादीनिहिब्राह्मणानिभवंतिपृथिवीवैश्वानरःसंवत्सरोवैश्वानरोब्राह्म
णोवैश्वानरइतियथोएतन्निवित्सौर्यवैश्वानरीभवतीत्यस्यैवसाभवति
योविड्भ्योमानुषीभ्योदीदेदित्येषहिविड्भ्योमानुषीभ्योदीप्यतेयथोएतद्वै
देमिकंसूक्तंसौर्यवैश्वानरंभवतीत्यस्यैवतद्भवतिजमदग्निभिराहुतइति
जमदग्नयःप्रजमिताग्नयोवाप्रज्वलिताग्नयोवातैरभिहुतोभवतियथो ११
एतद्धविष्पांतीयंसूक्तंसौर्यवैश्वानरंभवतीत्यस्यैवतद्भवति ॥ २४ ॥

हविष्पांतमजरंस्वर्विदिदिविस्पृश्याहुतंजुष्टमग्नौ ॥ तस्यभर्मणेभुवना
यदेवाधर्मणेकंस्वधयापप्रथंत ॥ हविःपानीयमजरंसूर्यविदिदिविस्पृश्य र्य
भिहुतंजुष्टमग्नौतस्यभरणायचभावनायचधारणायचैतेभ्यःसर्वेभ्यः
कर्मभ्योदेवाइममग्निमंनेनापप्रथंताथाप्याह ॥ २५ ॥ अपामुपस्थेम
हिषाअगृभ्णतविशोराजानमुपतस्थुर्ऋग्मियं ॥ आहूतोअग्निमभरद्वि
वस्वतोवैश्वानरंमातरिश्वापरावतः ॥ अपामुपस्थउपस्थानेमहत्यंतरि
क्षलोकआसीनामहांतइतिवागृह्णतमाध्यमिकादेवगणाविशइवरा
जानमुपतस्थुर्ऋग्मियमृग्मंतमितिवार्चनीयमितिवापूजनीयमितिवा
हरद्यंदूतोदेवानांविवस्वतआदित्याद्विवस्वान्विवासनवान्प्रेरितवतःपरा

नि·उ·१ गताह्यपि वास्याग्नेर्वैश्वानरस्यमातरिश्वानमाहर्तारमाहमातरिश्वावायुर्मा
१२ तर्यंतरिक्षेश्वसितिमातर्याश्वनितीतिवाथैनमेताभ्यांसर्वाणिस्थानान्यभ्यापा
दंस्तौति ॥ २६ ॥ मूर्धाभुवोभवतिनक्तमग्निस्ततःसूर्योजायतेप्रातरुद्यन् ॥
मायामूतुयज्ञियानामेतामपोयत्तूर्णिश्चरतिप्रजानन् ॥ मूर्धामूर्तमस्मि
न्धीयतेमूर्धायःसर्वेषांभूतानांभवतिनक्तमग्निस्ततःसूर्योजायतेप्रातरुद्य
न्सएवप्रज्ञांत्वेतांमन्यंतेयज्ञियानांदेवानांयज्ञसंपादिनीमपोयत्कर्मचरति
प्रजानन्त्सर्वाणिस्थानान्यनुसंचरतित्वरमाणस्तस्योत्तराभूयसेनिर्वच
नाय ॥ २७ ॥ स्तोमेनहिदिविदेवासोअग्निमजीजनञ्छक्तिभीरोदसिप्रां ॥ १२
तमूअकृण्वन्त्रेधाभुवेकंसओषधीःपचतिविश्वरूपाः ॥ स्तोमेनयंहिदिविदे

वासोअग्निमजनयंछक्तिभिःकर्मभिर्द्यावापृथिव्योरापूरणंतमकुर्वं
स्त्रेधाभावायपृथिव्यामंतरिक्षेदिवीतिशाकपूणिर्यदस्यदिवितृतीयंतदसा
वादित्यइतिहिब्राह्मणंतदग्नीकृत्यस्तौत्यथैनमेतयादित्यीकृत्यस्तौति २८
यदेदेनमदधुर्यज्ञियासोदिविदेवाःसूर्यमादितेयं ॥ यदाचरिष्णूमिथुना
वभूतामादित्प्रापश्यन्भुवनानिविश्वा ॥ यदैनमदधुर्यज्ञियाःसर्वेदिविदे
वाःसूर्यमादितेयमदितेःपुत्रंयदाचरिष्णूमिथुनौप्रादुरभूतांसर्वदासह
चारिणावुषाश्चादित्यश्चमिथुनौकस्मान्मिनोतिःश्रयतिकर्माथुइतिना
मकरणस्थकारोवानयतिःपरोवानिर्वासमाश्रितावन्योन्यंनयतोवनुतोवा
मनुष्यमिथुनावप्येतस्मादेवमिथंतावन्योन्यंवनुतइतिवाथैनमेतयाग्नी

नि·उ·१ कृत्यस्तौति ॥ २९ ॥ यत्रा वदेते अवरः परश्च यज्ञन्योः कतरो नौ वि वेद ॥ आशै
१२ कुरित्सधमादं सखायो नक्षंत यज्ञं क इदं वि वोचत् ॥ यत्र विवदेते दैव्यो होतारावयं
चाग्निरसौ च मध्यमः कतरो नौ यज्ञे भूयो वेदेत्याशंकुवंतित्सहमदनं समाना
ख्यानामृत्विजस्तेषां यज्ञं समश्नुवानानां को न इदं विवक्ष्यतीति तस्योत्तरा
भूयसे निर्वचनाय ॥ ३० ॥ यावन्मात्रमुषसो न प्रतीकं सुपर्ण्यो३ वसंते मा
तरिश्वः ॥ तावद्दधात्युप यज्ञमायन्ब्राह्मणो होतुरवरो निषीदन् ॥ यावन्मा
त्रमुषसः प्रत्यक्तं भवति प्रतिदर्शनमिति वा ऽस्त्युपमानस्य संप्रत्यर्थे प्रयोग
इहेव निधेहीति यथा सुपर्ण्यः सुपतना एता रात्रयो वसते मातरिश्वं ज्योति १२
र्वर्णस्य तावदुपदधाति यज्ञमागच्छन्ब्राह्मणो होता ऽस्याग्नेर्होतुरवरो निषीदन्हो

तृजपस्त्वनग्निर्वैश्वानरीयो भवति देव सवितरेतं त्वा वृणते ऽग्निं होत्राय सह पित्रा
वैश्वानरेणेतीममेवाग्निं सवितारमाह सर्वस्य प्रसवितारं मध्यमं वोत्तमं वा पि
तरं यस्तु सूक्तं भजते यस्मै हविर्निरुप्यते ऽयमेव सो ऽग्निर्वैश्वानरो निपातमेवै
ते उत्तरे ज्योतिषी एतेन नामधेयेन भजेते भजेते ॥ ३१ ॥ अथातो दैवतं मि
ङ्गादिवः परोक्षकृतास्त्वथ्यतिस्रो ऽथ्याकारचिंतनमपुरुषविधं तत्तिस्र एव दे
देवता इत्युक्तं पूषागत्वाथैतानीन्द्रभक्तीन्यथैतान्यादित्यभक्तीनि मंत्रा मनना
म च्छन्दांसि जगतीगततमं ख्याता नुक्रमिष्यामो ऽग्निमीळे ऽग्निः पूर्वेभिरभिप्रवंते इदं मित्रं जात
वेदाः कस्मात्सनूनं जातवेदसं वैश्वानरः कस्माद्विश्वानरस्य प्रनूनं महित्वं कृत्स्नं निया
नं हविष्यं तमपामुपस्थे मूर्धा भुवस्तोमन हि यदेवेनं यत्रा वदेते यावन्मात्र
मेकत्रिंशति ॥ ॥ इति निरुक्ते उत्तरषट्के प्रथमो ऽध्यायः ॥ ॥

नि·उ·२ ॥ॐ द्रविणोदाःकस्माद्धनंद्रविणमुच्यतेयदेनदभिद्रवंतिबलंवाद्रविणंयदे
१४ नेनाभिद्रवंतितस्यदाताद्रविणोदास्तस्यैषाभवति॥ १ ॥द्रविणोदाद्रविणसो
ग्रावहस्तासोअध्वरे ॥यज्ञेषुदेवमीळते॥ द्रविणोदायस्त्वंद्रविणसइतिद्र
विणसादिनइतिवाद्रविणसानिनइतिवाद्रविणसस्तस्मात्पिबत्वितिवा॥
यज्ञेषुदेवमीळते॥याचंतिस्तुवंतिवर्धयंतिपूजयंतीतिवातत्कोद्रविणोदाइंद्र
इतिक्रौष्टुकिःसबलधनयोर्दातृतमस्तस्यचसर्वाबलकृतिरोजसोजातमुत
मन्यएनमितिचाहाथाप्यग्निंद्राविणोदसमाहैषपुनरेतस्माज्जायते॥ राम
योअश्मनोरंतरग्निंजजानेत्यपिनिगमोभवत्यथाप्यृतुयाजेषुद्राविणोद १४
साःप्रवादाभवंतितेषांपुनःपात्रस्यैंद्रपानमितिभवत्यथाप्येनंसोमपानेनस्तौ

त्यथाप्याहद्रविणोदाःपिबतुद्राविणोदसइत्ययमेवाग्निर्द्रविणोदाइतिशा
कपूणिराग्नेयेष्वेवहिसूक्तेषुद्राविणोदसाःप्रवादाभवंति॥देवाअग्निंधारयं
द्रविणोदामित्यपिनिगमोभवतियथोएतत्सबलधनयोर्दातृतमइतिसर्वा
सुदेवतास्वैश्वर्यंविद्यतेयथोएतदोजसोजातमुतमन्यएनमितिचाहेत्यय
मप्यग्निरोजसाबलेनमथ्यमानोजायतेतस्मादेनमाहसहसस्पुत्रंसहसः
सूनुंसहसोयहुंयथोएतदग्निंद्राविणोदसमाहेत्यृत्विजोत्रद्रविणोदसउ
च्यंतेहविषोदातारस्तेचैनंजनयंति॥ऋषीणांपुत्रोअधिराजएषइत्यपिनि
गमोभवतियथोएतत्तेषांपुनःपात्रस्यैंद्रपानमितिभवतीतिभक्तिमात्रं
तद्भवतियथावायव्यानीतिसर्वेषांसोमपात्राणांयथोएतत्सोमपानेनैनंस्तौ

नि·३·२
१५

तीत्यस्मिंनप्येतदुपपद्यते ॥ सोमंपिबमंदसानोगणश्रिभिरित्यपिनिगमो
भवतियथोएतद्द्रविणोदाः पिबतुद्राविणोदसइत्यस्यैवतद्भवति ॥ २ ॥
मेद्यंतुतेवह्नयोयेभिरीयसेरिषण्यन्वीळयस्वावनस्पते ॥ आयूयाधृष्णो अ
भिगूर्यात्वंनेष्ट्रात्सोमंद्रविणोदः पिबऋतुभिः ॥ मेद्यंतुतेवह्नयोवोढारोयै
र्यास्यरिष्यन्दृढीभवायूयधृष्णोअभिगूर्यत्वंनेष्ट्रीयाद्धिष्ण्याद्धिष्ण्योधि
षण्योधिषणाभवोधिषणावाग्धिषेर्दधात्यर्थेधीसादिनीतिवाधीसानि
नीतिवावनस्पतइत्येनमाहैषहिवनानांपातावापालयितावावनंवनोतेः
पिबर्तुभिःकालैः ॥ ३ ॥ अथातआप्रियआप्रियःकस्मादाप्नोतेःप्रीणातेर्वा १५
प्रीभिराप्रीणातीतिचब्राह्मणंतासामिध्मःप्रथमागामीभवतीध्मःसमिंध

नात्तस्यैषाभवति ॥ ४ ॥ समिद्धोअद्यमनुषोदुरोणेदेवोदेवान्यजसिजातवे
दः ॥ आचवहमित्रमहश्चिकित्वांत्वंदूतःकविरसिप्रचेताः ॥ समिद्धोद्यम
नुष्यस्यमनुष्यस्यगृहेदेवोदेवान्यजसिजातवेदआचवहमित्रमहश्चि
कित्वांश्चेतनावांत्वंदूतःकविरसिप्रचेताःप्रवृद्धचेतायज्ञेध्मइतिकात्थक्यो
ग्निरितिशाकपूणिस्तनूनपादाज्यंभवतिनपादित्यनंतरायाःप्रजायाना
मधेयंनिर्णततमाभवतिगौरत्रतनूरुच्यतेतताअस्यांभोगास्तस्याःप
योजायतेपयसआज्यंजायतेग्निरितिशाकपूणिरापोत्रतन्वउच्यंतेतता
अंतरिक्षेताभ्यओषधिवनस्पतयोजायंतओषधिवनस्पतिभ्यएषजा
यतेतस्यैषाभवति ॥ ५ ॥ तनूनपात्पथऋतस्ययानान्मध्वासमंजन्त्स्वदया

नि·उ·२ सुजिह्व॥मन्मानिधीभिरुतयज्ञमृंधंदेवत्राचकृणुह्यध्वरंनः॥तनूनपात्प
१६ थऋतस्ययानान्यज्ञस्ययानान्मधुनासमंजन्त्स्वदयकल्याणजिह्वमनना
निचनोधीभिर्यज्ञंचसमर्धयदेवान्नोयज्ञंगमयनराशंसोयज्ञइतिकात्थक्यो
नराअस्मिन्नासीनाःशंसंत्यग्निरितिशाकपूणिर्नरैःप्रशस्योभवतितस्यै
षाभवति॥ ६ ॥नराशंसस्यमहिमानमेषामुपस्तोषामयजतस्ययज्ञैः॥
येसुक्रतवःशुचयोधियंधाःस्वदंतिदेवाउभयानिहव्या॥नराशंसस्यमहि
मानमेषामुपस्तुमोयज्ञियस्ययज्ञैर्येसुकर्माणःशुचयोधियंधारयितारः
स्वदयंतुदेवाउभयानिहवींषिसोमंचेतराणिचेतिवातांत्राणिचावापिका १६
निचेतिवाईळईट्टेःस्तुतिकर्मणइंधतेर्वातस्यैषाभवति॥ ७ ॥आजुह्वान

ईड्योवंद्यश्चायाह्यग्नेवसुभिःसजोषाः॥त्वंदेवानामसियह्वहोतासएनान्यक्षीषि
तोयजीयान्॥आहूयमानईळितव्योवंदितव्यश्चायाह्यग्नेवसुभिःसजोषणस्त्वं ह
देवानामसियह्वहोतायह्वइतिमहतोनामधेयंयातश्चहूतश्चभवति॥सएना
न्यक्षीषितोयजीयान्॥इषितःप्रेषितइतिवाधीष्टइतिवायजीयान्यष्टतरोबर्हिः
परिबर्हणात्तस्यैषाभवति॥ ८ ॥प्राचीनंबर्हिःप्रदिशापृथिव्यावस्तोरस्या
वृज्यतेअग्रेअह्नां॥व्युप्रथतेवितरंवरीयोदेवेभ्योअदितयेस्योनं॥प्राचीनंब
र्हिःप्रदिशापृथिव्यावसनायास्याःप्रवृज्यतेग्रेह्नांबर्हिःपूर्वाह्णेतद्विप्रथतेवि
तरंवितीर्णतरमितिवाविस्तीर्णतरमितिवावरीयोवरतरमुरुतरंवादेवेभ्यश्चा
दितयेचस्योनंस्योनमितिसुखनामस्यतेरवस्यंस्येतत्सेवितव्यंभवतीतिवाद्वा

नि॰३॰२ १७ रोजवनेर्वाद्रवनेर्वावारयतेर्वातासामेषाभवति ॥ ९ ॥ व्यचस्वतीरुर्वियाविश्र
यंतांपतिभ्योनजनयः शुंभमानाः ॥ देवीर्द्वारोबृहतीर्विश्वमिन्वादेवेभ्योभवत
सुप्रायणाः ॥ व्यंचनवत्यउरुत्वेनविश्रयंतांपतिभ्यइवजायाऊरूमैथुनेधर्मे
शुंभमाणावरतममंगमूरूदेव्योद्वारोबृहत्योमहत्योविश्वमिन्वावि
श्वमाभिरेतियज्ञेगृहद्वारइतिकात्थक्योग्निरितिशाकपूणिरुषासानक्तो
षाश्चनक्ताचोषाव्याख्यातानक्तेतिरात्रिनामानक्तिभूतान्यवश्यायेनापि
वानक्ताव्यक्तवर्णातयोरेषाभवति ॥ १० ॥ आसुष्वयंतीयजतेउपाकेउषा
सानक्तासदतांनियोनौ ॥ दिव्येयोषणेबृहतीसुरुक्मेअधिश्रियंशुक्रपि १७
शंदधाने ॥ सुष्मीयमाणेइतिवासुष्वापयंत्यावितिवासीदतामितिवान्यासी

दतामितिवायज्ञियेउपक्रांतेदिव्येयोषणेबृहत्यौमहत्यौसुरुक्मेसुरोच
नेअधिदधानेशुक्रपेशसंश्रियंशुक्रंशोचतेर्ज्वलतिकर्मणः पेशइतिरूप
नामपिंशतेर्विपिंशितंभवतिदैव्याहोतारादैव्यौहोतारावयंचाग्निरसौ
चमध्यमस्तयोरेषाभवति ॥ ११ ॥ दैव्याहोताराप्रथमासुवाचामिमा
नायज्ञंमनुषोयजध्यै ॥ प्रचोदयंताविदथेषुकारूप्राचीनंज्योतिः प्रदि
शादिशंता ॥ दैव्यौहोतारौप्रथमौसुवाचौनिर्मिमानौयज्ञंमनुष्यस्यमनु
ष्यस्ययजनायप्रचोदयमानौयज्ञेषुकर्तारौपूर्वस्यांदिशियष्टव्यमिति
प्रदिशंतावितितिस्रोदेवीस्तिस्रोदेव्यस्तासामेषाभवति ॥ १२ ॥ आनोयज्ञंभा
रतीतूयमेत्विडामनुष्वदिहचेतयंती ॥ तिस्रोदेवीर्बर्हिरेदंस्योनंसरस्वती

नि·उ·२ स्वपसःसदंतु ॥ ऐतुनोयज्ञंभारतीक्षिप्रंभरत आदित्यस्तस्यभाइडाचमनु
१८ ष्यवदिहचेतयमानातिस्रोदेव्योबर्हिरिदंसुखंसरस्वतीचसुकर्माणआ
सीदंतुत्वष्टातूर्णमश्नुतइतिनैरुक्तास्त्विषेर्वास्याद्दीप्तिकर्मणस्त्वक्षते
र्वास्यात्करोतिकर्मणस्तस्यैषाभवति ॥ १३ ॥ इयमेद्यावापृथिवीजनित्री
रूपैरपिंशद्भुवनानिविश्वा ॥ तमद्यहोतरिषितोयजीयान्देवंत्वष्टारमिह
यक्षिविद्वान् ॥ यइमेद्यावापृथिव्योजनयित्र्यौरूपैरकरोद्भूतानिचसर्वा
णितमद्यहोतरिषितोयजीयान्देवंत्वष्टारमिहयजविद्वान्माध्यमिकस्त्व
ष्टेत्याहुर्मध्यमेचस्थानेसमाम्नातोग्निरितिशाकपूणिस्तस्यैषापराभ १८
वति ॥ १४ ॥ आविष्ट्योवर्धतेचारुरासुजिह्मानामूर्ध्वःस्वयशाउपस्थे ॥

उभेत्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्प्रतीचीसिंहंप्रतिजोषयेते ॥ आविरावेदनात्तत्सो
वर्धतेचारुरासुचारुचरतेर्जिह्मंजिहीतेरूर्ध्वउच्छ्रितोभवतिस्वयशाआत्मय
शाउपस्थउपस्थानेउभेत्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्प्रतीचीसिंहंप्रतिजोषयेते
॥ द्यावापृथिव्याविति वाहोरात्रेइतिवारणीइतिवाप्रत्यक्तेसिंहंसहनंप्रत्यासे
वेते ॥ १५ ॥ वनस्पतिर्व्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ १६ ॥ उपावसृजत्मन्या
समंजंदेवानांपाथऋतुथाहवींषि ॥ वनस्पतिःशमितादेवोअग्निःस्वदं
तुहव्यंमधुनाघृतेन ॥ उपावसृजात्मनात्मानंसमंजंदेवानामन्नमृतावृतो
हवींषिकालेकालेवनस्पतिःशमितादेवोअग्निरित्येतेत्रयःस्वदयंतुह
व्यंमधुनाचघृतेनचतत्कोवनस्पतिर्यूपइतिकात्थक्योग्निरितिशाकपूणि

स्तस्यैषापराभवति ॥ १७ ॥ अंजंतित्वामध्वरेदेवयंतोवनस्पतेमधुनादैव्ये
न ॥ यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्द्रविणेहधत्ताद्यद्वाक्षयोमातुरस्याउपस्थे ॥ अंजंतित्वामध्व
रेदेवान्कामयमानावनस्पतेमधुनादैव्येनचघृतेनचयदूर्ध्वःस्थास्यसिद्रवि
णानिचनोदास्यसियद्वातेकृतःक्षयोमातुरस्याउपस्थउपस्थानेग्निरिति
शाकपूणिस्तस्यैषापराभवति ॥ १८ ॥ देवेभ्योवनस्पतेहवींषिहिरण्यप
र्णप्रदिवस्तेअर्थं ॥ प्रदक्षिणिद्रशनयानियूयऋतस्यवक्षिपथिभीरजिष्ठैः ॥
देवेभ्योवनस्पतेहवींषिहिरण्यपर्णऋतपर्णापिवोपमार्थेस्याद्धिरण्यवर्ण
पर्णेतिप्रदिवस्तेअर्थंपुराणस्तेसोर्थोयंतेप्रब्रूमोयज्ञस्यवहपथिभीरजि
ष्ठैर्ऋजुतमैरजस्वलतमैस्तपिष्ठतमैरितिवातस्यैषापराभवति ॥ १९ ॥

वनस्पतेरशनयानियूयपिष्टतमयावयुनानिविद्वान् ॥ वहदेवत्रादधिषोहवीं
षिप्रचदातारमम्रतेषुवोचः ॥ वनस्पतेरशनयानियूयसुरूपतमयावयुना
निविद्वान्प्रज्ञानानिप्रजानन्वहदेवान्यज्ञेदातुर्हवींषिप्रब्रूहिचदातारमम्र
तेषुदेवेषुस्वाहाकृतयःस्वाहेत्येतत्सुआहेतिवास्वावागाहेतिवास्वंप्राहे
तिवास्वाहुतंहविर्जुहोतीतिवातासामेषाभवति ॥ २० ॥ सद्योजातोव्य
मिमीतयज्ञमग्निर्देवानामभवत्पुरोगाः ॥ अस्यहोतुःप्रदिश्यृतस्यवाचि
स्वाहाकृतंहविरदंतुदेवाः ॥ सद्योजायमानोनिरमिमीतयज्ञमग्निर्देवा
नामभवत्पुरोगामीस्यहोतुःप्रदिश्यृतस्यवाच्यास्येस्वाहाकृतंहविरदंतु
देवाइतियजंतीतिमाआप्रीदेवताअनुक्रांताअथकिंदेवताःप्रयाजानुया

जाआग्नेयाइत्येके ॥ २१ ॥ प्रयाजान्मे अनुयाजांश्च केवलानूर्जस्वंतं हविषोद
त्तभागं ॥ घृतंचापांपुरुषंचौषधीनामग्नेश्चदीर्घमायुरस्तुदेवाः ॥ तवप्रयाजा
अनुयाजाश्च केवलऊर्जस्वंतोहविषःसंतुभागाः ॥ तवाग्नेयज्ञो३यमस्तु
सर्वस्तुभ्यंनमंतांप्रदिशश्चतस्रः ॥ आग्नेयावैप्रयाजाआग्नेयाअनुया
जाइतिचब्राह्मणंछंदोदेवताइत्यपरंछंदांसिवैप्रयाजाश्छंदांस्यनुयाजा
इतिचब्राह्मणमृतुदेवताइत्यपरमृतवोवैप्रयाजाऋतवोनुयाजाइतिच
ब्राह्मणंपशुदेवताइत्यपरंपशवोवैप्रयाजाःपशवोनुयाजाइतिचब्राह्म
णंप्राणदेवताइत्यपरंप्राणावैप्रयाजाःप्राणावाअनुयाजाइतिचब्राह्म
णमात्मदेवताइत्यपरमात्मावैप्रयाजाआत्मावाअनुयाजाइतिचब्राह्म

णमाग्नेयाइतितुस्थितिर्भक्तिमात्रमितरत्किमर्थंपुनरिदमुच्यतेयस्यैदेव
तायैहविर्गृहीतंस्यात्तांमनसाध्यायेद्वषट्करिष्यन्नितिहविज्ञायतेतान्य
तान्येकादशाप्रीसूक्तानितेषांवासिष्ठमात्रेयंवाध्र्यश्वंगार्त्समदमितिना
राशंसवंतिमेधातिथंदैर्घतमसंप्रैषिकमित्युभयवंत्यतोन्यानितनूनपा
त्वंतितनूनपात्वंति ॥ २२ ॥ द्रविणोदाःकस्माद्द्रविणोदाद्रविणसोमिद्धंदु
त त्याततआप्रियःसमिद्धोअद्यतनूनपान्नराशंसस्याजुह्वानःप्राचीनंव्यचस्व
तीरासूषयंतीदैव्याहोतारानोयज्ञंयइमेआविध्योवनस्पतिरुपावसृज्जां
जंतिदेवेभ्योवनस्पतेवनस्पतेरशनयासद्योजातःप्रयाजान्मेद्वाविंशतिः
॥ ॥ इतिनैरुक्तेउत्तरषट्केद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ ॥

नि॰ ३॰ २
२१

॥ॐ अथयानिपृथिव्यायतनानिसत्वानिस्तुतिंलभंतेतान्यतोनुक्रमिष्या
मस्तेषामश्वःप्रथमागामीभवत्यश्वोव्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ १ ॥
अश्वोवोळ्हासुखंरथंहसनामुपमंत्रिणः ॥ शेपोरोमण्वंतौभेदौवारि
न्मंडूकइच्छतीद्रायेंदोपरिस्रव ॥ अश्वोवोळ्हासुखंवोळ्हारथंवोळ्हासु
खमितिकल्याणनामकल्याणंपुण्यंसुहितंभवतिसुहितंगम्यतीतिवा
हसैतावापातावापालयितावाशेपमृच्छतीतिवारिवारयतिमानोव्या
ख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ २ ॥ मानोमित्रोवरुणोअर्यमायुरिंद्रऋभुक्षामरुतः
परिख्यन् ॥ यद्वाजिनोदेवजातस्यसप्तेःप्रवक्ष्यामोविदथेवीर्याणि ॥ यद्वा २१
जिनोदेवैर्जातस्यसप्तेःसरणस्यप्रवक्ष्यामोयज्ञेविदथेवीर्याणिमानस्त्वं

मित्रश्चवरुणश्चार्यमाचायुश्चवायुरयनइंद्रश्चोरुक्षयणस्त्रभूणांराजेति
वामरुतश्चपरिख्यन्शकुनिःशक्नोत्युन्नेतुमात्मानंशक्नोतिनदितुमितिवा
शक्नोतितकितुमितिवासर्वतःशंकरोस्त्वितिवाशक्नोतेर्वातस्यैषाभवति ३
कनिक्रदज्जनुषंप्रबुवाणइयर्तिवाचमरितेवनावं ॥ सुमंगलश्चशकुनेभ
वासिमात्वाकाचिदभिभाविश्व्याविदत् ॥ न्यक्रंदीज्जन्मप्रबुवाणोयथास्य
शब्दस्तथानामेरयतिवाचमीरयितेवनावंसुमंगलश्चशकुनेभवकल्याण
मंगलोमंगलंगिरतेर्गृणात्यर्थेगिरत्यनर्थानितिवांगलमंगवन्मज्जयति
पापकमितिनैरुक्तामागच्छत्वितिवामात्वाकाचिदभिभूतिःसर्वतोविद
त्समदमर्थमभ्युत्थितंकपिंजलमिववाशंतदभिवादिन्येषाभवति ॥ ४ ॥

नि·उ·३ भद्रंवददक्षिणतोभद्रमुत्तरतोवद ॥ भद्रंपुरस्तान्नोवदभद्रंपश्चात्कपिंज
२२ ल ॥ इतिसानिगदव्याख्यातागृत्समदोगृत्समदनोगृत्सइतिमेधाविना
मगृणातेस्तुतिकर्मणोमंडूकामज्जूकामज्जनान्मदतेर्वामोदतिकर्म
णोमंदतेर्वातृप्तिकर्मणोमंडयतेरितिवैयाकरणामंडएषामोकइतिवा
मंडोमदेर्वामुदेर्वातेषामेषाभवति ॥ ५ ॥ संवत्सरंशशयानाब्राह्मणा
व्रतचारिणः ॥ वाचंपर्जन्यजिन्वितांप्रमंडूकाअवादिषुः ॥ संवत्सरंशिश्या
नाब्राह्मणाव्रतचारिणोब्रुवाणाअपिवोपमार्थेस्याद्ब्राह्मणाइवव्रतचा
रिणइतिवावंपर्जन्यप्रीतांप्रावादिषुर्मंडूकावसिष्ठोवर्षकामःपर्जन्यंतुष्टा २२
वतंमंडूकाअन्वमोदंतसमंडूकाननुमोदमानान्दृष्ट्वातुष्टावतदभिवा

२०
दिन्येषगर्भवति ॥ ६ ॥ उपप्लवदमंडूकिवर्षमावदताडुरि ॥ मध्येह्रदस्यप्ल
वस्वनिगृह्यचतुरःपदः ॥ इतिसानिगदव्याख्याताक्ष्माअश्नुवतएनानिति
वाभ्यश्नुवतएभिरितिवातेषामेषाभवति ॥ ७ ॥ प्रावेपामाबृहतोमाद
यंतिप्रावातेजाइरिणेवर्वृताना ॥ सोमस्येवमौजवतस्यभक्षोविभीदको
जागृविर्मह्यमच्छान् ॥ प्रवेपिणोमामहतोविभीदकस्यफलानिमादयंति
प्रवातेजाःप्रवणेजाइरिणेवर्तमानाइरिणंनिर्ऋणमृणातेरपार्णंभवत्य
परताअस्मादोषधयइतिवा ॥ सोमस्येवमौजवतस्यभक्षः ॥ मौजवतो
मूजवतिजातोमूजवान्पर्वतोमुंजवान्मुंजोविमुच्यतइषीकयेषीकेषतेर्ग
तिकर्मणइयमपीतरेषीकेतस्मादेवविभीदकोविभेदनाज्जागृविर्जागर

नि·उ·३ २३ णान्महमचच्छदस्त्ररांसत्येनान्त्रथमयानिंदूत्युत्तराभिर्ऋषेरक्षपरिद्यू
नस्यैतदार्षंवेदयंतेग्रावाणोहंतेर्वागृणातेर्वागृह्णातेर्वातेषामेषाभवति
८॥ प्रैतेवदंतुप्रवयंवदामग्रावभ्योवाचंवदतावदद्भ्यः॥ यदद्रयःपर्वताः
साकमाशवःश्लोकंघोषंभरथेंद्रायसोमिनः॥ प्रवदंत्वेतेप्रवदामवयंग्रा
वभ्योवाचंवदतवदद्भ्योयदद्रयःपर्वताअदरणीयाःसहसोममाशवः
क्षिप्रकारिणःश्लोकःशृणोतेर्घोषोघुष्यतेःसोमिनोयूयंस्थेतिवासोमिनो
गृहेष्वितिवायेननरःप्रशास्यंतेसनाराशंसोमंत्रस्तस्यैषाभवति॥ ९॥
अमंदान्स्तोमान्प्रभरेमनीषासिंधावधिक्षियतोभाव्यस्य॥ योमेसहस्र २३
ममिमीतसवानतूर्तोराजाश्रवइच्छमानः॥ अमंदान्स्तोमानबालिशानन

ल्पान्वाबालोबलवर्तीभर्तव्योभवत्यंबास्मा अलंभवतीतिवांबास्मैबलं
भवतीतिवाबलोवाप्रतिषेधव्यवहितःप्रभरेमनीषयामनसईषयास्तुत्याप्र
ज्ञयावासिंधावधिनिवसतोभावयव्यस्यराज्ञोयोमेसहस्रंनिरमिमीत
सवा नतूर्तोराजातूर्णइतिवात्वरमाणइतिवाप्रशंसामिच्छमानः॥ १०॥
यज्ञसंयोगाद्राजास्तुतिंलभेतराजसंयोगाद्युद्धोपकरणानितेषांरथः
प्रथमागामीभवतिरथोरंहतेर्गतिकर्मणःस्थिरतेर्वास्याद्विपरीतस्यर
ममाणोस्मिंस्तिष्ठतीतिवारपतेर्वारसतेर्वातस्यैषाभवति॥ ११॥
वनस्पतेवीड्वंगोहिभूयाअस्मत्सखाप्रतरणःसुवीरः॥ गोभिःसंनद्धो
असिवीळयस्वास्थातातेजयतुजेत्वानि॥ वनस्पतेदृढांगोहिभवास्मत्स

स्वाप्रतरणः सुवीरः कल्याणवीरो गोभिः संनद्धो असि वीळयस्वेति संस्तं
भस्वास्थातातेजयतुजेतव्यानिदुंदुभिरितिशब्दानुकरणंद्रुमोभिंनइति
वादुंदुभ्यतेर्वास्याच्छब्दकर्मणस्तस्यैषाभवति ॥ १२ ॥ उपश्वासयपृथि
वीमुतद्यांपुरुत्रातेमनुतांविष्ठितंजगत् ॥ सदुंदुभेसजूरिंद्रेणदेवैर्दूराद्द
वीयोअपसेधशत्रून् ॥ उपश्वासयपृथिवींचदिवंचबहुधातेघोषंमन्य
तांविष्ठितंस्थावरंजंगमंचयत्सदुंदुभेसहजोषणइंद्रेणचदेवैश्चदूराद्द
रतरमपसेधशत्रून्निषुधिरिषूणांनिधानंतस्यैषाभवति ॥ १३ ॥ बह्वी
नांपिताबहुरस्यपुत्रश्चिश्चाकृणोतिसमनावगत्य ॥ इषुधिःसंकाःपृ २४
तनाश्चसर्वाःपृष्ठेनिनद्धोजयतिप्रसूतः ॥ बह्वीनांपिताबहुरस्यपुत्रइ

तीषूनभिप्रेत्यप्रस्मयतइवापाव्रियमाणः शब्दानुकरणंवासंकाःसचतेः
संपूर्वाद्वाकिरतेःपृष्ठेनिनद्धोजयतिप्रसूतइतिव्याख्यातंहस्तघ्नोहस्तेह
न्यतेतस्यैषाभवति ॥ १४ ॥ अहिरिवभोगैःपर्येतिबाहुंज्यायाहेतिंप
रिबाधमानः ॥ हस्तघ्नोविश्वावयुनानिविद्वान्पुमान्पुमांसंपरिपातुविश्व
तः ॥ अहिरिवभोगैःपरिवेष्टयतिबाहुंज्यायावधात्परित्रायमाणोह
स्तघ्नःसर्वाणिप्रज्ञानानिप्रजानन्पुमान्पुरुमनाभवतिपुंसतेर्वाभीश
वोव्याख्यातास्तेषामेषाभवति ॥ १५ ॥ रथेतिष्ठन्नयतिवाजिनःपुरो
यत्रयत्रकामयतेसुषारथिः ॥ अभीशूनांमहिमानंपनायतमनःपश्चा
दनुयच्छंतिरश्मयः ॥ रथेतिष्ठन्नयतिवाजिनःपुरस्तात्सतोयत्रयत्रकाम

नि॰उ॰३ यतेस्कषारथिः कल्याणसारथिरभीशूनांमहिमानंपूजयामिमनःपश्चात्संते
२५ नुयच्छंतिरश्मयोधनुर्धन्वतेर्गतिकर्मणोवधकर्मणोवाधन्वंत्यस्मादिषवस्तस्यै
षाभवति॥ १६ ॥धन्वनागाधन्वनाजिंजयेमधन्वनातीव्राःसमदोजयेम।
धनुःशत्रोरपकामंकृणोतिधन्वनासर्वाःप्रदिशोजयेम॥ इतिसानिगदव्या
ख्यातासमदःसमदोवात्तेःसंमदोवामदतेर्ज्याजयतेर्वाजिनातेर्वाप्रजावय
तीषूनितिवातस्याएषाभवति॥ १७ ॥वक्ष्यंतीवेदागनीगंतिकर्णंप्रियंस
खायंपरिषस्वजाना।॥योषेवशिंक्तेवितताधिधन्वंज्याइयंसमनेपारयंती।
॥वक्ष्यंतीवागच्छतिकर्णंप्रियमिवसखायमिषुंपरिषजमानायोषेवशिंक्ते २५
शब्दंकरोतिवितताधिधनुषिज्येयंसमनेसंग्रामेपारयंतीपारंनयंतीषुरिषु

तेर्गतिकर्मणोवधकर्मणोवातस्यैषाभवति॥ १८ ॥सुपर्णंवस्तेमृगोअस्या
दंतोगोभिःसंनद्धापततिप्रसूता॥यत्रानरःसंचविचद्रवंतितत्रास्मभ्यमि
षवःशर्मयंसन्॥सुपर्णंवस्तइतिवाजानभिप्रेत्यमृगमयोस्यादंतोमृग
यतेर्वागोभिःसंनद्धापततिप्रसूतेतिव्याख्यातंयत्रनराःसंद्रवंतिचविद्रवं
तिचतत्रास्मभ्यमिषवःशर्मयच्छंतुशरणंसंग्रामेष्वश्वाजनीकशेत्याहुःकशा
प्रकाशयतिभयमश्वायकृष्यतेर्वाणूभावाद्वाक्पुनःप्रकाशयत्यर्थान्ख
शयाक्रोशतेर्वाश्वकशायाएषाभवति॥ १९ ॥आजंघंतिसान्वेषांजघनां
उपजिघ्नते॥अश्वाजनिप्रचेतसोश्वान्त्समत्सुचोदय॥आघ्नंतिसानून्येषां
सरणानिसक्थीनिसक्थिसचतेरासक्तोस्मिन्कायोजघनानिचोपघ्नंतिज

नि॰ ३.२ घनंजंघन्यतेरश्वाजनिश्चेतसः अदृढचेतसौश्वान्त्समत्सुसमरणेषुसंग्रामेषु
२६ चोदयौलूखलमुरुकरंवोर्करंवोर्ध्वखंवोरुमेकुर्वित्यब्रवीत्तदुलूखलमभवं
दुरुकरंवैतदुलूखलमित्याचक्षतेपरोक्षेणेतिचब्राह्मणंतस्यैषाभवति २०
यच्चिद्धित्वंगृहेगृहउलूखलककयुज्यसे॥ इहद्युमत्तमंवदजयतामिवदुंदुभिः
॥इतिसानिगदव्याख्याता॥ २१ ॥वृषभः प्रजांवर्षतीतिवातिवृहतिरेतः
इतिवातद्वृषकर्मावर्षणाद्वृषभस्तस्यैषाभवति॥ २२ ॥न्यक्रंदयन्नुपयंत
एनममेहयन्वृषभंमध्यआजेः॥तेनसूभर्वंशतवत्सहस्रंगवांमुद्गलःप्र
धनेजिगाय॥न्यक्रंदयन्नुपयंतएनमितिव्याख्याततममेहयन्वृषभंमध्यऽ २६
आजेराजयनस्याजवनस्येतिवातेनसूभर्वंराजानंभर्वतिरत्तिकर्मातद्वा
नं

सूभर्वंसहस्रंगवांमुद्गलःप्रधनेजिगायप्रधनइतिसंग्रामनामप्रकीर्णान्य
स्मिंधनानिभवंतिद्रुघणोद्रुममयोघनस्तत्रेतिहासमाचक्षतेमुद्गलोभार्म्य
श्वऋषिर्वृषभंचद्रुघणंचयुक्त्वासंग्राममेव्यवहृत्याजिंजिगायतदभिवादि
न्येषर्ग्भवति॥ २३ ॥इमंतंपश्यवृषभस्ययुंजंकाष्ठायामध्येद्रुघणंशा
यानं॥येनजिगायशतवत्सहस्रंगवांमुद्गलःपृतनाज्येषु॥इमंतंपश्यवृ
षभस्यसहयुजंकाष्ठायामध्येद्रुघणंशयानंयेनजिगायशतवत्सहस्रंग
वांमुद्गलःपृतनाज्येषुपृतनाज्यमितिसंग्रामनामपृतनानामजनाद्वाज
यनाद्वामुद्गलोमुद्गवान्मुद्गगिलोवामदनंगिलतीतिवामदंगिलोवामुदंगि
लोवाभार्म्यश्वोभृम्यश्वस्यपुत्रोभृम्यश्वोभृम योस्याश्वाअश्वभरणा

द्रापितुरित्यन्ननामपातेर्वापिबतेर्वाप्यायतेर्वातस्यैषाभवति ॥ २४ ॥ पितुंनु
स्तोषंमहोधर्माणंतविषीं ॥ यस्यत्रितोव्योजसावृत्रंविपर्वमर्दयत ॥ तंपितुं
स्तौमिमहतोधारयितारंबलस्यतविषीतिबलनामतवतेर्वावृद्धिकर्मणो
यस्यत्रितओजसाबलेनत्रितस्त्रिस्थानइंद्रोवृत्रंविपर्वाणंव्यर्दयतिनद्यो
व्याख्यातास्तासामेषाभवति ॥ २५ ॥ इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रि
स्तोमंसचतापरुष्ण्या ॥ असिक्न्यामरुद्वृधेवितस्तयार्जीकीयेशृणुह्यासु
षोमया ॥ इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिपरुष्णिस्तोमममासेवध्वमसिक्न्या
चसहमरुद्वृधेवितस्तयाचार्जीकीयेआशृणुहिसुषोमयाचेतिसमस्ता २७
र्थेथैकपदनिरुक्तंगंगागमनाद्यमुनाप्रयुवतीगच्छतीतिवाप्रवियुतंगच्छ
तीतिवासरस्वतीसरइत्युदकनामसर्तेस्तद्वतीशुतुद्रीशुद्राविणीक्षिप्रद्रावि
ण्याशुतुन्नेवद्रवतीतिइरावतीपरुष्णीत्याहुःपर्ववतीभास्वतीकुटिलगामि
न्यसिक्न्यशुक्लासितासितमितिवर्णनामतत्प्रतिषेधोसितंमरुद्वृधाःग
सर्वानद्योमरुतएनावर्धयंतिवितस्ताविदग्धाविवृद्धामहाकूलार्जीकीयां
विपाळित्याहुर्ऋजूकप्रभवावर्जुगामिनीवाविपाड्विपाटनाद्वाविपाशा
नाद्वाविप्रापणाद्वापाशाअस्यांव्यपाश्यंतवसिष्ठस्यमुमूर्षतस्तस्माद्विपा
डुच्यतेपूर्वमासीदुरुंजिरासुषोमासिंधुर्यदेनामभिप्रस्रवंतिनद्यःसिंधुः
स्यंदनादापआप्नोतेस्तासामेषाभवति ॥ २६ ॥ आपोहिष्ठामयोभुवस्ता
नऊर्जेदधातन ॥ महेरणायचक्षसे ॥ आपोहिस्थसुखभुवस्तानोन्नाय

धत्तंमहतेचनोरणायरमणीयायचदर्शनायौषधयओषद्धयंतीतिवौषत्ये
नाधयंतीतिवादोषंधयंतीतिवातासामेषाभवति ॥ २७ ॥ याओषधीःपूर्वा
जातादेवेभ्यस्त्रियुगंपुरा ॥ मनैनुबभ्रूणामहंशतंधामानिसप्तच ॥ याओ
षधयःपूर्वाजातादेवेभ्यस्त्रीणियुगानिपुरामन्येनुतद्बभ्रूणामहंबभ्रु
वर्णानांहरणानांभरणानामितिवाशतंधामानिसप्तचेतिधामानि
त्रयाणिभवंतिस्थानानिनामानिजन्मानीतिजन्मान्यत्राभिप्रेतानिसप्त
शतंपुरुषस्यमर्मणांतेष्वेनादधतीतिवारात्रिर्व्याख्यातातस्याएषाभवति
॥ २८ ॥ आरात्रिपार्थिवंरजःपितरःप्रायुधामभिः ॥ दिवःसदांसिबृह
तीवितिष्ठसआत्वेषंवर्ततेतमः ॥ आपूपुरस्त्वंरात्रिपार्थिवंरजःस्थानैर्मध्य

मस्यदिवःसदांसिबृहतीमहतीवितिष्ठसआवर्ततेत्वेषंतमोरजोरण्यान्य
रण्यस्यपत्न्यरण्यमपार्णंग्रामादरमणंभवतीतिवातस्याएषाभवति २९ ॥
अरण्यान्यरण्यान्यसौयाप्रेवनश्यसि ॥ कथाग्रामंनपृच्छसिनत्वाभीरि
वविंदतीँ३ ॥ अरण्यानीत्येनामामंत्रयतेयासावरण्यानिवनानिपराची
वनश्यसिकथंग्रामंनपृच्छसिनत्वाभीर्विंदतीवेतीवःपरिभयार्थेवाश्रद्धा
श्रद्धानात्तस्याएषाभवति ॥ ३० ॥ श्रद्धयाग्निःसमिध्यतेश्रद्धयाहूयतेहविः ॥
श्रद्धांभगस्यमूर्द्धनिवचसावेदयामसि ॥ श्रद्धयाग्निःसाधुसमिध्यतेश्र
द्धयाहविःसाधुहूयतेश्रद्धांभगस्यभागधेयस्यमूर्द्धनिप्रधानांगेवचनेना
वेदयामःपृथिवीव्याख्यातातस्याएषाभवति ॥ ३१ ॥ स्योनापृथिविभव

 वानृक्षरानिवेशनी॥यच्छानःशर्मसप्रथः॥सुखानःपृथिविभवानृक्षरानि
 वेशन्यृक्षरःकंटकऋच्छतेःकंटकःकंतपोवाकंततेर्वाकंटतेर्वास्याद्गतिकर्मण
उद्गततमोभवतियच्छनःशर्मयच्छंतुशरणंसर्वतःपृथ्वधाव्याख्याताता
स्याएषाभवति॥३२॥अमीषांचित्तंप्रतिलोभयंतीगृहाणांगान्यप्वे
परेहि॥अभिप्रेहिनिर्दहहृत्सुशोकैरंधेनामित्रास्तमसासचंतां॥अमी
षांचित्तानिप्रज्ञानानिप्रतिलोभयमानागृहाणांगान्यप्वेपरेह्यभिप्रे
हिनिर्दहैषांहृदयानिशोकैरंधेनामित्रास्तमसासंसेव्यंतामग्नायग्नेः
पत्नीतस्याएषाभवति॥३३॥इहेंद्राणीमुपह्वयेवरुणानींस्वस्तये॥
अग्नायींसोमपीतये॥इतिसानिगदव्याख्याता॥३४॥अथातोद्वंद्वानु

लूखलमुसलेउलूखलंव्याख्यातंमुसलंमुहुःसरंतयोरेषाभवति ३५
आयजीवाजसातमाताह्यु१च्चाविजर्भृतः॥हरीइवांधांसिबप्सता॥आय
ष्टव्येअन्नानांसंभक्ततमे तेह्युच्चैर्विक्रियेतेहरीइवान्नानिभुंजानेहविर्धा
नेहविषान्निधानेतयोरेषाभवति॥३६॥आवामुपस्थमद्रुहादेवाःसी
दंतुयज्ञियाः॥इहाद्यसोमपीतये॥आसीदंतुवामुपस्थमुपस्थानेमद्रो
ग्धव्येइतिवायज्ञियादेवायज्ञसंपादिनइहाद्यसोमपानायद्यावापृथि
व्योव्याख्यातेतयोरेषाभवति॥३७॥द्यावानःपृथिवीइमंसिध्रमद्यदिवि
स्पृशं॥यज्ञंदेवेषुयच्छतां॥द्यावापृथिव्योनइमंसाधनमद्यदिविस्पृशंय
ज्ञंदेवेषुनियच्छतांविपाट्छुतुद्रीव्याख्यातेतयोरेषाभवति॥३८॥

नि॰ उ॰ ३ प्रपर्वतानामुशतीउपस्थादश्वेइवविषितेहासमाने॥ गावेवशुभ्रेमातरारि
३० हाणेविपाट्छुतुद्रीपयसाजवेते॥ पर्वतानामुपस्थादुपस्थानादुशत्यौ
काम्यमानेअश्वेइवविमुक्तेइतिवाविषण्णेइतिवाहासमानेहासति
स्पर्धायांहर्षमाणेवागावाविवशुभ्रेशोभनेमातरौसंरिहाणेविपाट्छुतु
द्रीपयसाजवेतेआलश्र्तन्यौवारण्यौवाशिषण्यौवातयोरेषाभवति
॥ ३९ ॥ तेआचरंतीसमनेवयोषामातेवपुत्रंबिभृतामुपस्थे॥ अपशत्रू
न्विध्यतांसंविदानेआर्त्नीइमेविष्फुरंतीअमित्रान्॥ तेआचरंत्यौसम
नसाविवयोषेमातेवपुत्रंबिभृतामुपस्थउपस्थानेपविध्यतांशत्रून्संवि ३०
दानेआर्त्न्याविमेविघ्नत्यावमित्रान्शुनासीरौशुनोवायुःशुरत्यंतरिक्षेसी

रआदित्यःसरणात्तयोरेषाभवति॥ ४० ॥ शुनासीराविमांवाचंजुषेथांयद्दि
विचक्रथुःपयः॥ तेनेमामुपसिंचतं॥ इतिसानिगदव्याख्यातादेवीजो
ष्ट्रीदेव्यौजोषयित्र्यौद्यावापृथिव्याविितिवाहोरात्रेइतिवासस्यंचसमाचेति
कात्थक्यस्तयोरेषसंप्रैषोभवति॥ ४१ ॥ देवीजोष्ट्रीवसुधितीययोरन्या
सि घाद्वेषांसियवदान्यावक्षद्वसुवार्याणियजमानायवसुवनेवसुधेयस्य
वीतांयज॥ देवीजोष्ट्रीदेव्यौजोषयित्र्यौवसुधितीवसुधान्यौययोरन्या
नि घाद्वेषांस्यवयावयत्यावहत्यन्यावसूनिवरणीयानियजमानायवसु
वननायचवसुधानायचवीतांपिबेतांकामयेतांवायजेतिसंप्रैषोदेवी
ऊर्जाहुतीदेव्याऊर्जाह्वान्यौद्यावापृथिव्याविितिवाहोरात्रेइतिवासस्यं

३१ चसमाचेतिकात्थक्यस्तयोरेषसंप्रैषोभवति ॥ ४२ ॥ देवीऊर्जाहुतीइषु
मूर्जमन्यावक्षत्सग्धिंसपीतिमन्यानवेनपूर्वंदयमानास्यामपुराणेनन
वंतामूर्जमूर्जाहुतीऊर्जयमानेअधातांवसुवनेवसुधेयस्यवीतांयज
॥ देवीऊर्जाहुतीदेव्याऊर्जाहुत्यान्यावन्नंचरसंचावहत्यावहत्यन्यासह
जग्धिंचसहपीतिंचान्यानवेनपूर्वंदयमानास्यामपुराणेननवंतामू
र्जमूर्जाहुतीऊर्जयमानेअधातांवसुवननायचवसुधानायचवीतांपि
बेतांकामयेतांवायजेतिसंप्रैषोयजेतिसंप्रैषः ॥ ४३ ॥ अथयान्यश्रो
वोव्हामानोमित्रः कनिक्रदज्जज्ञवदसंवत्सरमनुपल्लवदश्वावेपाः प्रैतवद ३१
न्त्वमंदान्यज्ञसंयोगाद्वनस्पतउपश्वासयबह्वीनामहिरिवभोगैरेये
तिषंधन्वनागावस्यंतीवस्कपर्णंवस्त्वआजंघंतियच्चिद्धित्वंवृषभोन्यकंदयं
न्निमंतंपितुन्निमंमआपोहियाओषधीरारान्यरण्यानिश्रद्धयास्योनामी
षामिहेंद्राणीमथातोद्यावायजीआवामुपस्थंद्यावानःप्रपर्वतानांतेआ
चरंतीशुनासीरौदेवीजोष्ट्रीदेवीऊर्जाहुतीत्रिचत्वारिंशत् ॥ इतिनेरु
क्तेउत्तरषट्केतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॐ अथातोमध्यस्थानादे
वतास्तासांवायुःप्रथमागामीभवतिवायुर्वातेर्वेतेर्वास्याद्गतिकर्मण
एतेरितिस्थौलाष्ठीविरनर्थकोवकारस्तस्यैषाभवति ॥ १ ॥ वायवाया
हिदर्शतेमेसोमाअरंकृताः ॥ तेषांपाहिश्रुधीहवं ॥ वायवायाहिदर्शनी
येमेसोमाअरंकृताअलंकृतास्तेषांपिबश्रृणुनोह्वानमितिकमन्यंम

नि॰उ॰४ ध्यमादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापराभवति॥ २ ॥आसस्राणासः शवसानमच्छे
३२ न्द्रंसुचक्रेरथ्यासोअश्वाः॥अभिश्रवऋज्यंतोवहेयुर्नूचिन्नुवायोरमृतंवि
दस्येत्॥आसस्रवांसोभिबलायमानमिंद्रंकल्याणचक्रेरथेयोगायरथ्या
अश्वारथस्यवोढारःऋज्यंतऋजुगामिनोन्नमभिवहेयुर्नवंचपुराणं
चश्रवइत्यन्ननामश्रूयतइतिसतोवायोश्चास्यभक्षोयथानविदस्ये
दितीन्द्रप्रधानेत्येकेनैघंटुकंवायुकर्मोभयप्रधानेत्यपरंवरुणोवृणोती
तिसतस्तस्यैषाभवति॥ ३ ॥नीचीनबारंवरुणःकवंधंप्रससर्जरोदसी
अंतरिक्षं॥तेनविश्वस्यभुवनस्यराजायवंनवृष्टिर्व्युनत्तिभूम॥नीचीन ३२
द्वारंवरुणःकवंधंमेघंकवनमुदकंभवतितदस्मिंधीयतउदकमपिकवंध

मुच्यतेबंधिरनिभृतत्वेकमनिभृतंचप्रसृजतिद्यावापृथिव्यौचांतरिक्षं
चमहत्वेनतेनसर्वस्यभुवनस्यराजायवमिववृष्टिर्व्युनत्तिभूमिंतस्यैषा
पराभवति॥ ४ ॥तमूषुसमनागिरापितॄणांचमन्मभिः॥नाभाकस्य
प्रशस्तिभिर्यःसिंधूनामुपोदयेसप्तस्वसासमध्यमोनभंतामन्यकेस
मे॥तंस्वभिष्टैभिःसमानयागिरागीत्यास्तुत्यापितॄणांचमननीयैस्तो
मैर्नाभाकस्यप्रशस्तिभिर्ऋषिर्नाभाकोबभूवयःस्यंदमानानामासाम
पामुपोदयेसप्तस्वसारमेनमाहवाग्भिःसमध्यमइतिनिरुच्यतेथै
षःएवभवतिनभंतामन्यकेसमे॥माभूवंनन्यकेसर्वेयेनोद्विषंतिदु
र्धियःपापधियःपापसंकल्पारुद्रेरोतीतिसतोरोरूयमाणोद्रवतीति

नि॰उ॰४ वीरोद्यतेर्वीयद्रुदन्तद्रुद्रस्यरुद्रत्वमितिकाठकंयदरोदीत्तद्रुद्रस्यरुद्रत्व
२२ मितिहारिद्रविकंतस्यैषाभवति॥ ५ ॥इमारुद्रायस्थिरधन्वनेगिरः क्षिप्रे
षवेदेवायस्वधाव्ने॥अषाळ्हायसहमानायवेधसेतिग्मायुधायभरताशृ
णोतुनः॥इमारुद्रायदृढधन्वनेगिरःक्षिप्रेषवेदेवायान्नवतेषाढायान्यैः
सहमानायविधात्रेतिग्मायुधायभरतशृणोतुनस्तिग्मंतेजतेरुत्साहक
र्मण आयुधमायोधनात्तस्यैषापराभवति॥ ६ ॥यातेदिद्युदवसृष्टादि
वस्परिक्ष्मयाचरतिपरिसावृणक्तुनः॥सहस्रंतेस्वपिवातभेषजामान
स्तोकेषुतनयेषुरीरिषः॥यातेदिद्युदवसृष्टादिवस्परिदिवोधिदिद्यु २२
तेर्वाद्युतेर्वाद्योततेर्वाक्ष्मयाचरतिक्ष्मापृथिवीतस्यांचरतितयाचरति

विक्ष्मापयंतीचरतीतिवापरिवृणक्तुनःसासहस्रंतेस्वापिवचनभैषज्या
निमानस्त्वंपुत्रेषुचपौत्रेषुचरीरिषस्तोकंतुद्यतेस्तनयंतनोतेरग्निरपि
रुद्रउच्यतेतस्यैषाभवति॥ ७ ॥जराबोधतद्विविड्ढिविशेविशेयज्ञियाय
॥स्तोमंरुद्रायदृशीकं॥जरास्तुतिर्जरतेस्तुतिकर्मणस्तांबोधतयाबो
धयितरितिवातद्विविड्ढितत्कुरुमनुष्यस्यमनुष्यस्ययजनायस्तोमंरुद्रा
यदर्शनीयमिंद्रइरांदृणातीतिवैरांददातीतिवैरांदधातीतिवैरांदारयइ
तिवैरांधारयतइतिवेंदवेइवतीतिवेंदौरमतइतिवेंधेभूतानीतिवातद्यदे
नंप्राणैःसमैंधंस्तदिंद्रस्येंद्रत्वमितिविज्ञायतइदंकरणादित्याग्रायणइ
दंदर्शनादित्यौपमन्यवइंदतेर्वैश्वर्यकर्मणइंदञ्छत्रूणांदारयितावाद्रावयि

नि॰उ॰४ तावादरयितावायज्वनांतस्यैषाभवति ॥ ८ ॥ अर्दर्दरुत्समसृजोविखानि
३४ त्वमर्णवान्बद्बधानाँअरम्णाः ॥ महान्तमिन्द्रपर्वतंवियद्वःसृजोविधाराअव
दानवंहन् ॥ अदृणाउत्समुत्सउत्सरणाद्वोत्सदनाद्वोत्स्यन्दनाद्वोनत्तेर्वा
व्यसृजोस्यखानित्वमर्णवानर्णस्वतएतान्माध्यमिकान्संस्त्यायान्बा
बध्यमानानरम्णारम्णातिःसंयमनकर्माविसर्जनकर्मावामहान्तमि
न्द्रपर्वतंमेघंयद्व्यवृणोर्व्यसृजोस्यधाराअवहन्नेनंदानवंदानकर्मात णं
स्यैषापराभवति ॥ ९ ॥ योजातएवप्रथमोमनस्वान्देवोदेवान्क्रतुना
पर्यभूषत् ॥ यस्यशुष्माद्रोदसीअभ्यसेतांनृम्णस्यमह्नासजनास ३४
इन्द्रः ॥ योजायमानएवप्रथमोमनस्वीदेवोदेवान्क्रतुनाकर्मणापर्यभव

त्पर्यगृह्णात्पर्यरक्षदत्यक्रामदितिवायस्यबलाद्द्यावापृथिव्यावप्यबिभी
तांनृम्णस्यमह्नाबलस्यमहत्वेनसजनासइन्द्रइत्यृषेर्दृष्टार्थस्यप्रीति
र्भवत्याख्यानसंयुक्तापर्जन्यस्तृपेराद्यन्तविपरीतस्यतर्पयिताजन्यः
परोजेतावाजनयितावाप्रार्जयितावारसानांतस्यैषाभवति ॥ १० ॥
विवृक्षान्हन्त्युतहन्तिरक्षसोविश्वंबिभायभुवनंमहावधात् ॥ उतानागा
ईषतेवृष्ण्यावतोयत्पर्जन्यस्तनयन्हन्तिदुष्कृतः ॥ विहन्तिवृक्षान्विहन्ति
चरक्षांसिसर्वाणिचास्माद्भूतानिबिभ्यतिमहावधान्महान्ह्यस्यवधोप्य
नपराधोभीतःपलायतेवर्षकर्मवतोयत्पर्जन्यस्तनयन्हन्तिदुष्कृतःपा
पकृतोबृहस्पतिर्ब्रह्हतःपातावापालयितावातस्यैषाभवति ॥ ११ ॥

नि॰उ॰४ अश्नापिनद्धंमधुपर्यपश्यन्मत्स्यंनदीनउदनिक्षियंतं ॥ निष्टज्जभारचम
३५ ॥ संनवृक्षाद्बृहस्पतिर्विरवेणाविकृत्य ॥ अश्नवतामेघेनापिनद्धंमधुपर्यप
श्यन्मत्स्यमिवदीनउदकेनिवसंतंनिर्जहारतच्चमसमिववृक्षाच्चमसःक
स्माच्चमंत्यस्मिन्नितिबृहस्पतिर्विरवेणशब्देनविकृत्यब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्म
णः पातावापालयितावातस्यैषाभवति ॥ १२ ॥ अश्नमास्यमवतंब्रह्मण
स्पतिर्मधुधारमभियमोजसातृणत् ॥ तमेवविश्वेपपिरेस्वर्दृशोबहुसा
कंसिसिचुरुत्समुद्रिणं ॥ अश्नवंतमास्यंदनवंतमवानितंब्रह्मणस्पति
र्मधुधारमभियमोजसाबलेनाभ्यतृणत्तमेवसर्वेपिबंतिरश्मयःसूर्य ३५
दृशोबहुकेनंसहसिंचंत्युत्समुद्रिणमुदकवंतं ॥ १३ ॥ क्षेत्रस्यपतिःक्षेत्रं

क्षियतेर्निवासकर्मणस्तस्यपातावापालयितावातस्यैषाभवति ॥ १४ ॥
क्षेत्रस्यपतिनावयंहितेनेवजयामसि ॥ गामश्वंपोषयित्न्वासनोमृळातीदृ
शे ॥ क्षेत्रस्यपतिनावयंसुहितेनेवजयामोगामश्वंपुष्टंपोषयित्र्वाहरे
तिसनोमृळातीदृशे ॥ बलेनवाधनेनवामृळतिर्दानकर्मातस्यैषापराभव
ति ॥ १५ ॥ क्षेत्रस्यपतेमधुमंतमूर्मिंधेनुरिवपयोअस्मासुधुक्ष्व ॥ म
धुश्चुतंघृतमिवसुपूतमृतस्यनःपतयोमृळयंतु ॥ क्षेत्रस्यपतेमधुमंत
मूर्मिंधेनुरिवपयोस्मासुधुक्ष्वेतिमधुश्चुतंघृतमिवोदकंसुपूतमृतस्य
नःपातारोवापालयितारोवामृळयंतुमृळयतिरुपदयाकर्मापूजाक
र्मावातद्यत्समान्यामृचिसमानाभिव्याहारंभवतितज्जामिभवतीत्येकं

नि·उ·४ मधुमंतंमधुश्चुतमितियथायदेवसमानेपादेसमानाभिव्याहारंभवति
३६ तज्जामिभवतीत्यपरं॥हिरण्यरूपःसहिरण्यसंदृगितियथायथाक
थाचविशेषोजामिभवतीत्यपरं॥मंडूकाइवोदकान्मंडूकाउदकादिवे
तियथा॥वास्तोष्पतिर्वास्तुर्वसतेर्निवासकर्मणस्तस्यपातावापाल
यितावातस्यैषाभवति॥१६॥अमीवहावास्तोष्पतेविश्वारूपाण्याविशन्॥सखासुशेवएधिनः॥अभ्यमनहावास्तोष्पतेसर्वाणिरूपाण्या
विशन्त्सखानःसुसुखोभवशेवइतिसुखनामशिष्यतेर्वकारोनामक
रणोंतस्थांतरोपलिंगीविभाषितगुणःशिवमित्यप्यस्यभवतियद्यद् ३६
पंकामयतेतत्तद्देवताभवति॥रूपंरूपंमघवाबोभवीतीत्यपिनिगमोभ

वतिवाचस्पतिर्वाचः पातावापालयितावातस्यैषाभवति॥१७॥पुनरेहि
वाचस्पतेदेवेनमनसासह॥वसोष्पतेनिरामयमय्येवतन्वं१मम॥
इतिसानिगदव्याख्यातापानपात्तनूनपाव्याख्यातस्तस्यैषाभवति।१८
योअनिध्मोदीदयदप्स्वं१तर्यंविप्रासईळतेअध्वरेषु॥अपांनपान्म
धुमतीरपोदायाभिरिंद्रोवावृधेवीर्याय॥योनिध्मोदीदयदीप्यतेभ्यंतर
मप्स्वयंमेधाविनस्तुवंतियज्ञेषुसोपांनपान्मधुमतीरपोदेह्यभिषवा
यथाभिरिंद्रोवर्धतेवीर्यायवीरकर्मणेयमोयच्छतीतिसतस्तस्यैषाभव
ति॥१९॥परेयिवांसंप्रवतोमहीरनुबहुभ्यःपंथामनुपस्पशानं॥
वैवस्वतंसंगमनंजनानांयमंराजानंहविषादुवस्य॥परेयिवांसंपर्य

गतवंतंप्रवतउद्वतोनिवतइत्यवतिर्गतिकर्माबहुभ्यःपंथानमनुपस्पाशा
यमानंवैवस्वतंसंगमनंजनानांयमंराजानंहविषादुवस्येतिदुवस्यतीरा
ध्नोतिकर्माग्निरप्रियमुच्यतेतमेतास्त्रचोनुप्रवदंति ॥ २० ॥ सेनेवसृष्टा
मंदधात्यस्तुर्नदिद्युत्त्वेषप्रतीका ॥ यमोहजातोयमोजनित्वंजारःक
नीनांपतिर्जनीनां ॥ तंवश्चराथावयंवसत्यास्तंनगावोनक्षंतइद्धं ॥ इति
द्विपदाःसेनेवसृष्टाभयंवाबलंवादधात्यस्तुरिवदिद्युत्त्वेषप्रतीकाभय
प्रतीकाबलप्रतीकायशःप्रतीकामहाप्रतीकादीप्तप्रतीकावा ॥ यमो
हजातइंद्रेणसहसंगतः ॥ यमाविहेहमातरेत्यपिनिगमोभवतिय
मइवजातोयमोजनिष्यमाणोजारःकनीनांजरयिताकन्यानांपतिर्जनी

नांपालयिताजायानांतत्प्रधानाहियज्ञसंयोगेनभवंति ॥ तृतीयोअग्निरेप
तिरित्यपिनिगमोभवतितंवश्चराथाचरत्यापशवाइत्यावसत्याचनिवसंत्यो
षधाइत्यास्तयथागावआप्नुवंतितथाप्नुयामेद्धंसमृद्धंभोगैर्मित्रःप्रमीते
स्त्रायतेसंमिन्वानोद्रवतीतिवामेदयतेर्वातस्यैषाभवति ॥ २१ ॥ मित्रो
जनान्यातयतिब्रुवाणोमित्रोदाधारपृथिवीमुतद्यां ॥ मित्रःकृष्टीरनिमि
षाभिचष्टेमित्रायहव्यंघृतवज्जुहोत ॥ मित्रोजनानायातयतिब्रुवाणः
शब्दंकुर्वन्मित्रएवधारयतिपृथिवींचदिवंचमित्रःकृष्टीरनिमिषन्नभि
विपश्यतीतिकृष्टयइतिमनुष्यनामकर्मवंतोभवंतिविकृष्टदेहावामि
त्रायहव्यंघृतवज्जुहोतेतिव्याख्यातंजुहोतिर्दानकर्माकःकमनोवाक्रमणो

वास्करवोवातस्यैषाभवति ॥ २२ ॥ हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रेभूतस्यजा
तः पतिरेक आसीत ॥ सदाधारपृथिवींद्यामुतेमांकस्मैदेवायहविषाविं
धेम ॥ हिरण्यगर्भोहिरण्मयोगर्भोहिरण्यमयोगर्भोस्येतिवागर्भो
गृभेर्गृणात्यर्थेगिरत्यनर्थानितिवायदाहिस्त्रीगुणान्गृह्णातिगुणा
श्चास्याग्रह्यंतेथगर्भोभवतिसमभवदग्रेभूतस्यजातः पतिरेकोब
भूवसधारयतिपृथिवींचदिवंचकस्मैदेवायहविषाविधेमेतिव्याख्या
तंविधतिर्दानकर्मासरस्वान्व्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ २३ ॥ येतेस
रस्वऊर्मयोमधुमंतोघृतश्चुतः ॥ तेभिर्नोविताभव ॥ इतिसानिगदव्या
ख्याता ॥ २४ ॥ विश्वकर्मासर्वस्यकर्तातस्यैषाभवति ॥ २५ ॥ विश्वक

र्माविमना आद्विहायाधाताविधातापरमोतसंदृक् ॥ तेषामिष्टानिस
मिषामदंतियत्रासप्तऋषीन्परएकमाहुः ॥ विश्वकर्माविभूतमना
व्याप्ताधाताचविधाताचपरमश्चसंद्रष्टाभूतानांतेषामिष्टानिवाकां
तानिवाक्रांतानिवागतानिवामतानिवानतानिवाद्भिःसहसंमोदंते
यत्रैतानिसप्तऋषीणानिज्योतींषितेभ्यः पर आदित्यस्तान्येतस्मिन्ने
कंभवंतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मंविश्वकर्माविभूतमनाव्याप्ताधाताच
विधाताचपरमश्चसंदर्शयितेंद्रियाणामेषामिष्टानिवाकांतानिवा
क्रांतानिवागतानिवामतानिवानतानिवान्नेनसहसंमोदंतेयत्रेमानि
सप्तऋषीणानीन्द्रियाण्येभ्यः परआत्मातान्येतस्मिन्नेकंभवंतीत्यात्म

नि॰उ॰४ गतिमाचष्टेतत्रेतिहासमाचक्षतेविश्वकर्माभौवनःसर्वमेधेसर्वाणि
३९ भूतानिजुहवांचकारसआत्मानमप्यंततोजुहवांचकारतदभिवादिन्ये
षर्ग्भवतियइमाविश्वाभुवनानिजुह्वदितितस्योत्तराभूयसेनिर्वच
नाय॥ २६॥विश्वकर्मन्हविषावावृधानःस्वयंयजस्वपृथिवीमुतद्यां
॥मुह्यंत्वन्ये अभितोजनासइहास्माकंमघवासूरिरस्तु॥विश्वकर्मन्ह
विषावर्धयमानःस्वयंयजस्वपृथिवींचदिवंचमुह्यंत्वन्ये अभितोज
नाःसपत्नाइहास्माकंमघवासूरिरस्तुप्रज्ञातातार्क्ष्यस्त्वष्ट्राव्याख्या
तस्तीर्णेंतरिक्षेक्षियतितूर्णमर्थंरक्षत्यश्नोतेर्वातस्यैषाभवति २७ ३९
त्यमूषुवाजिनंदेवजूतंसहावानंतरुतारंरथानां॥अरिष्टनेमिंपृतना

जमाशुंस्वस्तयेतार्क्ष्यमिहाहुवेम॥तंभृशमन्नवंतंजूतिर्गतःप्रीतिर्वा
देवजूतंदेवगतंदेवप्रीतंवासहस्वंतंतारयितारंरथानामरिष्टनेमिं
पृतनाजितमाशुंस्वस्तयेतार्क्ष्यमिहह्वयेमेतिकमन्यंमध्यमादेवम
वक्ष्यत्तस्यैषापराभवति॥ २८॥सद्यश्चिद्यःशवसापंचकृष्टीःसू
र्यइवज्योतिषापस्ततान॥सहस्रसाःशतसाअस्यरंहिर्नस्मावरंते
युवतिंनशर्यां॥सद्योपियःशवसाबलेनतनोत्यपःसूर्यइवज्योति
षापंचमनुष्यजातानिसहस्रसानिनीशतसानिन्यस्यसागतिर्न
स्मैनांवारयंतिप्रयुवतीमिवशरमयीमिषुंमन्युर्मन्यतेर्दीप्तिकर्मणः
क्रोधकर्मणोवधकर्मणोवामन्युंत्यस्मादिषवस्तस्यैषाभवति॥ २९॥

नि॰उ॰४ त्वयामन्योसरथमारुजंतोहर्षमाणासोधृषितामरुत्वः॥ तिग्मेषवआ
४० युधासंशिशानाअभिप्रयंतुनरोअग्निरूपाः॥ त्वयामन्योसरथमारुह्य
रुजंतोहर्षमाणासोधृषितामरुत्वंस्तिग्मेषवआयुधानिसंशिश्यमा
नाअभिप्रयंतुनरोअग्निरूपाअग्निकर्माणःसंनद्धाःकवचिनइति
वादधिक्राव्याख्यातस्तस्यैषाभवति॥ ३०॥ आदधिक्राःशवसापं
चकृष्टीःसूर्यइवज्योतिषापस्ततान॥ सहस्रसाःशतसावाज्यर्वापृण
क्तुमध्वासमिमावचांसि॥ आतनोतिदधिक्राःशवसाबलेनापःसूर्य
इवज्योतिषापंचमनुष्यजातानिसहस्रसाःशतसावाजीवेजनवा ४०
नर्वारणवान्संपृणक्तुनोमधुनोदकेनवचनानीमानीतिमधुधमतेर्वि

परीतस्यसवितासर्वस्यप्रसवितातस्यैषाभवति॥ ३१॥ सवितायंत्रैः
पृथिवीमरम्णादस्कंभनेसविताद्यामदृंहत्॥ अश्वमिवाधुक्षद्धुनि
मंतरिक्षमतूर्तेबद्धंसवितासमुद्रं॥ सवितायंत्रैःपृथिवीमरमयद
नारंभणेंतरिक्षेसविताद्यामदृंहदश्वमिवाधुक्षद्धुनिमंतरिक्षेमेघं
बद्धमतूर्तेबद्धमतूर्णइतिवात्वरमाणइतिवासवितासमुदितार
मितिकमन्यंमध्यमादेवमवक्ष्यदादित्योपिसवितोच्यतेतथाचहैर
ण्यस्तूपेस्तुतोर्चन्हिरण्यस्तूपऋषिरिदंसूक्तंप्रोवाचतदभिवादि
न्येषर्ग्भवति॥ ३२॥ हिरण्यस्तूपःसवितर्यथात्वांगिरसोजुह्वेवा
जेअस्मिन्॥ एवात्वार्चन्नवसेवंदमानःसोमस्येवांशुंप्रतिजागराहं॥

नि·उ·४ हिरण्यस्तूपो हिरण्यमयस्तूपो हिरण्यमयस्तूपोस्येतिवास्तूपस्त्याय
४१ तेसंघातः सवितर्यथात्वांगिरसोजुह्वेवाजेस्मिन्नेवंत्वार्चनवनायवं
दमानः सोमस्येवांशुंप्रतिजागर्म्यहंत्वष्टाव्याख्यातस्तस्यैषाभवति
॥ ३३ ॥ देवस्त्वष्टासविताविश्वरूपः पुपोषप्रजाः पुरुधाजजान॥
इमाचविश्वाभुवनान्यस्यमहद्देवानामसुरत्वमेकं॥ देवस्त्वष्टासविता
सर्वरूपः पोषतिप्रजारसानुप्रदानेनबहुधाचेमाजनयतीमानिचसर्वा
णिभूतान्युदकान्यस्यमहच्चास्मैदेवानामसुरत्वमेकंप्रज्ञावत्त्वंवानवत्त्वं
वापिवासुरितिप्रज्ञानामास्यत्यनर्थानस्ताश्चास्यामर्थाअसुरत्वमादि ४१
लुसंवातोवातीतिसतस्तस्यैषाभवति॥ ३४ ॥ वातआवातुभेषजंशंभुम

योभुनोहृदे॥ प्रणआयूंषितारिषत्॥ वातआवातुभैषज्यानिशंभुमयोभु
चनोहृदयायप्रवर्धयतुचनआयुरग्निर्व्याख्यातस्तस्यैषाभवति॥ ३५ ॥
प्रतित्यंचारुमध्वरंगोपीथायप्रहूयसे॥ मरुद्भिरग्नआगहि॥ तंप्रतिचारु
मध्वरंसोमपानायप्रहूयसेसोग्नेमरुद्भिः सहागच्छेतिकमन्यंमध्यमा
देवमवक्ष्यत्तस्यैषापराभवति॥ ३६ ॥ अभित्वापूर्वपीतयेसृजामिसोम्यं
मधु॥ मरुद्भिरग्नआगहि॥ अभिसृजामित्वापूर्वपीतयेपूर्वपानायसो
म्यंमधुसोममयंसोग्नेमरुद्भिः सहागच्छेति॥ ३७ ॥ वेनोवेनतेः कांतिक
र्मणस्तस्यैषाभवति॥ ३८ ॥ अयंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाज्योतिर्जरायूर
जसोविमाने॥ इममपांसंगमेसूर्यस्यशिशुंनविप्रामतिभीरिहंति॥ अ

नि॰उ॰४ यंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाः प्राष्टवर्णगर्भाआपइतिवाज्योतिर्जरायुर्ज्योतिरस्य
४२ जरायुस्थानीयंभवतिजरायुजरयागर्भस्यजरयायूयतइतिवेममपांचसंगमने
सूर्यस्यचशिशुमिवविप्रामतिभीरिहंतिलिहंतिस्तुवंतिवर्द्धयंतिपूजयंतीतिवा
शिशुःशंसनीयोभवतिशिशीतेर्वास्याद्दानकर्मणश्चिरलब्धोगर्भोभव
त्यस्कनीतिरसंनयतितस्यैषाभवति ॥ ३९ ॥ अस्कनीतेमनोअस्मा
स्कधारयजीवातवेस्कप्रतिरानआयुः ॥ रारंधिनःसूर्यस्यसंदृशिघृ
तेनत्वंतन्वंवर्धयस्व ॥ अस्कनीतेमनोऽस्मासुधारयचिरंजीवनायप्र
वर्द्धयचनआयूरंधयचनःसूर्यस्यसंदर्शनायरध्यतिर्वशगमनेपिदृ ४२
श्यते ॥ मारधामद्विषतेसोमराजन्नित्यपिनिगमोभवतिघृतेनत्वमा

त्मानंतन्वंवर्द्धयस्वेतिव्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ ४० ॥ ऋतस्यहि
शुरुधःसंतिपूर्वीऋतस्यधीतिर्वृजिनानिहंति ॥ ऋतस्यश्लोकोबधि
रातर्दकर्णाबुधानःशुचमानआयोः ॥ ऋतस्यहिशुरुधःसंतिपू
र्वीऋतस्यप्रज्ञावर्जनीयानिहंतिऋतस्यश्लोकोबधिरस्यापिक
र्णावातृणत्तिबधिरोबद्धश्रोत्रःकर्णौबोधयन्दीप्यमानश्चायोर
यनस्यमनुष्यस्यज्योतिषोवोदकस्यवेडरिंधेरुनत्तेर्वातस्यैषाभव
ति ॥ ४१ ॥ प्रतद्वोचेयंभव्यायेंदवेहव्योनयइषवान्मन्मरेजतिरक्षो
हामन्मरेजति ॥ स्वयंसोअस्मदानिदोवधैरजेतदुर्मतिं ॥ अवस्र

नि॰उ॰४
४३

वेदुघशंसोवतरमवक्षुद्रमिवस्रवेत् ॥ प्रब्रवीमितद्व्यायेंदवैहव
नार्हइवयइषवान्नवान्कामवान्वामननानिचुनोरेजयतिरक्षो
हाचबलेनरेजयतिस्वयंसोस्मद्भिर्निंदितारं ॥ वृधैरेजेनद्रमीति
॥ अवस्त्रवेदघशंसस्ततश्चावतरंक्षुद्रमिवावस्त्रवेदश्यासेभूयांस
मर्थंमन्यंतेयथाहोदर्शनीयाहोदर्शनीयेतितसरुच्छेपस्यशीलं
परुच्छेपऋषिःपर्ववच्छेपःपरुषिपरुषिशेपोस्येतिवेतीमानिस
सविंशतिर्देवतानामधेयान्यनुक्रांतानिसूक्तभांजिहविर्भाजिते
षामेतान्यहविर्भाजिवेनोसुनीतिर्ऋतइंदुःप्रजापतिःप्रजानांपाता ४३

वापालयितावातस्यैषाभवति ॥ ४२ ॥ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वा
जातानिपरिताबभूव ॥ यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयो
रयीणां ॥ प्रजापतेनहित्वदेतान्यन्यःसर्वाणिजातानितानिपरिबभू
वयत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणामित्याशीर
हिर्व्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥ ४३ ॥ अब्जामुक्थैरहिंगृणीषेबुध्ने
नदीनांरजःसुषीदन् ॥ अप्सुजमुक्थैरहिंगृणीषेबुध्नेनदीनांरजः
सूदकेषुसीदन्बुध्नमंतरिक्षंबद्धाअस्मिन्धृताआपइतिवेदमपीतर
द्बुध्नमेतस्मादेवबद्धाअस्मिन्धृताःप्राणाइतियोहिःसबुध्न्यो

नि॰उ॰४ ४४ बुध्नमंतरिक्षंतन्निवासात्तस्यैषाभवति ॥ ४४ ॥ मानोहिर्बुध्न्यो
रिषेधान्मायज्ञोअस्यस्त्रिधद्दतायोः ॥ माचनोहिर्बुध्न्योरेषणाय
धान्मास्ययज्ञोरवाचस्त्रिधद्यज्ञकामस्यैकपर्णेव्याख्यातस्त
स्यैषाभवति ॥ ४५ ॥ एकःसुपर्णःससमुद्रमाविवेशसइदंवि
श्वंभुवनंविचष्टे ॥ तंपाकेनमनसापश्यमंतितस्तंमातारेळ्हिस
उरेळ्हिमातरं ॥ एकःसुपर्णःससमुद्रमाविशतिसद्रमानिस
र्वाणिभूतान्यभिविपश्यतितंपाकेनमनसापश्यमंतितिइ ४४
त्यृषेर्दृष्टार्थस्यप्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्तातंमातारेळ्हिवा

गेषामाध्यमिकासउमातरंरेळ्हिपुरूरवाबहुधारोरूयते
तस्यैषाभवति ॥ ४६ ॥ समस्मिंजायमानआसतग्नाउतेम
वर्धन्नद्यःस्वगूर्त्ताः ॥ महेयत्त्वापुरूरवोरणायावर्धयंदस्युह
त्यायदेवाः ॥ समासतास्मिन्जायमानेग्नागमनादापादेवप
त्न्योवापिचैनमवर्धयन्नद्यःस्वगूर्त्ताःस्वयंगामिन्योमहतेचय
त्त्वापुरूरवोरणायरमणीयायसंग्रामायावर्द्धयन्दस्युहत्याय
चदेवादेवाः ॥ ४७ ॥ अथातोमध्यस्थानावायवायाह्यासस्त्रा
णासोनीचीनबारंतमूर्ध्विमारुद्रायंयातेदिद्युज्जराबोधा

नि॰ उ॰ ४
४५ दर्दयोजातो विदृक्षान्नभ्या पिनद्धमरमास्य भवतं क्षेत्रस्य पतिः
क्षेत्रस्य पतिना क्षेत्रस्य पते मीव हा पुनरेहि यो अनिध्मः परेथि
वांसं सेनेव सृष्टा भित्रो जना न्हिरण्यगर्भो यं ते सरस्वो विश्व
कर्मा सर्वस्य विश्वकर्मा विमना विश्वकर्मन्ह विषा त्यम्नूषुस
द्याश्वित्त्वयामन्यो आदधिक्राः सविता हिरण्यस्तूपो देवस्त्वष्टा
वात आवातु प्रत्नित्यमभित्वा वेनो वेनते अयं वेनो असुनीतं ऋतस्य
प्रतद्वोचेयं प्रजापते न्नामुक्थ्यैर्मा नो हिरेकः सुपर्णाः समस्मिन्त्स ४५
सचत्वारिंशत् ॥४॥ ॥ इति नैरुक्ते उत्तरषट्के चतुर्थोऽध्यायः ॥ ॥

श्री॰ ॐ श्येनो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥१॥ आदाय श्येनो अभरत्सोमं
सहस्रं सवाँ अयुतं च साकं ॥ अत्रा पुरंधिरजहादरातीर्मदे सोमस्य मू
रा अमूरः ॥ आदाय श्येनो हरत्सोमं सहस्रं सवान युतं च सह सहस्रं सह
स्रसाव्यमभिप्रेत्य तत्रायुतं सोमभक्षास्तत्संबंधेनायुतं दक्षिणा इति
वा तत्र पुरंधिरजहादमित्रानदानानिति वा मदे सोमस्य मूरा अमूर इत्यैंद्रे
च सूक्ते सोमपानेन च स्तुतस्तस्मादिंद्रं मन्यंत ओषधिः सोमः सुनोतेर्य
देनमभिषुण्वंति बहुलमस्य नैघंटुकं वृत्तमाश्चर्यमिव प्राधान्येन तस्य
पावमानीषु निदर्शनायोदाहरिष्यामः ॥ २ ॥ स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व
सोम धारया ॥ इंद्राय पातवे सुतः ॥ इति सा निगदव्याता तस्यैषापरा भवति
ख्या

चंद्रमसो वै तस्य वा ॥ ३ ॥ सोमं मन्यते पपिवान्यत्संपिंषंत्योषधिं ॥ सोमं यं ब्र
ह्माणो विदुर्न तस्याश्नाति कश्चन ॥ सोमं मन्यते पपिवान्यत्संपिंषंत्योषधिमि
ति वृथासुतमसोममाह सोमं यं ब्रह्माणो विदुरिति न तस्याश्नाति कश्चनायज्वे
त्यधियज्ञमथाधिदैवतं सोमं मन्यते पपिवान्यत्संपिंषंत्योषधिमिति यजुः सु
म तं सोममाह सोमं यं ब्रह्माणो विदुश्चंद्रमसं न तस्याश्नाति कश्चनादेव इत्यथै
षा परा भवति चंद्रमसो वै तस्य वा ॥ ४ ॥ यत्त्वा देव प्रपिबंति तत आप्यायसे
पुनः ॥ वायुः सोमस्य रक्षिता समानां मास आकृतिः ॥ यत्त्वा देव प्रपिबंति
तत आप्यायसे पुनरिति नाराशंसानभिप्रेत्य पूर्वपक्षापरपक्षाविति वा वा ४६
युः सोमस्य रक्षिता वायुमस्य रक्षितारमाह साहचर्याद्रसहरणाद्वा समा

मानां संवत्सराणां मास आकृतिः सोमो रूपविशेषैरोषधि श्चंद्रमा वा चंद्र
माश्चायं द्रमति चंद्रो माता चांद्रं मानमस्येति वा चंद्रश्चंदतेः कांतिकर्मणश्चं
दनमित्यप्यस्य भवति चारु द्रमति चिरं द्रमति चमेर्वा पूर्वं चारु रुचेर्विपरीत
स्य तस्यैषा भवति ॥ ५ ॥ नवो नवो भवति जायमानोह्नां केतुरुषसामेत्यग्रं
भागं देवेभ्यो विदधात्यायन्प्र चंद्रमास्तिरते दीर्घमायुः ॥ नवो नवो भवति
जायमान इति पूर्वपक्षादिमभिप्रेत्याह्नां केतुरुषसामेत्यग्रमित्यपरपक्षां
तमभिप्रेत्यादित्यदैवतो द्वितीयः पाद इत्येके भागं देवेभ्यो विदधात्याय
न्नित्यर्धमासेज्यामभिप्रेत्य प्रवर्धयते चंद्रमा दीर्घमायुर्मृत्युमारमति
तिसततोमृतं च्यावयतीति वा शतबलाक्षो मौद्गल्यस्तस्यैषा भवति ॥ ६ ॥

परं मृत्यो अनु परेहि पंथां यस्ते स्व इतरो देवयानात्॥ चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवी
मि मा नः प्रजां रीरिषो मोत वीरान्॥ परं मृत्यो ध्रुवं मृत्यो ध्रुवं परेहि मृत्यो कथितं
तेन मृत्योर्मृतं च्यावयते भवति मृत्यो मदेवी मुदेवीति ताम् एषा भवति॥ ७॥ त्वे
षमित्था समरणं शिमीवतोरिन्द्राविष्णू सुतपावा मुरुष्यति॥ या मर्त्याय प्रति
धीयमानमित्कृशानोरस्तुरसनां मुरुष्यथः॥ इति सा निगदव्याख्याता॥ विश्वा
नरो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति॥ ८॥ प्र वो महे मंदमानायांधसोऽर्चा विश्वान
यस्य राय विश्वाभुवे॥ इंद्रस्य यस्य सुमखं सहो महि श्रवो नृम्णं च रोदसी सपर्यतः॥ प्रा
र्चत यूयं स्तुतिं महते धसो नस्य दात्रे मंदमानाय मोदमानाय स्तूयमानाय ४७
शब्दाय्यमानायेति वा विश्वानराय सर्वं विभूताय इंद्रस्य यस्य प्रीतौ सुमहद्ब

लं महच्च श्रवणीयं यशो नृम्णं च बलं नृन्नतं द्यावापृथिव्यो वः परिचरत इति कमन्यं
मध्यमादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापरा भवति॥ ९॥ उदु ज्योतिरमृतं विश्वजन्यं विश्वानरः स
विता देवो अश्रेत्॥ उदशिश्रियज्ज्योतिरमृतं सर्वजन्यं विश्वानरः सविता देव इति धा
ता सर्वस्य विधाता तस्यैषा भवति॥ १०॥ धाता ददातु दाशुषे प्राचीं जीवातुमक्षितां
वयं देवस्य धीमहि सुमतिं सत्यधर्मणः॥ धाता ददातु दत्तवते प्रवृद्धां जीविकामनु
पक्षीणां वयं देवस्य धीमहि सुमतिं कल्याणीं मतिं सत्यधर्मणो विधाता धात्रा व्या
ख्यातस्तस्यैष निपातो भवति बहुदेवतायामृचि॥ ११॥ सोमस्य राज्ञो वरुणस्य धर्म
णि बृहस्पतेरनुमत्या उ शर्मणि॥ तवाहमद्य मघवन्नुपस्तुतौ धातर्विधातः क
लशाँ अभक्षयं॥ इत्येताभिर्देवताभिरभिप्रसूतः सोमकलशानभक्षयमिति

कलशः कस्मात्कलाअस्मिञ्छेरतेमात्राःकलिश्चकलाश्चैकिरतेर्विकीर्णमात्राः
॥१२॥ अथातोमध्यस्थानादेवगणास्तेषांमरुतःप्रथमागामिनोभवंतिमरुतो
मितराविणोवामितरोचिनोवामहद्द्रवंतीतिवातेषामेषाभवति॥१३॥ आविद्युन्म
द्भिर्मरुतःस्वर्कैरथेभिर्यातऽऋष्टिमद्भिरश्वपर्णैः॥ आवर्षिष्ठयानइषावयो
नपप्ततासुमायाः॥ विद्युन्मद्भिर्मरुतःस्वर्कैःस्वंचनैरितिवास्वर्चनैरितिवा
स्वर्चिभिरितिवारथैरायातऋष्टिमद्भिरश्वपर्णैरश्वपतनैर्वर्षिष्ठेनचनोन्ने
नवयइवापततसुमायाःकल्याणकर्माणोवाकल्याणप्रज्ञावारुद्राव्याख्या
तास्तेषामेषाभवति॥१४॥ आरुद्रासइंद्रवंतःसजोषसोहिरण्यरथाःसुवि
तायगंतन॥ इयंवोऽअस्मत्प्रतिहर्यतेमतिस्तृष्णजेनदिवउत्साउदन्यवे॥

आगच्छतरुद्राइंद्रेणसहजोषणाःसुवितायकर्मणइयंवोस्मदपिप्रतिकाम
यतेमतिस्तृष्णजइवदिवउत्साउदन्यवेतृष्णक्तृष्यतेरुदन्युरुदन्यतेर्रुद्रे
भवउरुभांतीतिवर्तेनभांतीतिवर्तेनभवंतीतिवातेषामेषाभवति॥१५॥
विष्ट्वीशमीतरणित्वेनवाघतोमर्तासःसंतोऽअमृतत्वमानशुः॥ सौधन्व
नाऋभवःसूरचक्षसःसंवत्सरेसमपृच्यंतधीतिभिः॥ कृत्वाकर्माणिक्षि
प्रत्वेनवोढारोमेधाविनोवामर्तासःसंतोऽमृतत्वमानशिरेसौधन्वनाऋ
भवःसूरख्यानावासूरप्रज्ञावासंवत्सरेसमपृच्यंतधीतिभिःकर्मभिर्ऋभु
र्विभ्वावाजइतिसुधन्वनआंगिरसस्यत्रयःपुत्राबभूवुस्तेषांप्रथमोत्त
माभ्यांबहुवन्निगमाभवंतिनमध्यमेनतदेतदृभोश्चबहुवचनेनचम

सस्यचसंस्तवेनबहूनिदशतेषुयीसूक्तानिभवंत्यादित्यरश्मयोप्यंग
रसउच्यंते॥ अगोह्यस्ययदसस्तनागृहेतद्द्येदमभवोनानुगछथ॥ अगो
ह्यआदित्योगूहनीयस्तस्ययदस्वपथगृहेयावत्तत्रभवथनतावदिहभव
थेत्यंगिरसोव्याख्यातास्तेषामेषाभवति॥१६॥ विरूपासइदृषयस्तइद्गं
भीरवेपसः॥ तेअंगिरसःसूनवस्तेअग्नेःपरिजज्ञिरे॥ बहुरूपाऋषयस्ते
गंभीरकर्माणोवागंभीरप्रज्ञावांगिरसःपुत्रास्तेग्नेरधिजज्ञिरइत्यग्निज
न्मापितरोव्याख्यातास्तेषामेषाभवति॥१७॥ उदीरतामवरउत्परासउन्म
ध्यमाःपितरःसोम्यासः॥ असुंयईयुरवृकाऋतज्ञास्तेनोवंतुपितरोहवे
षु॥ उदीरतामवरउदीरतांपरउदीरतांमध्यमाःपितरःसोम्याःसोमसं

पादिनस्तेसुंयेप्राणमन्वीयुरवृकाअनमित्राःसत्यज्ञावायज्ञज्ञावातेनआगछंं
तुपितरोह्वानेषुमाध्यमिकोयमइत्याहुस्तस्मान्माध्यमिकान्पितॄन्मन्यंतेअंगि
रसोव्याख्याताःपितरोव्याख्याताभृगवोव्याख्याताअथर्वाणोथर्वंतस्थ
र्वतिश्चरतिकर्मातत्प्रतिषेधस्तेषामेषासाधरणाभवति॥१८॥ अंगिरसो
नःपितरोनवग्वाअथर्वाणोभृगवःसोम्यासः॥ तेषांवयंसुमतौयज्ञियाना
मपिभद्रेसौमनसेस्याम॥ अंगिरसोनःपितरोनवगतयोनवनीतगतयो
वाथर्वाणोभृगवःसोम्याःसोमसंपादिनस्तेषांवयंसुमतौकल्याण्यांम
तौयज्ञियानामपिचैषांभद्रेभंदनीयेभाजनवतिवाकल्याणेमनसिस्या
मेतिमाध्यमिकोदेवगणइतिनैरुक्ताःपितरइत्याख्यानमथाप्यृषयस्तूयं

नि॰उ॰
५०

ते॥१९॥सूर्यस्येववक्षथोज्योतिरेषांसमुद्रस्येवमहिमागंभीरः॥वातस्येवप्र
जवोनान्येनस्तोमोवसिष्ठाऽअन्वेतवेवः॥इतियथाआप्याआप्नोतेस्तेषामे
षनिपातोभवत्यैंद्र्यामृचि॥२०॥स्तुषेय्यंपुरुवर्पसमृभ्वमिनतममाप्त्यमाप्त्या
नां॥आदर्षतेशवसासप्तदानून्प्रसाक्षतेप्रतिमानानिभूरि॥स्तोतव्यंबहुरू
पमुरुभूतमीश्वरतममाप्तव्यमाप्तव्यानामादृणातियःशवसाबलेनसप्तदा
तॄनितिवासप्तदानवानितिवाप्रसाक्षतेप्रतिमानानिबहूनिसाक्षतिराप्नोतिक
र्मा॥२१॥अथातोमध्यस्थानाःस्त्रियस्तासामदितिःप्रथमागामिनीभवत्य
दितिर्व्याख्यातातस्याएषाभवति॥२२॥दक्षस्यवादितेजन्मनिव्रतेराजाना ५०
मित्रावरुणाविवाससि॥अतूर्तपंथाःपुरुरथोअर्यमासप्तहोताविषुरूपे

षुजन्मसु॥दक्षस्यवादितेजन्मनिव्रतेकर्मणिराजानौमित्रावरुणौपरिचर
सिविवासतिःपरिचर्यायांहविष्मांआविवासतीत्याशास्तेवीतू[illegible]र्तपंथाअ
त्वरमाणपंथाबहुरथोर्यमादित्योरीन्नियच्छतिसप्तहोतासप्तास्मैरश्मयो
रसानभिसंनामयंतिसप्तैनमृषयस्तुवंतीतिवाविषमरूपेषुजन्मसुकर्म
स्तूदयेष्वादित्योदक्षइत्याहुरादित्यमध्येचस्तुतोदितिर्दाक्षायणी॥अदि
तेर्दक्षोअजायतदक्षाद्वदितिःपरीतिचतत्कथमुपपद्येतसमानजन्मानौ
स्यातामित्यपिवादेवधर्मेणेतरेतरजन्मानौस्यातामितरेतरप्रकृतीअ
ग्निरप्यदितिरुच्यतेतस्यैषाभवति॥२३॥यस्मैत्वंसुद्रविणोददाशोनागा
स्त्वमदितेसर्वता[ता]॥यंभद्रेणशवसाचोदयासिप्रजावताराधसातेस्या

नि॰उ॰
५१

म॥ यस्मैत्वंसुद्रविणोददास्यनागास्त्वमनपराधत्वमदितेसर्वासुकर्मंत
तिष्वागआङ्पूर्वाङ्गमेरेन एतेःकिल्बिषंकिल्भिदंसुकृतकर्मणोभयंकी
र्त्तिमस्यभिनत्तीतिवायंभद्रेणशवसाबलेनचोदयसिप्रजावताचराधसा
धनेनतंवयमिहस्यामेतिसरमासरणात्तस्याएषाभवति॥ २४॥ किमि
छंतीसरमाप्रेदमानड्दूरेह्यध्वाजगुरिःपराचैः॥ कास्मेहितिःकापरि
तक्म्यासीत्कथंरसायाअतरःपयांसि॥ किमिछंतीसरमेदंप्रानड्दूरेह्य
ध्वाजगुरिर्जगम्यंतेःपरांचैनैरंचितःकातेस्मास्वर्थहितिरासील्किंपरित
कनंपरितक्म्यारात्रिःपरितएनांतक्मतक्मेत्युष्णनामतकत्इतिसतःक
थंरसायाअतरःपयांसीतिरसानदीरसतेःशब्दकर्मणःकथंरसांतान्यु ५१
[नि]

दकानीतिवादेवशुनींद्रेणप्रहिता पणिभिरसुरैःसमूदइत्याख्यानंसरस्व
तीव्याख्यातातस्याएषाभवति॥ २५॥ पावकानःसरस्वतीवाजेभिर्वाजिनीव
ती॥ यज्ञंवष्टुधियावसुः॥ पावकानःसरस्वत्यन्नैरन्नवतीयज्ञंवष्टुधियाव
[परा]
सुःकर्मवसुस्तस्याएषाभवति॥ २६॥ महोअर्णःसरस्वतीप्रचेतयतिके
तुना॥ धियोविश्वाविराजति॥ महदर्णःसरतीप्रचेतयतिप्रज्ञापयतिकेतु स
नाकर्मणाप्रज्ञयावेमानिचसर्वाणिप्रज्ञानान्यभिविराजतिवागर्थेषुवि
[तै]
धीयतेतस्मान्माध्यमिकांवाचंमन्यंतेवाग्व्याख्यातास्याएषाभवति॥ २७
यद्वाग्वदंत्यविचेतनानिराष्ट्रीदेवानांनिषसादमंद्रा॥ चतस्रऊर्जंदुदु
हेपयांसिक्वस्विदस्याःपरमंजगाम॥ यद्वाग्वदंत्यविचेतनान्यविज्ञाता

निराष्ट्रीदेवानांनिषसादमंद्रामदनाचैतसोनुदिन्नाकर्जंदुदुहेपयांसिकस्विद
स्याःपरमंजगामेतियत्पृथिवींगच्छतीतिवायदादित्यरश्मयोहरंतीतिवातस्या
एषापराभवति॥२८॥देवींवाचमजनयंतदेवास्तांविश्वरूपाःपशवोवदंति॥सानो
मंद्रेषमूर्जंदुहानाधेनुर्वागस्मानुपसुष्टुतैतु॥देवींवाचमजनयंतदेवास्तांसर्वरूपा
ःपशवोवदंतिव्यक्तवाचश्चाव्यक्तवाचश्चसानोमदनान्नंरसंचदुहानाधेनुर्वाग
स्मानुपैतुसुष्टुतानुमतीराकेतिदेवपत्न्यावितिनैरुक्ताःपौर्णमास्यावितियाज्ञि
कायापूर्वापौर्णमासीसानुमतिर्योत्तरासाराकेतिविज्ञायतेनुमतिरनुमननाच्च
स्याएषाभवति॥२९॥अन्विदनुमतेत्वंमन्यासैशंचनस्कृधि॥क्रत्वेदक्षायनोहिनु ५२
प्रणआयूंषितारिषः॥अनुमन्यस्वानुमतेत्वंसुखंचनःकुर्वन्नंचनोपत्यायधेहि

प्रवर्धयचनआयूराकारातेर्दानकर्मणस्तस्याएषाभवति॥३०॥राकामहंसुहवां
सुष्टुतीहुवेशृणोतुनःसुभगाबोधतुत्मना॥सीव्यत्वपःसूच्याछिद्यमानया
ददातुवीरंशतदायमुक्थ्यं॥राकामहंसुह्वानांसुष्टुत्याह्वयेशृणोतुनःसु
भगाबोधत्वात्मनासीव्यत्वपःप्रजननकर्मसूच्याछिद्यमानयासूची
सीव्यतेर्ददातुवीरंशतप्रदमुक्थ्यंवक्तव्यप्रशंसंसिनीवालीकुहूरिति
देवपत्न्याविति नैरुक्ताअमावास्येइतियाज्ञिकायापूर्वामावास्यासासि
नीवालीयोत्तरासाकुहूरितिविज्ञायतेसिनीवालीसिनमन्नंभवतिसि
नातिभूतानिवालंपर्ववृणोतेस्तस्मिन्नन्नवतीवालिनीवावालेनैवास्या
मणुत्वाच्चंद्रमाःसेवितव्योभवतीतिवातस्याएषाभवति॥३१॥सिनीवा

नि॰उ॰ ५३ लिपृथुष्टुकेयादेवानामसिस्वसा॥ जुषस्वहव्यमाहुतंप्रजांदेविदिदिड्ढिनः॥
सिनीवालिपृथुजघनेस्तुकस्त्यायतेःसंघातःपृथुकेशस्तुकेपृथुस्तुकेवाया
त्वंदेवानामसिस्वसास्वसासुअसास्वेषुसीदतीतिवाजुषस्वहव्यमदनंप्रजां
चदेविदिशानःकुहूर्गूहतेःक्वाभूदितिवाक्वसतीहूयतइतिवाक्वाहुतंहवि
र्जुहोतीतिवातस्याएषाभवति॥ ३२॥ कुहूमहंसुवृतंविद्मनापसमस्मिन्य
ज्ञेसुहवांजोहवीमि॥ सानोददातुश्रवणंपितॄणांतस्यैतेदेविहविषाविधेम॥
कुहूमहंसुकृतंविदितकर्माणमस्मिन्यज्ञेसुह्वानामाह्वयेसानोददातुश्रवणं
पितॄणांपित्र्यंधनमितिवापित्र्यंयशइतिवातस्यैतेदेविहविषाविधेमेतिव्याख्या मे
तंयमीव्याख्यातातस्याएषाभवति॥ ३३॥ अन्यमूषुत्वंयम्यन्यउत्वांपरिष्वजा ५३

तेलिबुजेववृक्षं॥ तस्यवात्वंमनइच्छासवातवाधाकृणुष्वसंविदंसुभद्रां॥ अ
न्यमेवहित्वंयम्यन्यस्त्वांपरिष्वंक्ष्यतेलिबुजेववृक्षंतस्यवात्वंमनइच्छसवात
वाधानेनकुरुष्वसंविदंसुभद्रांकल्याणभद्रांयमीयमंचकमेतांप्रत्याचच
क्षइत्याख्यानं॥ ३४॥ उर्वशीव्याख्यातातस्याएषाभवति॥ ३५॥ विद्युन्नयाप
तंतीदविद्योद्भरंतीमेअप्याकाम्यानि॥ जनिष्टोअपोनर्यःसुजातःप्रोर्वशीति
रतदीर्घमायुः॥ विद्युदिवयापतंत्यद्योततहरंतीमेअप्याकाम्यान्युदका
न्यंतरिक्षलोकस्ययदानूनमयंजायेताद्भ्योध्यपइतिनर्योमनुष्येभ्यो
हितोनर्यापत्यमितिवासुजातःसुजाततरोऽथोर्वशीप्रवर्धतेदीर्घमायुःपृ य
थिवीव्याख्यातातस्याएषाभवति॥ ३६॥ बळित्थापर्वतानांखिद्रंबिभ

र्षि पृथिवि॥ प्रयाभूमिं प्रवत्वति मुह्ना जिनोषि महिनि॥ सत्यं त्वं पर्वतानां मे
घानां खेदनं छेदनं भेदनं बलमत्र धारयसि पृथिवि प्रजिन्वसि या भूमिं प्र
वणवति महत्वेन महतीत्युदकवतीति वैंद्राणी इंद्रस्य पत्नी तस्या एषा भवति
॥३७॥ इंद्राणीमासु नारिषु सुभगामहमश्रवं॥ नह्यस्या अपरं चन जरसा
मरते पतिर्विश्वस्मादिंद्र उत्तरः॥ इंद्राणीमासु नारिषु सुभगामहमश्रृणवं
नह्यस्या अपरामपि समां जरयां म्रियते पतिः सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्तमेत
द्ब्रूमस्तस्या एषापरा भवति॥ ३८॥ नाहमिंद्राणि रारण सख्युर्वृषाकपेर्ऋ
ते॥ यस्येदमप्यं हविः प्रियं देवेषु गच्छति विश्वस्मादिंद्र उत्तरः॥ नाहमिंद्रा
णि रमे सख्युर्वृषाकपेर्ऋते यस्येदमप्यं हविरप्सु शृतमद्भिः संस्कृतमि ५८

तिवा प्रियं देवेषु निगच्छति सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्तमेतद्ब्रूमो गौरी रोच
तेर्ज्वलतिकर्मणो यमपीतरो गौरो वर्ण एतस्मादेव प्रशस्यो भवति त
स्या एषा भवति॥ ३९॥ गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षत्येकपदी द्विपदी
सा चतुष्पदी॥ अष्टापदी नवपदी बभूवुषी सहस्राक्षरा परमे व्योमन्॥ गौ
रीर्निर्मिमाय सलिलानि तक्षती कुर्वत्येकपदी मध्यमेन द्विपदी मध्यमे
न चादित्येन च चतुष्पदी दिग्भिरष्टापदी दिग्भिश्चावांतरदिग्भिश्च नवप
दी दिग्भिश्चावांतरदिग्भिश्चादित्येन च सहस्राक्षरा बहूदका परमे व्य
वने तस्या एषापरा भवति॥ ४०॥ तस्याः समुद्रा अधि विक्षरंति तेन जीवं
ति प्रदिशश्चतस्रः॥ ततः क्षरत्यक्षरं तद्विश्वमुपजीवति॥ तस्याः समुद्रा

नि॰उ॰
५५

अधिविक्षरंतिवर्षंतिमेघास्तेनजीवंतिदिगाश्रयाणिभूतानिततः
क्षरत्यक्षरमुदकंतत्सर्वाणिभूतान्युपजीवंतिगौर्व्याख्यातातस्याः
एषाभवति॥४१॥ गौरमीमेदनुवत्संमिषंतंमूर्द्धानंहिङ्ङ्कृणोन्मा
तवाउ॥सृक्वाणंघर्ममभिवावशानामिमातिमायुंपयतेपयोभिः॥गौ
रन्वमीमेद्वत्संनिमिषंतमनिमिषंतमादित्यमितिवामूर्धानमस्या
भिहिङ्ङ्करोन्मननायसृक्वाणंसरणंघर्मंहरणमभिवावशानामि
मातिमायुंप्रप्यायतेपयोभिर्मायुमिवादित्यमितिवावागेषामाध्य
मिकाघर्मधुगितियाज्ञिकाधेनुर्धयतेर्वाधिनोतेर्वातस्याएषाभव ५५
ति॥४२॥उपह्वयेसुदुघांधेनुमेतांसुहस्तोगोधुगुतदोहदेनां॥श्रे

ष्ठंसवंसवितासाविषन्नोभीद्धोघर्मस्तदुषुप्रवोचं॥उपह्वयेसुदो
हनांधेनुमेतांकल्याणहस्तोगोधुगपिचदोग्ध्येनांश्रेष्ठंसवंसवि
तासुनोतुन[illegible]इत्येषह्रिश्रेष्ठःसर्वेषांस[illegible]वानांयदुदकंयद्वापयो
यजुष्मदभीद्धोघर्मस्तंसुब्रवीमिवागेषामाध्यमिकाघर्मधुगि
तियाज्ञिकाअघ्न्याहंतव्याभवत्यघघ्नीतिवातस्याएषाभवति॥४३॥
सूयवसाद्भगवतीहिभूयाअथोवयंभगवंतःस्याम॥अद्धितृणम
घ्न्येविश्वदानींपिबशुद्धमुदकमाचरंती॥सुयवसादिनीभगवती
हिभवाथेदानींवयंभगवंतःस्यामाद्धितृणमघ्न्येसर्वदापिबचशुद्ध
मुदकमाचरंतीतस्याएषापराभवति॥४४॥हिङ्कृण्वतीवसुपत्नी

वसूनांवत्समिछंतीमनसाभ्यागात् ॥ दुहामश्विभ्यांपयोअघ्न्येयंसाव
र्धतांमहतेसौभगाय॥ इतिसानिगदव्याख्यातापथ्यास्वस्तिःपंथाअंत
रिक्षंतन्निवासात्तस्याएषाभवति ॥ ४५ ॥ स्वस्तिरिद्धिप्रपथेश्रेष्ठारेक्ण
स्वत्यभियावाममेति ॥ सानोअमासोअरणेनिपातुस्वावेशाभवतु
देवगोपा ॥ स्वस्तिरेवहिप्रपथेश्रेष्ठारेक्णस्वतीधनवत्यभ्येतियाव
सूनिवननीयानिसानोमागृहेसानिरमणेसानिर्गमनेपातुस्वावेशा
भवतुदेवीगोप्त्रीदेवान्गोपायत्वितिदेवानांगोपायंत्वितिवाषाव्या
ख्याता तस्याएषाभवति ॥ ४६ ॥ अपोषाअनसःसरत्संपिष्टादहबि
भ्युषी ॥ नियत्सींशिश्नथद्वृषा ॥ अपोरदुषाअनसःसंपिष्टान्मेघा
स

द्बिभ्युष्यनोवायुरनितेरपिवोपमार्थेस्यादनसइवशकटादिवानःशकटम
नद्धमस्मिंश्चीवरमनितेर्वास्याज्जीवनकर्मणउपजीवंत्येनन्मेघोप्यनएतस्मा
देवयन्निरशिश्नथद्वृषावर्षितामध्यमस्तस्याएषापराभवति ॥ ४७ ॥ एतदस्याअ
नःशयेसुसंपिष्टंविपाश्या ॥ ससारसींपरावतः ॥ एतदस्याअनआशेते सुसंपिष्ट
मितरदिवविपाशिविमुक्तपाशिससारोषाःपरावतःप्रेरितवतःपरागताद्वेळाव्या
ख्यातातस्याएषाभवति ॥ ४८ ॥ अभिनद्बलायूथस्यमातास्मन्नदीभिरुर्वशीवा
गृणातु उर्वशीवाबृहद्दिवागृणानाभ्यूर्ण्वानोप्रभृथस्यायोः ॥ सिषक्तुनऊर्ज
व्यस्यपुष्टेः ॥ अभिगृणातुनद्बलायूथस्यमातासर्वस्यमातास्मदभिनदीभिरु
र्वशीवागृणात्वुर्वशीवाबृहद्दिवामहद्दिवागृणानाभ्यूर्ण्वानाप्रभृथस्यप्रभृत
स्यायोरयनस्यमनुष्यस्यज्योतिषोवोदकस्यवासेवतांनोन्नस्यपुष्टेरोदसीरु

इंद्रस्यपत्नीतिस्याएषाभवति॥४९॥रथंनुमारुतंवयंश्रवस्युमाहुवामहे॥आय
स्मिंन्तस्थौसुरणानिबिभ्रतीसचामरुत्सुरोदसीरथंक्षिप्रंमारुतंवयंश्रव मेघं
णीयमाह्वयामहेआयस्मिंतस्थौसुरमणीयान्युदकानिबिभ्रतीसचामरुद्भिः
सहरोदसीरोदसी॥५०॥श्येनोव्याख्यातआदायस्वादिष्ठयासोमंमन्यतेयत्त्वा
देवनवोनवःपरंमृत्योत्वेषमित्थाप्रवोमहउडुज्योतिर्धातादददातुसोमस्यराज्ञोथा
तोमध्यस्थानादेवगणाआविद्युन्मद्भिरारुद्रासोविष्टीशमीविद्रूपासउदीरतामव
रेंगिरसोनःसूर्यस्येवरश्मयोथातोमध्यस्थानाःस्त्रियोदक्षस्येवायस्मैत्वंकि
मिछंतीपावकानोमहोअर्णोयद्वाग्वदंतीदेवींवाचमजनयंतानुमतेराकामहंसिनीवा
लीकुहूमहमन्यमूर्वशीविद्युन्नालिकीथंइंद्राणीनाहमिंद्राणिगौरीर्मिमायतस्याःसमुद्रा ब ५७
गोरमीमेडुपञ्चयेसूयवसाद्भिंदृण्वतीस्वस्तिरिध्यपोषाएतदस्याअभिनइळारयंनुपंचाशत्

ॐ अथातोद्युस्थानादेवतास्तासामश्विनौप्रथमागामिनौभवतोश्विनौय
द्व्यश्नुवातेसर्वंरसेनान्योज्योतिषान्योश्वैरश्विनावित्यौर्णवाभस्तत्कावश्विनौद्या
वापृथिव्यावित्येकेहोरात्रावित्येकेसूर्याचंद्रमसावित्येकेराजानौपुण्यकृतावित्यै
तिहासिकास्तयोःकालऊर्ध्वमर्धरात्रात्प्रकाशीभावस्यानुविष्टंभमनुतमोभा
गोहिमध्यमोज्योतिर्भागआदित्यस्तयोरेषाभवति॥१॥वसातिषुस्मचरथो
असितौपेत्वाविव॥कुहेदमश्विनायुवमभिदेवाँअगच्छतं॥इतिसानिगदव्याख्या
तावसातिषुस्मचरथोवसातयोरात्रयोवसंतेस्माद्इतरेतरातयोवक्केर्वावहते
वासितौपेत्वाविव॥अपेत्वाहत्रहणंसुरातयोस्तयोःसमानकालयोःसमान
कर्मणोःसंस्तुतप्राययोरसंस्तवेनैषोर्धर्चोभवतिवासात्योन्यउच्यतउषःपु

त्रस्तवान्यइतितयोरेषापराभवति॥२॥इहेहजातासमवावशीतामरेपसातन्वा
नामभिःस्वैः॥जिष्णुर्वामन्यःसुमखस्यसूरिर्दिवोअन्यःसुभगःपुत्रऊहे॥इहचे
हचजातौसंस्तूयेतेपापेनालिप्यमानयातन्वानामभिश्चस्वैर्जिष्णुर्वामन्यःसु
महतोबलस्येरयितामध्यमोदिवोन्यःसुभगःपुत्रऊह्यतआदित्यस्तयोरेषाभ परा
वति॥३॥प्रातर्युजाविबोधयाश्विनावेहगच्छतां॥अस्यसोमस्यपीतये॥प्रातर्यो
गिनौविबोधयाश्विनाविहागच्छतामस्यसोमंपानायतयोरेषापराभवति॥४॥ स्य
प्रातर्यजध्वमश्विनाहिनोतनसायमस्तिदेवयाअजुष्टं॥उतान्योअस्मद्यजते
विचावःपूर्वःपूर्वोयजमानोवनीयान्॥प्रातर्यजध्वमश्विनौप्रहिणुतनसायम ५८
स्तिदेवेज्याअजुष्टमेतदप्यन्योस्मद्यजतेविचावःपूर्वःपूर्वोयजमानोवनीयान्व

नयितृतमस्तयोःकालःसूर्योदयपर्यंतस्तस्मिन्नन्यादेवताओप्यंतउषावष्टेः
कांतिकर्मणउच्छतेरितरामाध्यमिकातस्याएषाभवति॥५॥उषस्तच्चित्रमाभरा
स्मभ्यंवाजिनीवति॥येनतोकंचतनयंचधामहे॥उषस्तच्चित्रंचायनीयंमंहनी
यंधनमाहरास्मभ्यमन्नवतियेनपुत्रांश्चपौत्रांश्चदधीमहितस्याएषापराभव
ति॥६॥एताउत्याउषसःकेतुमक्रतपूर्वेअर्धेरजसोभानुमंजते॥निष्कृण्वानाः
आयुधानीवधृष्णवः॥प्रतिगावोरुषीर्यंतिमातरः॥एतास्ताउषसःकेतुमकृष
तप्रज्ञानमेकस्याएवपूजनार्थेबहुवचनंस्यात्पूर्वेर्धेतरिक्षलोकस्यसमंजतेभा
नुना॥निष्कृण्वानाआयुधानीवधृष्णवः॥निरित्येषसमित्येतस्यस्थानेएमी
दिषांनिष्कृतंजारिणीवेत्यपिनिगमोभवतिप्रतियंतिगावोगमनादरुषीरारोच

नि॰उ॰ ५६ नान्मान्तरोभासोनिर्मास्यः सूर्यासूर्यस्यपत्न्येषैवाभिसृष्टकालतमानस्याए
षाभवति ॥७॥ सुकिंशुकंशल्मलिंविश्वरूपंहिरण्यवर्णंसुवृतंसुचक्रं॥ आरो
हसूर्येअमृतस्यलोकंस्योनंपत्येवहतुंकृणुष्व॥ सुकाशनंशल्मलंसर्वरूप
मपिवोपमार्थेस्यात्सुकिंशुकमिवशल्मलिमितिकिंशुकंकंशतेःप्रकाशयति
कर्मणः शल्मलिःसुशरोभवतिशरवान्वारोहसूर्येअमृतस्यलोकमुदक
स्यसुखंपत्येवहतुंकुरुष्वसवितासूर्यांप्रायच्छत्सोमायराज्ञेप्रजापतयेवेतिच
ब्राह्मणंवृषाकपायीवृषाकपेःपत्न्येषैवाभिसृष्टकालतमातस्याएषाभव
ति ॥८॥ वृषाकपायिरेवतिसुपुत्रआदुसुस्नुषे॥ घसत्तइंद्रउक्षणः प्रियंकाचि
त्करंहविर्विश्वस्मादिंद्रउत्तरः॥ वृषाकपायिरेवतिसुपुत्रेमध्यमेनसुस्नुषेमा ५६

ध्यमिकयावाचास्नुषासाधुसादिनीतिवासाधुसानिनीतिवास्वपत्यंतत्सनोती
तिवाप्राश्नातुतइंद्रउक्षणएतान्माध्यमिकान्संस्त्यायानुक्षणउक्षतेर्वृद्धिकर्मण
उक्षंत्युदकेनेतिवाप्रियंकुरुष्वसुखाचयकरंहविःसुखकरंहविःसर्वस्माद्यइंद्रउ
त्तरस्तमेतद्ब्रूमआदित्यंसरण्यूःसरणात्तस्याएषाभवति॥९॥ अपागूहन्नमृतां
मर्त्येभ्यःकृत्वीसवर्णामदधुर्विवस्वते॥ उताश्विनावभरद्यत्तदासीदजहादुद्वामि
थुनासरण्यूः॥ अप्यगूहन्नमृतांमर्त्येभ्यःकृत्वीसवर्णामदहुर्विवस्वतेऽप्यश्वि
नावभरद्यत्तदासीदजहाद्द्वौमिथुनौसरण्यूर्मध्यमंचमाध्यमिकांचवाचमिति
नैरुक्तायमंचयमींचेत्यैतिहासिकास्तत्रेतिहासमाचक्षतेत्वाष्ट्रीसरण्यूर्विव
स्वतआदित्याद्यमौमिथुनौजनयांचकारससवर्णामन्यांप्रतिनिधायाऽश्वंरूपं

नि・उ・
६०

कृत्वाप्रदुद्रावुसविवस्वानादित्यआश्वमेवरूपंकृत्वातामनुसृत्यसंबभूवततो
श्विनौजज्ञातेसवर्णायांमनुस्तदभिवादिन्येषर्ग्भवति ॥१०॥ त्वष्टादुहित्रेवहतुं
कृणोतीतीदंविश्वंभुवनंसमेति ॥ यमस्यमातापर्युह्यमानामहोजायाविव
स्वतोननाश ॥ त्वष्टादुहितुर्वहनंकरोतीतीदंविश्वंभु
वनंसमेतीमानिचसर्वाणिभूतान्यभिसमागच्छंतियमस्यमातापर्युह्यमाना
महतोजायाविवस्वतोननाशरात्रिरादित्यस्यादित्योदयेंतर्धीयते ॥११॥ सवि
ताव्याख्यातस्तस्यकालोयदाद्यौरपहततमस्काकीर्णरश्मिर्भवतितस्यैषाभ
वति ॥१२॥ विश्वारूपाणिप्रतिमुंचतेकविःप्रासावीद्भद्रंद्विपदेचतुष्पदे ॥ विना
कमख्यत्सवितावरेण्योनुप्रयाणमुषसोविराजति ॥ सर्वाणिप्रज्ञानानिप्र ६०

तिमुंचतेमेधावीकविःक्रांतदर्शनोभवतिकवतेर्वाप्रसुवतिभद्रंद्विपाद्भ्यश्चचतुष्पा
द्भ्यश्चव्याचिख्यपन्नाकंसवितावरणीयःप्रयाणमनूषसोविराजत्यधोरामःसावि
त्रइतिपशुसमाम्नायेविज्ञायतेकस्मात्सामान्यादित्यधस्तात्तद्वेलायांतमोभव
त्येतस्मात्सामान्यादधस्ताद्रामोधस्तात्कृष्णःकस्मात्सामान्यादित्यग्निंचित्वा
नरामामुपेयाद्रामारमणायोपेयतेनधर्मायकृष्णजातीयेतस्मात्सामा
न्यात्कृकवाकुःसावित्रइतिपशुसमाम्नायेविज्ञायतेकस्मात्सामान्यादितिकाला
नुवादंपरीत्यकृकवाकोःपूर्वंशब्दानुकरणंवचेरुत्तरंभगोव्याख्यातस्तस्यका
लःप्रागुत्सर्पणात्तस्यैषाभवति ॥१३॥ प्रातर्जितंभगमुग्रंहुवेमवयंपुत्रमदिते
र्योविधर्ता ॥ आध्रश्चिद्यंमन्यमानस्तुरश्चिद्राजाचिद्यंभगंभक्षीत्याह ॥ प्रात

जितंभगमुग्रंहुवेमवयंपुत्रमदितेर्योविधारयितासर्वस्याध्रश्चिद्यंमन्यमानः
आढ्याकुदरिद्रस्तुरश्चित्तुरइतियमनामनरतेर्वात्वरतेर्वात्वरयातूर्णगतिर्यमो
राजाचिद्यंभगंभक्षीत्याहांधोभगइत्याहुरनुत्सृप्तोनदृश्यतेप्राशित्रमस्या
क्षिणीनिर्जघानेतिचब्राह्मणंजनंभगोगच्छतीतिवाजनंगच्छत्यादित्यउदये
नसूर्यःसर्तेर्वासुवतेर्वास्वीर्यतेर्वातस्यैषाभवति॥१४॥उदुत्यंजातवेदसंदेवं
वहंतिकेतवः॥दृशेविश्वायसूर्यं॥उद्वहंतितंजातवेदसंरश्मयःकेतवःसर्वेषां
भूतानांदर्शनायसूर्यमितिकमन्यमादित्यादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापराभवति
॥१५॥चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः॥आप्राद्यावापृ ६१
थिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्च॥चायनीयंदेवानामुदगमदनी

कंख्यानंमित्रस्यवरुणस्याग्नेश्चापूपुरद्यावापृथिव्यौचांतरिक्षंचमहत्त्वेन
तेनसूर्यआत्माजंगमस्यचस्थावरस्यचाथयदुक्तंपोषंपुष्यतीतितत्पूषाभव
तितस्यैषाभवति॥१६॥शुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यद्विषुरूपेअहनीद्यौरि
वासि॥विश्वाहिमायाऽअवसिस्वधावोभद्रातेपूषन्निहरातिरस्तु॥शुक्रंते
अन्यल्लोहितंतेअन्यद्यजतंतेअन्यद्यज्ञियंतेअन्यद्विषमरूपेतेऽअहनी
कर्मद्यौरिववाचासिसर्वाणिप्रज्ञानान्यवस्यन्नवन्भाजनवतीतिपूषन्निहदत्ति
रस्त्वितस्यैषापराभवति॥१७॥पथस्पथःपरिपतिंवचस्याकामेनकृतोअ
भ्यानळर्कं॥सनोरासच्छुरुधश्चंद्राअग्राधियंधियंसीषधातिप्रपूषा॥पथ
स्पथोधिपतिंवचनेनकामेनकृतोभ्यानळर्कमभ्यापन्नोर्कमितिवासनोद

तद्विष्णुर्भवति

नि॰ उ॰ ६२ दातुचायनीयाग्राणिधनानिकर्मकर्मचनैःप्रसाधयतुपूषेत्यथयद्विषितो
भवति।विष्णुर्विशतेर्वाव्यश्नोतेर्वातस्यैषाभवति॥१८॥इदंविष्णुर्विचक्रमे
त्रेधानिदधेपदं॥समूढमस्यपांसुरे॥यदिदंकिंचतद्विक्रमतेविष्णुस्त्रि
धानिधत्तेपदंत्रेधाभावायपृथिव्यामंतरिक्षेदिवीतिशाकपूणिःसमारो
हणेविष्णुपदेगयशिरसीत्यौर्णवाभःसमूढमस्यपांसुरेप्यायनेंत
रिक्षेपदंनदृश्यतेऽपिवोपमार्थेस्यात्समूढमस्यपांसुलइवपदंनदृश्य
तइतिपांसवःपादैःसूयंतइतिवापन्नाःशेरतइतिवापंसनीयाभवंतीति
वा॥१९॥विश्वानरोव्याख्यातस्तस्यैषनिपातोभवत्यैंद्र्यामृचि २० ६२
विश्वानरस्यवस्पतिमनानतस्यशवसः॥एवैश्चचर्षणीनामूतीहुवेरथा

नां॥विश्वानरस्यादित्यस्यानानतस्यशवसोमहतोबलस्यैवैश्चकामेयेरे
नेरवनेर्वाचर्षणीनांमनुष्याणामूत्याचपथारथानामिंद्रमस्मिन्यज्ञेह्वया
मिवरुणोव्याख्यातस्तस्यैषाभवति॥२१॥येनापावकचक्षसाभुरण्यंतं
जनाँअनु॥त्वंवरुणपश्यसि॥भुरण्युरितिक्षिप्रनाम भुरण्युःशकुनिर्भूरि
मध्वानंनयतिस्वर्गस्यलोकस्यापिवोढातत्संपातीभुरण्युरनेनपावकख्या
नेन॥भुरण्यंतंजनाँअनु॥त्वंवरुणपश्यसि॥तत्तेवयंस्तुमइतिवाक्यशे
षोपिवोत्तरस्यां॥२२॥येनापावकचक्षसाभुरण्यंतंजनाँअनु॥त्वंवरुणप
श्यसि॥विद्यामेषिरजस्पृथ्वहामिमानोअक्तुभिः॥पश्यंजन्मानिसूर्य॥
व्येषिद्यांरजस्पृथुमहांतंलोकमहानिचमिमानोक्तुभीरात्रिभिःपश्यन्
सह

जन्मानिजातानिसूर्यापिवापूर्वस्यां॥२३॥ येनापावकचक्षसाभुरण्यंतं
जनाँ अनु॥ त्वंवरुणपश्यसि॥ प्रत्यङ्देवानांविशः प्रत्यङ्ङुदेषिमानुषान्
॥ प्रत्यङ्विश्वंस्वर्दृशे॥ प्रत्यङ्ङिदंसर्वमुदेषिप्रत्यङ्ङिदंज्योतिरुच्यतेप्रत्यङ्ङि
दंसर्वमभिविपश्यसीत्यपिवैतस्यामेव॥२४॥ येनापावकचक्षसाभुरण्यं
तंजनाँ अनु॥ त्वंवरुणपश्यसि॥ तेननोजनानभिविपश्यसिकेशीकेशार
श्मयस्तैस्तद्वान्भवतिकाशनाद्वाप्रकाशनाद्वातस्यैषाभवति॥२५॥ के
श्यग्निंकेशीविषंकेशीबिभर्तिरोदसी॥ केशीविश्वंस्वर्दृशेकेशीदंज्यो
तिरुच्यते॥ केश्यग्निंचविषंचविषमित्युदकनामविष्णातेर्विपूर्वस्यस्नातेः ६३
शुध्यर्थस्यविपूर्वस्यवासचतेर्द्यावापृथिव्यौचधारयतिकेशीदंसर्वमिद

मभिविपश्यतिकेशीदंज्योतिरुच्यतइत्यादित्यमाहाथाप्येतेइतरेज्योतिषी
केशिनीउच्येतेधूमेनाग्नीरजसाचमध्यमस्तेषामेषासाधारणाभवति॥२६
त्रयःकेशिनऋतुथाविचक्षतेसंवत्सरेवपतएकएषां॥ विश्वमेकोअभिचष्टेश
चीभिर्ध्राजिरेकस्यददृशेनरूपं॥ त्रयःकेशिनऋतुथाविचक्षतेकालेकालेभि
विपश्यंतिसंवत्सरेवपतएकएषामित्यग्निःपृथिवींदहतिसर्वमेकोभिविप
श्यतिकर्मभिरादित्योगतिरेकस्यदृश्यतेनरूपंमध्यमस्याथयद्रश्मिभिर
भिप्रकंपयन्नेतितद्वृषाकपिर्भवतिवृषाकंपनस्तस्यैषाभवति॥२७॥पुनरे
हिवृषाकपेसुविताकल्पयावहै॥ यएषस्वप्ननंशनोस्तमेषिपथापुनर्विश्व
स्मादिंद्रउत्तरः॥ पुनरेहिवृषाकपेसुप्रसूतानिवःकर्माणिकल्पयावहैयए

षःस्वप्ननंशनःस्वप्नान्नाशयत्यादित्यउदयेनसोस्तमेषिपथापुनःसर्वस्मायद्दं
इउत्तरस्तमेनद्रूमञ्जादित्यंयमोव्याख्यातस्तस्यैषाभवति ॥२८॥ यस्मिन्वृक्षे
सुपलाशेदेवैःसंपिबतेयमः॥ अत्रानोविश्पतिःपितापुराणांअनुवेनति॥ य
स्मिन्वृक्षेसुपलाशेस्थानेवृतःक्षयेवापिवोपमार्थेस्याद्वृक्षइवसुपलाशइति
वृक्षोव्रश्चनात्पलाशंपलाशनाद्देवैःसंगच्छतेयमोरश्मिभिरादित्यस्तत्रनःसर्व
स्यपातावापालयितावापुराणाननुकामयेतअजएकपादजनएकःपादएकेन
पादेनपातीतिवैकेनपादेनपिबतीतिवैकोस्यपादइतिवा॥ एकंपादंनोत्खिद
पि तीत्यपिनिगमोभवतितस्यैषनिपातोभवतिवैश्वदेव्यामृचि॥२९॥ पावीर ६७
वीतन्यातुरेकपादजोदिवोधर्तासिंधुरापःसमुद्रियः॥ विश्वेदेवासःशृण

वन्वचांसिमेसरस्वतीसहधीभिःपुरंध्या॥ पविःशल्योभवतियद्विपुनाति
कायंतद्वत्पवीरमायुधंतद्वानिंद्रःपवीरवान्॥ अतितस्थौपवीरवानित्यपिनि
गमोभवतितद्देवतावाक्पावीरवीपावीरवीचदिव्यावाकतन्यतुस्तनयित्रीवा
चोन्यस्याअजश्चैकपाद्दिवोधारयितासिंधुश्चापश्चसमुद्रियाश्चसर्वेचदेवा
ःसरस्वतीचसहपुरंध्यास्तुत्याप्रयुक्तानिधीभिःकर्मभिर्युक्तानिशृण्वंतुव
चनानीमानीतिपृथिवीव्याख्यातातस्याएषनिपातोभवत्यैंद्राग्न्यामृचि॥३०
यदिंद्राग्नीपरमस्यांपृथिव्यांमध्यमस्यामवमस्यामुतस्थः॥ अतःपरिवृषणा
वाहियातमथासोमस्यपिबतंसुतस्य॥ इतिसानिगदव्याख्यातासमुद्रोव्या
तासमुद्रोव्याख्यातस्तस्यैषनिपातोभवतिपावमान्यामृचि ॥३१॥ पवित्र

नि॰ उ॰ ६५ वंतुः परिवाचमासते पितेषां प्रत्नो अभिरक्षति व्रतं॥ महः समुद्रं वरुणस्तिरोद
धे धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभं॥ पवित्रवंतो रश्मिवंतो माध्यमिका देवगणाः पर्या
सते माध्यमिकां वाचं पितैषां प्रत्नः पुराणोभिरक्षति व्रतं कर्म महः समुद्रं व
रुणस्तिरोंतर्दधात्यथ धीराः शक्नुवंति धरुणेषूदकेषु कर्मण आरंभमार-
ब्धुमजएकपाद्व्याख्यातः पृथिवी व्याख्याता समुद्रो व्याख्यातस्तेषामेषनि
पातो भवत्यपरस्यां बहुदेवतायामृचि॥ ३२॥ उत नो हिर्बुध्न्यः शृणोत्वज एक
पात्पृथिवी समुद्रः॥ विश्वेदेवा ऋतावृधो हुवानाः स्तुता मंत्राः कविशस्ता अवं
तु॥ अपि च नो हिर्बुध्न्यः शृणो त्वजश्चैकपात्पृथिवी च समुद्रश्च सर्वे च दे ६५
वाः सत्यवृधो वा यज्ञवृधो वा हूयमाना मंत्रैः स्तुता मंत्राः कविशस्ता अवंतु

त्य

मेधाविशस्ताद्ध्यङ् प्रत्यक्तो ध्यानमिति वा प्रत्यक्तमस्मिंध्यानमिति वाऽथर्वा व्याख्या
तो मनुर्मननात्तेषामेष निपातो भवत्यैंद्र्यामृचि॥ ३३॥ यामथर्वा मनुष्पिता द
ध्यङ् धियमत्नत॥ तस्मिन्ब्रह्माणि पूर्वथेंद्र उक्था समग्मतार्चन्ननु स्वराज्यं॥
यामथर्वा च मनुश्च पिता मानवानां दध्यङ् च धियमतनिषत तस्मिन्ब्रह्माणि
कर्माणि पूर्वेंद्र उक्थानि च संगच्छंतामर्चन्यो नु पास्ते स्वाराज्यं॥ ३४॥ अथातो
द्युस्थाना देवगणास्तेषामादित्याः प्रथमागामिनो भवंत्यादित्या व्याख्यातास्तेषा ख्या
मेषा भवति॥ ३५॥ इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूः सनाद्राजभ्यो जुह्वा जुहोमि
॥ शृणोतु मित्रो अर्यमा भगो नस्तुविजातो वरुणो दक्षो अंशः॥ घृतस्नूर्घृतप्र
स्नाविन्यो घृतप्रस्नाविन्यो घृतसानिन्यो घृतसारिण्य इति वाऽ ऊतीरादित्ये

श्यांश्चिरं जुह्वा जुहोमि चिरं राजस्य इति वा । शृणोतु न इमा गिरो मित्रश्चार्यमा
च भगश्च बहुजातश्च धाता दक्षो वरुणोंऽशश्चांऽशोंऽशुना व्याख्यातः सप्तऋष
यो व्याख्यातास्तेषामेषा भवति ॥ ३६ ॥ सप्त ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे सप्त र
क्षंति सदमप्रमादं । सप्तापः स्वपतो लोकमीयुस्तत्र जाग्रतो अस्वप्नजौ सत्र
सदौ च देवौ । सप्त ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे रश्मय आदित्ये सप्त रक्षंति सद
मप्रमादं संवत्सरमप्रमाद्यंतः सप्तापनात्स्त एव स्वपतो लोकमस्तमितमादि
त्यं यंति तत्र जाग्रतो स्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ वाय्वादित्यावित्यधिदैवतमथा
ध्यात्मं सप्त ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे षडिंद्रियाणि विद्या सप्तम्यात्मनि ६६
सप्त रक्षंति सदमप्रमादं शरीरमप्रमाद्यंति सप्तापनानीमान्येव स्वपतो

त्मा

लोकमस्तमितमाननं यंति तत्र जाग्रतो स्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ प्राज्ञश्चात्मा तैज
सश्चेत्यात्मगतिमाचष्टे तेषामेषापरा भवति ॥ ३७ ॥ तिर्यग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबु
ध्नो यस्मिन्यशो निहितं विश्वरूपं । अत्रासत ऋषयः सप्त साकं ये अस्य गोपा म
म हतो बभूवुः । तिर्यग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबंधन ऊर्ध्वबोधनो वा यस्मिन्यशो निहितं स
र्वरूपमत्रासत ऋषयः सप्त सहादित्यरश्मयो ये अस्य गोपा महतो बभूवुरि
ग्र त्यधिदैवतमथाध्यात्मं तिर्यग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबंधन ऊर्ध्वबोधनो वा यस्मिन्य
शो निहितं सर्वरूपमत्रासत ऋषयः सप्त सहेंद्रियाणि यान्यस्य गोप्तॄणि म
हतो बभूवुरित्यात्मगतिमाचष्टे देवा व्याख्यातास्तेषामेषा भवति ॥ ३८ ॥ दे
वानां भद्रा सुमतिर्ऋजूयतां देवानां रातिरभि नो निवर्तताम् । देवानां सख्यमु

नि॰उ॰ ६७ प्रसीदिमा वयं देवान् आयुः प्रतिरंतु जीवसे ॥ देवानां वयं सुमतौ कल्याण्यां मतौ
ऋजुगामिनामृजुगामिनामिति वा देवानां दानमभि नो निवर्त्ततां देवानां सख्यमु
पसीदेम वयं देवान आयुः प्रवर्धयंतु चिरंजीवनाय विश्वेदेवाः सर्वे देवास्तेषा
मेषा भवति ॥ ३९ ॥ ओमासश्चर्षणीधृतो विश्वेदेवास आगत ॥ दाश्वांसो दा
शुषः सुतं ॥ अवितारो वा वनीया वा मनुष्यधृतः सर्वे च देवा इहागच्छत दत्तवंतो
दत्तवतः सुतमिति तदेतदेकमेव वैश्वदेवं गायत्रं तृचं दशतयीषु विद्यते यत्
किंचिद्बहुदैवतं तद्वैश्वदेवानां स्थाने युज्यते यदेव विश्वलिंगमिति शाकपूणि ति
रनत्यंतगतस्त्वेष उद्देशो भवति बभ्रुरेक इति दश द्विपदा अलिंगाभूतांशः ६७
काश्यप आश्विन मि[illegible]कलिंगमभितष्टीयं सूक्तमेकलिंगं साध्या देवाः साध

नात्तेषामेषा भवति ॥ ४० ॥ यज्ञेन यज्ञमयजंत देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यास
न् ॥ ते ह नाकं महिमानः सचंत यत्र पूर्वे साध्याः संति देवाः ॥ यज्ञेन यज्ञमयजंत दे
वा अग्निनाग्निमयजंत देवा अग्निः पशुरासीत्तमालभंत तेनायजंतेति च ब्राह्म
श्रु णं ॥ तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ॥ ते ह नाकं महिमानः समसेवंत यत्र पूर्वे साध्याः
संति देवाः साधनाद्युस्थानो देवगण इति नैरुक्ताः पूर्वं देवयुगमित्याख्यानं
वसवो यद्विवसने सर्वमग्निर्वसुभिर्वासव इति समाख्या तस्मात्पृथिवीस्था
ति ना इंद्रो वसुभिर्वासव इति समाख्या तस्मान्मध्यस्थाना वसव आदित्यरश्मयो वि
वासनात्तस्माद्युस्थानास्तेषामेषा भवति ॥ ४१ ॥ सुगा वो देवाः सदना अक
र्म य आजग्मुः सवनमिदं जुषाणाः ॥ जक्षिवांसः पपिवांसश्च विश्वे स्मे धत्त व

नि॰ उ॰
६८

सर्वो वसूनि ॥ स्वागमनानि वो देवाः सुपथान्यकर्म य आगच्छत सवनानीमा स्मास॰ २
नि जुषाणाः खादितवंतः पीतयंतश्च सर्वे धत्त वसवो वसूनि तेषामेषापरा भ
वति ॥ ४२ ॥ ज्मया अत्र वसवो रंत देवा उरावंतरिक्षे मर्जयंत शुभ्राः ॥ अर्वाक्प
थ उरुज्रयः कृणुध्वं श्रोता दूतस्य जग्मुषो नो अस्य ॥ ज्मया अत्र वसवो रमंत
देवा ज्मा पृथिवी तस्यां भवा उरौ चांतरिक्षे मर्जयंत गमयंत रमयंत शुभ्राः शो
भमाना अर्वाच एनान्पथो बहुजवाः कुरुध्वं शृणुत दूतस्य जग्मुषो नो [illegible]स्याग्ने
र्वाजिनो व्याख्यातास्तेषामेषा भवति ॥ ४३ ॥ शं नो भवंतु वाजिनो हवेषु देवता
ता मितद्रवः स्वर्काः ॥ जंभयंतो हिं वृकं रक्षांसि सनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः ॥ सु ६८
खा नो भवंतु वाजिनो ह्वानेषु देवतातौ यज्ञे मितद्रवः सुमितद्रवः स्वर्काः स्वंचना

इति वा स्वर्चना इति वा स्वर्चिष इति वा जंभयंतो हिं च वृकं च रक्षांसि च सनेम्यस्मद्या
वयंत्वमीवा देवाश्वा इति वा देवपत्न्यो देवानां पत्न्यस्तासामेषा भवति ॥ ४४ ॥
देवानां पत्नीरुशतीरवंतु नः ॥ देवानां पत्न्य उशत्योवंतु नः प्रावंतु नस्तु
[illegible] जये पत्यजननाय चान्नसंसननाय च याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते
कर्मणि ता नो देव्यः सुहवाः शर्म यच्छंतु शरणं तासामेषापरा भवति ॥
॥ ४५ ॥ उत ग्ना व्यंतु देवपत्नीरिंद्राण्यग्नाय्यश्विनी राट् ॥ आरो
तु दसी वरुणानी शृणोतु व्यंतु देवीर्य ऋतुर्जनीनां ॥ अपि च ग्ना व्यंतु देव
पत्न्य इंद्राणींद्रस्य पत्न्यग्नाय्यग्नेः पत्न्यश्विन्यश्विनोः पत्नी राज
जते रोदसी रुद्रस्य पत्नी वरुणानी च वरुणस्य पत्नी वरुणानी च वरुण

स्य पत्नी व्यंतु देव्यः कामयंतीय ऋतुः कालो जायानां य ऋतुः कालो जा
यानां ॥४६॥ अथातो द्युस्थाना वसातिषु स्म हेह जाता प्रातर्युजा प्रातर्यु
ज ध्वमुपस्तच्चित्रमेतावत्याः सुकिंशुकं वृषाकपाय्यपागृहं त्वष्टा दुहित्रे सवि
ता विश्वारूपाणि जातजितमुद्व्यं शुक्रं ते पथस्य थद्दं विष्णुर्विश्वानरो व्या चित्रं
त्तो विश्वानरस्य येना पावकेति चतुष्कं केश्य१ग्निं त्रयः केशिनः पुनरेहि य
स्मिन्त्वस्ते पावीरवी यदिंद्राग्नी पवित्रवंतं तत्तनो हिर्यामथर्वाथातो द्युस्थाना
ग्र देवगणाः इमा गिरः सप्तऋषयस्ति यो बिलो देवानामासौ यज्ञेन स्कगावो देवा ६९
जमया अत्र शं नो भवंतु देवानां पत्नीरुतग्ना व्यंतु षट्चत्वारिंशत् ॥ इ० नि० षष्ठो० ६

हरिः ॐ ॥ अथेमा अतिस्तुतय इत्याचक्षते पि वा संप्रत्यय एव स्यान्माहाभाग्या
ह देवतायाः सो ऽग्निमेव प्रथममाह त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिरिति यथैतं न त्वदृते न स्मि
हि त्वदारे निमिषश्चनेत्यथ वरुणस्याथैषेंद्रस्य ॥१॥ यद्द्याव इंद्र ते शतं शतं भूमी
रुत स्युः । न त्वा वज्रिन्त्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी ॥ यदि त इंद्र शतं दिवः
शतं भूमयः प्रतिमानानि स्युर्न त्वा वज्रिन्त्सहस्रमपि सूर्या न द्यावापृथिव्यावप्यश्नु
श्नुवीतामित्यथैषादित्यस्य ॥२॥ यदुदंचो वृषाकपे गृहमिंद्राजगंतन । क१ स्य पु
ल्वघो मृगः कमगं जनयोपनो विश्वस्मादिंद्र उत्तरः ॥ यदुदंचो वृषाकपे गृहमिंद्रा
जगमत क्वस्य पुल्वघो मृगः क्व स बह्वादी मृगो मृगो माष्टेर्गतिकर्मणः कमगमद्दे
शं जनयोपनः सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्तमेतद्ब्रूम आदित्यमथैषादित्यरश्मीनां ॥३॥

नि०उ० ७०

विहिसोतोरसृक्षतनेंद्रंदेवममंसत॥यत्रामदद्वृषाकपिरर्यःपुष्टेषुमत्सखाविश्वस्मादिं
द्रउत्तरः॥व्यसृक्षतहिप्रसवायनचेंद्रंदेवममंसतयत्रामाद्यद्वृषाकपिरर्यईश्वरः
पुष्टेषुपोषेषुमत्सखाममसखामदनसखायिनः सखायस्तेः सहेतिवासर्वस्माद्य
इंद्रउत्तरस्तमेतद्भूमआदित्यमथैषाश्विनोः॥४॥सृण्येवजर्भरीतुर्फरीतूनैतोशे
वतुर्फरीपर्फरीका॥उदन्यजेवजेमनामदेरू तामेजराय्वजरंमरायु॥सृण्येवे
तिद्विविधासृणिर्भवतिभर्ताचहंताचतथाश्विनौचापिभर्तारौजर्भरीभर्तारा
वित्यर्थस्तुर्फरीतूहंतारौ॥नैतोशेवतुर्फरीपर्फरीका॥नैतोशस्यापत्यंनै
तोशंनैतोशेवतुर्फरीक्षिप्रहंतारौ॥उदन्यजेवजेमनामदेरू॥उदन्यजेवेत्युद
कजेइवरत्नेसामुद्रेचांद्रमसेवाजेमनेजयमनेजेमनामदेरू॥तामेजराय्वजरं

राम ७०

मरायु॥एतज्जरायुजंशरीरं शरदमजीर्णमथैषासोमस्य॥५॥तरत्समंदीधावतिधा
रासुतस्यांधसः॥तरत्समंदीधावति॥तरतिसपापंसर्वंमंदीयस्तौधावतिगच्छत्यू ति
र्ध्वांगतिं॥धारासुतस्यांधसः॥धारयाभिषुतस्यसोमस्यमंत्रपूतस्यवाचास्तु
तस्यांधेषायज्ञस्य॥६॥चत्वारिशृंगात्रयोऽअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअ
स्य॥त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्यांआविवेश॥चत्वारिशृंगेतिवेदा
वाएतउक्ताःत्रयोस्यपादाइतिसवनानित्रीणिद्वेशीर्षेप्रायणीयोदयनीयेसप्तहस्ता प्त
सः सप्तछंदांसित्रिधाबद्धस्त्रेधाबद्धोमंत्रब्राह्मणकल्पैर्वृषभोरोरवीतिरोरवण ण
मस्यसवनक्रमेणऋग्भिर्यजुर्भिः सामभिर्यदेनमृग्भिःशंसंतियजुर्भिर्य
जंतिसामभिःस्तुवंतिमहादेवइत्येषहिमहान्देवोयद्यज्ञोमर्त्यांआविवेशेत्येष

नि०उ० ७१ हिमनुष्याणांविग्रहातियजनाय तस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥७॥ स्वर्यंतोनापेक्षं
तआद्यांरोहंतिरोदसी ॥ यज्ञंयेविश्वतोधारंसुविद्वांसोवितेनिरे ॥ स्वर्गंछंतईजाना
वानेक्षंतेतमुमेवलोकंगतवंतमीक्षंतमिति ॥ आद्यांरोहंतिरोदसी ॥ यज्ञंयेविश्व
तोधारंसर्वतोधारंसुविद्वांसोवितेनिरइत्यथैषावाचःप्रवल्हितेव ॥८॥ चत्वा
रिवाक्परिमितापदानितानिविदुर्ब्राह्मणायेमनीषिणः ॥ गुहात्रीणिनिहितानें
गयंतितुरीयंवाचोमनुष्यावदंति ॥ चत्वारिवाचःपरिमितानिपदानितानिवि
दुर्ब्राह्मणायेमेधाविनोगुहायांत्रीणिनिहितानिनार्थंवेदयंतेगुहागूढतस्त
रीयंत्वरतेः कतमानितानिचत्वारिपदान्योंकारोमहाव्याहृतयश्चेत्यार्षंनामा राम
ख्यातेचोपसर्गनिपाताश्चेतिवैयाकरणामंत्रःकल्पोब्राह्मणंचतुर्थीव्यावहा ७१

रिकीतियाज्ञिकाऋचोयजूंषिसामानिचतुर्थीव्यावहारिकीतिनैरुक्ताःसर्पाणांवा
ग्वयसांक्षुद्रस्यसरीसृपस्यचतुर्थीव्यावहारिकीत्येकेपशुषुतूणवेषुमृगेष्वात्मनि
८ चेत्यात्मप्रवादाअथापिब्राह्मणंभवतिसावैवाक्सृष्टाचतुर्धाव्यभवदेष्वेवलोकेषु
त्रीणिपशुषुतुरीयंयापृथिव्यांसाग्नौसारथंतरेयांतरिक्षेसावायौसावामदेव्येया
दिविसादित्येसाबृहतिसास्तनयित्नावथपशुषुततोयावागत्यरिच्यततांब्राह्मणे
ष्वदधुस्तस्माद्ब्राह्मणाउभयींवाचंवदंतियाचदेवानांयाचमनुष्याणामित्य
थैषाक्षरस्य ॥९॥ ऋचोअक्षरेपरमेव्योमन्यस्मिन्देवाअधिविश्वेनिषेदुः ॥ यस्तन्न अ
वेदकिमृचाकरिष्यतियइत्तद्विदुस्तइमेसमासते ॥ ऋचोअक्षरेपरमेव्यवने
यस्मिन्देवाअधिनिषण्णाःसर्वेयस्तन्नवेदकिंसऋचाकरिष्यतियइत्तद्विदु

नि॰उ॰
७२

स्तुइमेसमासतइतिविदुषउपदिशतिकतमत्तदेतदक्षरमोमित्येषावागितिशाक
पूणिर्ऋचश्चह्यक्षरेपरमेव्यवनेधीयंतेनानादेवतेषुचमंत्रेष्वेतद्धवाएतदक्षरंयत्स
र्वांत्रयींविद्यांप्रतिप्रतीतिचब्राह्मणं॥१०॥ आदित्यइतिपुत्रःशाकपूणेरेषऋग्भव
तियदेनमर्चंतिप्रत्यृचःसर्वाणिभूतानितस्ययदन्यन्मंत्रेभ्यस्तदक्षरंभवतिरश्म
योत्रदेवाउच्यंतेयएतस्मिन्नधिनिषण्णाइत्यधिदैवतमथाध्यात्मंशरीरमत्रऋगु
च्यतेयदेनेनार्चंतिप्रत्यृचःसर्वाणींद्रियाणितस्ययदविनाशिधर्मंतदक्षरंभवतीं
द्रियाण्यत्रदेवाउच्यंतेयान्यस्मिन्नात्मन्येकंभवंतीत्यात्मप्रवादा॥११॥ अक्षरं
नक्षरतिनक्षीयतेवाक्षरंभवतिवाचोक्षइतिवाक्षोयानस्यांजनात्तत्प्रकृतीतर एम ७२
द्वर्तनसामान्यादित्ययंमंत्रार्थचिंताभ्यूहोभ्यूढोपिश्रुतितोपितर्कतोनतुपृथक्त्वे

नमंत्रानिर्वक्तव्याःप्रकरणशएवतुनिर्वक्तव्यानह्येषुप्रत्यक्षमस्त्यनृषेरतपसोवापा
रोवर्यवित्कस्तुखलुवेदितृषुभूयोविद्यःप्रशस्योभवतीत्युक्तंपुरस्तान्मनुष्यावाऋ
षिषूत्क्रामत्सुदेवानब्रुवन्कोनऋषिर्भविष्यतीतितेभ्यएतंतर्कमृषिंप्रायच्छन्मंत्रा
र्थचिंताभ्यूहमभ्यूढंतस्माद्यदेवकिंचानूचानोभ्यूहत्यार्षंतद्भवति॥१२॥ हृदातष्टे
षुमनसोजवेषुयद्ब्राह्मणाःसंयजंतेसखायः। अत्राहत्वंविजहुर्वेद्याभिरोहब्र
ह्माणोविचरंत्युत्वे। हृदातष्टेषुमनसांप्रजवेषुयद्ब्राह्मणाःसंयजंतेसमानाख्या
नाऋत्विजोत्राहत्वंविजहुर्वेद्याभिर्वेदितव्याभिःप्रवृत्तिभिरोहब्रह्माणऊहब्रह्मा
णऊहएषांब्रह्मेतिवास्वियंविद्याश्रुतिमतिबुद्धिस्तस्यास्तपसापारमीप्सितव्यं
तदिदमायुरिच्छतानिर्वक्तव्यंतस्माच्छंदःस्तोमेषाउपेक्षितव्यास्याथागमोयांयां

देवतंनिराहतस्यास्तस्यास्ताद्भाव्यमनुभवत्यनुभवति ॥१३॥ अथेमायद्याचोयदुदं
चोविहिंसितोःस्तण्येवतरत्सचत्वारिशृंगास्त्रयंतश्चत्वारि वागृचो अक्षरं आदित्यइ
त्यक्षरंनक्षरतिहृदातष्टेषुत्रयोदश ॥ ॥इतिनिरुक्तेत्रयोदशोध्यायः॥ ॥परिशिष्टं
३०३म् व्याख्यातंदैवतंयज्ञांगंचाथातऊर्ध्वमार्गगतिंव्याख्यास्यामः सूर्यआत्मेतु
दितस्यहिकर्मइष्टार्थेतदनुप्रवदंत्यथैतंमहांतमात्मानमेषर्गणः प्रवदतींद्रंमित्रंवरु
णमग्निमाहुरित्यथैषमहानात्मात्मजिज्ञासयात्मानंप्रोवाचाग्निरस्मिजन्मनाजा
तवेदा अहमस्मिप्रथमजाइत्येताभ्यां ॥१॥ अग्निरस्मिजन्मनाजातवेदाघृतंमेचक्षुरमृ
तंमआसन् ॥ अर्कस्त्रिधातूरजसोविमानोजस्रोघर्मोहविरस्मिनाम ॥ अहमस्मि
प्रथमजाऋतस्यपूर्वंदेवेभ्योअमृतस्यनाभिः ॥ योमाददातिसइदेवमा अहमन्नमन्न

मदंतमद्मीतिसहज्ञात्वाप्रादुर्बभूवैवंतंव्याजहारायतमात्मानमभ्यात्मजमंतिकमन्यस्मा
आचचक्षेति ॥२॥ अपश्यंगोपामनिपद्यमानमाचपराचपथिभिश्चरंतं ॥ ससध्रीची
ःसविषूचीर्वसानआवरीवर्तिभुवनेष्वंतः ॥ आवरीवर्तिभुवनेष्वंतरित्यथैषमहानात्मा
सत्वलक्षणस्तत्परंतद्ब्रह्मतत्सत्यंतत्सलिलंतदव्यक्तंतदस्पर्शंतदरूपंतदरसं तदगं
धंतदमृतंतच्छुक्लंतन्निष्ठाभूतात्मासैषाभूतप्रकृतिरित्येकेतत्क्षेत्रंतदज्ञानात्क्षेत्रज्ञ
मनुप्राप्यनिरात्मकमथैषमहानात्मात्रिविधोभवतिसत्वंरजस्तमइतिसत्वं तुमध्ये
विशुद्धंतिष्ठत्यभितोरजस्तमसीइतिकामद्वेषस्तमइत्यविज्ञानस्यविशुध्यतोविभू
तिंकुर्वतःक्षेत्रज्ञपृथक्कायकल्पतेप्रतिभातिलिंगोमहानात्मातमोलिंगोविद्याप्र
काशलिंगस्तमोपिनिश्चयलिंगआकाशः ॥३॥ आकाशगुणःशब्दआकाशाद्वा

युर्द्विगुणस्पर्शेनवायोर्ज्योतिस्त्रिगुणंरूपेणज्योतिषश्चापश्चतुर्गुणारसेनाद्भ्यःपृथि
वीपंचगुणागंधेनपृथिव्याभूतग्रामस्थावरजंगमास्तदेतदहर्युगसहस्रंजागर्तितस्यां
तेसुषुप्सन्नंगानिप्रत्याहरतिभूतग्रामाःपृथिवीमपियंतिपृथिव्यपश्चापोज्योतिषं
ज्योतिर्वायुंवायुराकाशमाकाशोमनोमनोविद्यांविद्यामहांतमात्मानंमहानात्माप्र
तिभांप्रतिभाप्रकृतिंसास्वपितियुगसहस्रंरात्रिस्तावेतावहोरात्रावजस्रंपरिवर्तेतेस
कालस्तदेतदहर्भवतियुगसहस्रपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणोविदूरात्रिंयुगसहस्रांतांतेहोरा
त्रविदोजनाइति।।७।।तंपरिवर्तमानमन्योनुप्रवर्ततेस्रष्टाद्रष्टाविभक्तातिमात्रोहमि
तिगम्यतेसमिथ्यादर्शनेदंपावकंमहाभूतेषुचिरेणवाकाशाद्वायोःप्राणश्चक्षुश्चव
क्तारंचतेजसोद्भ्यःस्नेहंपृथिव्यामूर्तिःपार्थिवांस्त्रयोगुणान्विद्यात्रीन्मातृतस्त्री

न्पितृतोस्थिस्नायुमज्जानःपितृतस्त्वङ्मांसशोणितानिमातृतोन्नपानमित्यष्टौसोयं
पुरुषःसर्वमयःसर्वज्ञानोपक्लृप्तः।।८ १८।।सयद्यनुरुध्यतेतद्भवतियदिधर्ममनुरुध्यते
तद्देवोभवतियदिज्ञानमनुरुध्यतेतदमृतोभवतियदिकाममनुरुध्यतेसंच्यवतइमांयो
निंसंदध्यात्तदिदमत्रमतंश्लेष्मारेतसःसंभवतिश्लेष्मणोरसोरसाच्छोणितंशोणिता
न्मांसंमांसान्मेदोमेदसःस्नावास्नाव्नोस्थीन्यस्थिभ्योमज्जामज्जातोरेतस्तदिदंयोनौरे
तःसिक्तंपुरुषःसंभवतिशुक्रातिरेकेपुमान्भवतिशोणितातिरेकेस्त्रीभवतिद्वाभ्यां
समेननपुंसकोभवतिशुक्रभिन्नेनयमोभवतिशुक्रशोणितसंयोगान्मातृपितृसंयो
गाच्चतत्कथमिदंशरीरंपरंसंयम्यतेसौम्योभवत्येकरात्रोषितंकललंभवतिपंचरात्रा
द्बुद्बुदःसप्तरात्रात्पेशीद्विःसप्तरात्रादर्बुदःपंचविंशतिरात्रःस्वस्थितोघनोभवति

नि॰उ॰ मासमात्रात्कठिनोभवतिद्विमासाभ्यंतरेशिरःसंपद्यतेमासत्रयेणग्रीवाव्यादेशोमा
७५ सचतुष्केणत्वग्व्यादेशःपंचमेमासेनखरोमव्यादेशःषष्ठेमुखनासिकाक्षिश्रोत्रंच
संभवतिसप्तमेचलनसमर्थोभवत्यष्टमेबुध्याध्यवस्यतिनवमेसर्वांगसंपूर्णोभव
ति॥मृतश्चाहंपुनर्जातोजातश्चाहंपुनर्मृतः॥नानायोनिसहस्राणिमयोषितानि
यानिवै॥आहाराविविधाभुक्ताःपीतानानाविधास्तनाः॥मातरोविविधादृष्टाःपि
तरःसुहृदस्तथा॥अवाङ्मुखःपीड्यमानोजंतुश्चैवसमन्वितः॥सांख्यंयोगंसम
भ्यस्येत्पुरुषंवापंचविंशकमितिततश्चदशमेमासेप्रजायतेजातश्चवायुनास्पृष्टो
नस्मरतिजन्ममरणमंतेचशुभाशुभंकर्मैतच्छरीरस्यप्रामाण्यं॥॥१९॥अष्टोत्तरंसं ७५
धिशतमष्टाकपालंशिरःसंपद्यतेषोडशवपापलानिनवस्नायुशतानिसप्तशतं

पुरुषस्यमर्मणामर्धचतस्रोरोमाणिकोट्योहृदयंह्यष्टकपालानिद्वादशकपालानिजि
ह्वावृषणौह्यष्टकपर्णौततोपस्थगुदपायवेतन्मूत्रपुरीषंकस्मादाहारपानसिक्तत्वाद
नुपचितकर्मणावन्योन्यंजायेतेइतितंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाचमहत्य
ज्ञानतमसिमग्नोजरामरणक्षुत्पिपासाशोकक्रोधलोभमोहमदभयमत्सरहर्षवि
षादेर्ष्यासूयात्मकैर्द्वंद्वैरभिभूयमानःसोस्मादार्जवंजवीभावानांतंनिर्मुच्यतेसो
स्मात्पानंमहाभूमिकावच्छरीरान्निमेषमात्रैःप्रक्रम्यप्रकृतिरधिपरीत्यतैजसंशारी
रंकृत्वाकर्मणानुरूपंफलमनुभूयतस्यसंक्षयेपुनरिमंलोकंप्रतिपद्यते॥२०॥अ
थयेहिंसामाश्रित्यविद्यामुत्सृज्यमहत्तपस्तेपिरेचिरेणवेदोक्तानिवाकर्माणिकु
र्वंतितेधूममभिसंभवंतिधूमाद्रात्रिंरात्रेरपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद्द

नि॰उ॰ ७९ क्षिणायनंदक्षिणायनात्पितृलोकंपितृलोकाच्चंद्रमसंचंद्रमसोवायुंवायोर्वृष्टिंवृष्टे
रोषधयश्चैतद्भूत्वातस्यसंक्षयेपुनरेवेमंलोकंप्रतिपद्यंते॥२१॥अथयेहिंसामुत्सृ
ज्यविद्यामाश्रित्यमहत्तपस्तेपिरेज्ञानोक्तानिवाकर्माणिकुर्वंतितेर्चिरभिसंभवंत्य
र्चिषोहरह्नआपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षादुदगयनमुदगयनाद्देवलोकंदेवलो
कादादित्यमादित्याद्वैद्युतंवैद्युतान्मानसंमानसःपुरुषोभूत्वाब्रह्मलोकमभिसंभ
वंतितेनपुनरावर्तंतेशिष्टादंदशूकायतइदंनजानंतितस्मादिदंवेदितव्यमथाप्या
ह॥२२॥नतंविदाथयइमाजजानान्यद्युष्माकमंतरंबभूव॥नीहारेणप्रावृताजल्प्या
चासुतृपउक्थशासश्चरंति॥नतंविद्ययाविदुषोयमेवंविद्वांसोवदंत्यक्षरंब्रह्मण ७९
स्पतिमन्यद्युष्माकमंतरमन्यदेषामंतरंबभूवेतिनीहारेणप्रावृतास्तमसाजल्प्या

चासुतृपउक्थशासःप्राणंसूर्यंयत्यपथगामिनश्चरंत्यविद्वांसःक्षेत्रज्ञमनुप्रवदंत्यथ
होविद्वांसःक्षेत्रज्ञोनुकल्पतेतस्यतपसासहाप्रमादमेत्यथाप्तव्योभवतितिनासंतत
मिछेत्तेनसख्यमिछेदेषहिसखाश्रेष्ठःसंजानातिभूतंभवद्भविष्यदितिज्ञाताकस्मा
ज्जायतेःसखाकस्मात्सख्यतेःसहभूतेंद्रियैःशेरतेमहाभूतानिसेंद्रियाणिप्रज्ञया
कर्मकारयतीतितस्ययदापःप्रतिष्ठाशीलमुपशमआत्माब्रह्मेतिसब्रह्मभूतोभव
तिसाक्षिमात्रोव्यवतिष्ठतेबंधोज्ञानकृतोह्यात्मनोमहतःप्रथमंभूतनामधेयान्य
नुक्रमिष्यामः॥२३॥हंसः।घर्मः।यज्ञः।वेनः।मेधः।कृमिः।भूमिः।विभुः।प्रभुः।शंभुः।
शंभुः।वृषकर्मा।सोमः।भूतं।भुवनं।भविष्यत्।आपः।महत्।व्योम।यशः।महः।स्वर्णी
कं।स्वृतीकं।स्मृतीकं।सतीकं।सतीनं।गहनं।गभीरं।गह्वरं।कं।अन्नं।हविः।सद्म।स

नि॰ नु॰ ७७ दनं। ऋतं। योनिः। ऋतस्ययोनिः। सत्यं। नीरं। हविः। रयिः। सत्। पूर्णं। सर्वं। अक्षितं। बर्हि
ः। नाम। सर्पिः। अपः। पवित्रं। अमृतं। इंदुः। हेम। स्वः। सर्गाः। शंबरं। अंबरं। वियत्। व्यो
म। बर्हिः। धन्व। अंतरिक्षं। आकाशं। आपः। पृथिवी। भूः। स्वयंभूः। अध्वा। पुष्करं।
सगरः। समुद्रः। तपः। तेजः। सिंधुः। अर्णवः। नाभिः। वृक्षः। ऊर्ध्वः। तत्। यत्। किं।
ब्रह्म। वरेण्यं। हंसः। आत्मा। भवति। बृंधत्यद्धानं। यद्वाहिष्या। शरीराणि। अव्ययं च सं
कुरुते। यज्ञः। आत्मा। भवति। यदेनं तन्वते। अथैतं महांतमात्मानमेतानि सूक्तान्येता
ऋचोनुप्रवदंति॥ २४॥ सोमः पवते जनिता मतीनां जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः॥
जनिताग्नेर्जनिता सूर्यस्य जनितेंद्रस्य जनितोत विष्णोः॥ सोमः पवते सोमः सू ७७
ती र्यः प्रसवनाज्जनिता मतीनां प्रकाशकर्मणामादित्यरश्मीनां दिवो द्योतनकर्मणामा

दित्यरश्मीनां पृथिव्याः प्रथनकर्मणामादित्यरश्मीनामग्नेर्गतिकर्मणामादित्यरश्मीनां
सूर्यस्य स्वीकरणकर्मणामादित्यरश्मीनामिंद्रस्यैश्वर्यकर्मणामादित्यरश्मीनां विष्णो
र्व्याप्तिकर्मणामादित्यरश्मीनामित्यधिदैवतमथाध्यात्मं सोम आत्माप्येतस्माद्देवेंद्रि
याणां जनितेत्यर्थः॥ अपि वा सर्वाभिर्विभूतिभिर्विभूतत आत्मेत्यात्मगतिमाचष्टे॥
॥२५॥ ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणां॥ श्येनो गृध्राणां स्व
धितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्॥ ब्रह्मा देवानामित्येष हि ब्रह्मा भवति देवानां
देवनकर्मणामादित्यरश्मीनां पदवीः कवीनामित्येष हि पदं वेत्ति कवीनां कवीयमा
नानामादित्यरश्मीनामृषिर्विप्राणामित्येष हि ऋषिर्णा भवति विप्राणां व्यापनकर्म
णामादित्यरश्मीनां महिषो मृगाणामित्येष हि महान्भवति मृगाणां मार्गणकर्मणा

मादित्यरश्मीनांश्येनोगृध्राणामितिश्येनआदित्योभवतिश्यायतेर्गतिकर्मणोगृध्रआदि
त्योभवतिगृध्यतेस्थानकर्मणोयतएतस्मिंस्तिष्ठतिस्वधितिर्वनानामित्येषहिस्वयं
कर्माण्यादित्योधत्तेवनानांवननकर्मणामादित्यरश्मीनांसोमःपवित्रमत्येतिरेभन्नि
त्येषहिपवित्रंरश्मीनामत्येतिस्तूयमानएषएवैतत्सर्वमक्षरमित्यधिदैवतमथाध्या
त्मंब्रह्मादेवानामित्ययमपिब्रह्माभवतिदेवानांदेवनकर्मणामिंद्रियाणांपदवीःकवी
नामित्ययमपिपदंवेत्तिकवीनांकवीयमानानामिंद्रियाणामृषिर्विप्राणामित्ययमपि
ऋषिणोभवतिविप्राणांव्यापनकर्मणामिंद्रियाणांमहिषोमृगाणामित्ययमपिमहा
न्भवतिमृगाणांमार्गणकर्मणामिंद्रियाणांश्येनोगृध्राणामितिश्येनआत्माभवति
श्यायतेर्ज्ञानकर्मणोगृध्राणींद्रियाणिगृध्यतेर्ज्ञानकर्मणोयतएतस्मिंस्तिष्ठतिस्व

धितिर्वनानामित्ययमपिस्वयंकर्माण्यात्मनिधत्तेवनानांवननकर्मणामिंद्रियाणांसोम
ःपवित्रमत्येतिरेभन्नित्ययमपिपवित्रमिंद्रियाण्यत्येतिस्तूयमानोयमेवैतत्सर्वमनुभ
वत्यात्मगतिमाचष्टे॥२६॥तिस्रोवाचईरयतिप्रवह्निर्ऋतस्यधीतिंब्रह्मणोमनीषां॥
गावोयंतिगोपतिंपृच्छमानाःसोमंयंतिमतयोवावशानाः॥वह्निरादित्योभवतिसति
स्रोवाचःप्रेरयत्यृचोयजूंषिसामान्यृतस्यादित्यस्यकर्माणिब्रह्मणोमतान्येषएवैत
त्सर्वमक्षरमित्यधिदैवतमथाध्यात्मंवह्निरात्माभवतिसतिस्रोवाचईरयतिप्रेरयति
विद्यामतिबुद्धिमतामृतस्यात्मनःकर्माणिब्रह्मणोमतान्ययमेवैतत्सर्वमनुभवत्या
त्मगतिमाचष्टे॥२७॥सोमंगावोधेनवोवावशानाःसोमंविप्रामतिभिःपृच्छमानाः
॥सोमःसुतःपूयतेअज्यमानःसोमेअर्कास्त्रिष्टुभःसन्नवंते॥एतएवसोमंगावो

नि०उ० धेनवोरश्मयोवावनूयमानाःकामयमानाआदित्यंयंत्येवमेवसोमंविप्रास्तमयोमति
७९ भिःपृच्छमानाःकामयमानाआदित्यंयंत्येवमेवसोमःक्रतःपूयतेअज्यमानएतमे
वार्काश्वत्रिष्टुभश्वसंनवंतेततएतस्मिन्नादित्यएकंभवंतीत्यधिदैवतमथाध्या
त्ममितएवसोमंगावोधेनवइंद्रियाणिवावनूयमानानिकामयमानान्यात्मानंयंत्ये
२७ वमेवसोमंविप्राइंद्रियाणिमतिभिर्मानांकामयमानान्यात्मानंयंत्येवमेवसोमः नि०
क्रतःपूयतेअज्यमानइमंमेवात्माचसप्तऋष्ययश्चसंनवंतेतान्येतस्मिन्नात्मन्ये
कंभवंतीत्यात्मगतिमाचष्टे ॥२८॥ अक्रान्त्समुद्रःप्रथमेविधर्मञ्जनयन्प्रजाभु
वनस्यराजा ॥ वृषापवित्रेअधिसानोऽअव्येबृहत्सोमोवावृधेस्रुवानइंदुः ॥ ७९
अत्यक्रमीत्समुद्रआदित्यःपरमेव्यवनेवर्षकर्मणाजनयन्प्रजाभुवनस्यराजा

सर्वस्यराजावृषापवित्रेअधिसानोअव्येबृहत्सोमोवावृधेस्रुवानइंदुरित्यधिदैवत
मथाध्यात्मंअत्यक्रमीत्समुद्रआत्मापरमेव्यवनेज्ञानकर्मणाजनयन्प्रजाभुवनस्यराजा
सर्वस्यराजावृषापवित्रेअधिसानोअव्येबृहत्सोमोवावृधेस्रुवानइंदुरित्यात्मग
तिमाचष्टे ॥२९॥ महत्तत्सोमोमहिषश्चकारापांयद्गर्भोऽवृणीतदेवान् ॥ अदधादिंद्रेप
वमानओजोऽजनयत्सूर्येज्योतिरिंदुः ॥ महत्तत्सोमोमहिषश्चकारापांयद्गर्भोऽवृणीत
धि देवानांपत्यमदधादिंद्रेपवमानओजोऽजनयत्सूर्येज्योतिरिंदुरादित्यइंदुरात्मा ॥३०॥
विधुंदद्राणंसमनेबहूनांयुवानंसंतंपलितोजगार ॥ देवस्यपश्यकाव्यंमहित्वाद्या
ममारसह्यःसमान ॥ विधुंविधमनशीलंदद्राणंदमनशीलंयुवानंचंद्रमसंपलितऽ
आदित्योगिरतिसद्योम्रियतेसदिवासमुदितेत्यधिदैवतमथाध्यात्मंविधुंविधमन

नि०उ०
८०

शीलंदद्माणंदमनंशीलंयुवानंमहांतंपलितंआत्मागिरतिशरीरंशीर्यतेरात्रिःसमुदिते
त्यात्मगतिमाचष्टे॥३१॥साकंजानांसप्तथमाहुरेकजंषळिद्यमाऋषयोदेवजाइति॥
तेषामिष्टानिविहितानिधामशःस्थात्रेरेजंतेविकृतानिरूपशः॥सहजातानांषण्णा
मृषीणामादित्यरश्मयस्तेषामिष्टानिवाकांतानिवाक्रांतानिवागतानिवामतानि
वानतानिवाद्भिःसहसंमोदंतेयत्रैतानिसप्तऋषीणानिज्योतींषितेभ्यःपरआदित्य
स्तान्येतस्मिन्नेकंभवंतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मंसहजातानांषण्णामिंद्रियाणामात्मा
सप्तमस्तेषामिष्टानिवाकांतानिवाक्रांतानिवागतानिवामतानिवानतानिवान्नेनस
हसंमोदंतेयत्रेमानिसप्तऋषीणानीन्द्रियाण्येभ्यःपरआत्मातान्येतस्मिन्नेकंभवं ८०
तीत्यात्मगतिमाचष्टे॥३२॥स्त्रियःसतीस्तांउमेपुंसआहुःपश्यदक्षण्वान्नविचेत

दंधः॥कविर्यःपुत्रःसईमाचिकेतयस्ताविजानात्सपितुष्पितासत्॥स्त्रियएवैतिताः
शब्दस्पर्शरूपरसगंधहारिण्यस्ताअमुंपुंशब्देनिराहारःप्राणइतिपश्यन्कश्चनविजा
नात्यंधःकविर्यःपुत्रःसइमाजानातियःसइमाजानातिसपितुष्पितासदित्यात्मग
तिमाचष्टे॥२० ३३॥सप्तार्धगर्भाभुवनस्यरेतोविष्णोस्तिष्ठंतिप्रदिशाविधर्मणि॥ते
धीतिभिर्मनसातेविपश्चितःपरिभुवःपरिभवंतिविश्वतः॥सप्तैतानादित्यरश्मीन
यमादित्योगिरतिमध्यस्थानोर्ध्वशब्दोयतएतस्मिंस्तिष्ठंतितानिधीतिभिश्चमनसा
चविपर्ययंतिपरिभुवःपरिस्रवंतिसर्वाणिकर्माणिवर्षकर्मणेत्यधिदैवतमथाध्या
त्मंसप्तेमानीन्द्रियाण्ययमात्मागिरतिमध्यस्थानोर्ध्वशब्दोयान्यस्मिंस्तिष्ठंतितानि
धीतिभिश्चमनसाचविपर्ययंतिपरिभुवःपरिभवंतिसर्वाणींद्रियाणिज्ञानकर्माणि

नि॰उ॰
८१
त्यात्मगतिमाचष्टे॥३४॥नविजानामियदिवेदमस्मिनिण्यःसंनद्धोमनसाचरामि॥
नहिविज्ञानाद्बुद्धिमतःपुत्रःपरिवेदयंतेयमादित्यायमात्मा॥३५॥अपाङ्प्राङेति
स्वधयागृभीतोमर्त्योमर्त्येनासयोनिः॥ताशश्वंताविषूचीनावियंतान्य१न्यंचिक्यु
र्नानिचिक्युरन्यं॥अपांचयतिप्रांचयतिस्वधयागृभीतोमर्त्यआदित्योमर्त्येनचं
द्रमसासहतौशश्वद्गामिनौविश्वगामिनौबहुगामिनौवापश्यत्यादित्यंचंद्रमस
मित्यधिदैवतमथाध्यात्ममपांचयतिप्रांचयतिस्वधयागृभीतोमर्त्यआत्मामर्त्येन
मनसासहतौशश्वद्गामिनौविश्वगामिनौबहुगामिनौवापश्यत्यात्मानंमनइ
त्यात्मगतिमाचष्टे॥३६॥तदिदासभुवनेषुज्येष्ठंयतोजज्ञउग्रस्त्वेषनृम्णः॥सद्यो ८१
जज्ञानोनिरिणातिशत्रूननुयंविश्वेमदंत्यूमाः॥तद्भवतिभूतेषुभुवनेषुज्येष्ठ

मादित्यंयतोजज्ञउग्रस्त्वेषनृम्णोदीप्तिनृम्णःसद्योजज्ञानोनिरिणातिशत्रून्निरिणा
क तिःप्रीतिकर्मादीप्तिकर्मावानुमदंतियंविश्वऊमाइत्यधिदैवतमथाध्यात्मंतद्भवतिभूते
षुभुवनेषुज्येष्ठमव्यक्तंतपोजायतउग्रस्त्वेषनृम्णोज्ञाननृम्णःसद्योजज्ञानोनिरिणा
तिशत्रून्निरिणातिःप्रीतिकर्मादीप्तिकर्मावानुमदंतियंसर्वऊमाइत्यात्मगतिमाच
ष्टे॥३७॥कोऽद्ययुंक्तेधुरिगाऋतस्यशिमीवतोभामिनोदुर्हृणायून्॥आसन्निषू
न्हृत्स्वसोमयोभून्यएषांभृत्यामृणधत्सजीवात्॥कआदित्योधुरिगायुंक्तेरश्मीन्क
र्मवतोभानुमतोदुराधर्षानसून्यपुणवंतोभूनिपुणवंतिमयोभूनिसरवभूनियइमंसं
भृतंवेदकथंसजीवतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मंकआत्माधुरिगायुंक्तेइंद्रियाणिकर्मव
तोभानुमतोदुराधर्षानसून्यपुणवंतोभूनिपुणवंतिमयोभूनिसरवभूनियइमंसंभृ

नि०नु०
८२

तंवेदाचिरंजीवतीत्यात्मगतिमाचष्टे॥३८॥कईषतेतुज्यतेकोबिभायकोमंसतेसंतमिं
द्रंकोअंति॥कस्तोकायकइभायोतरायेधिब्रवत्तन्वे३कोजनाय॥कएवगछतिकोद
दातिकोबिभेतिकोमंसतेसंतमिंद्रंकस्तोकायापत्यायमहतेचनोरणायरमणीयायप्र
दर्शनीयाय॥३९॥कोअग्निमीट्टेहविषाघृतेनस्त्रुचायजातारतुभिर्ध्रुवेभिः॥कस्मै
देवाआवहानाशुहोमकोमंसतेवीतिहोत्रःसुदेवः॥कआदित्यंपूरयतिहविषाच
घृतेनचस्त्रुचायजातारतुभिर्ध्रुवेभिरितिकस्मैदेवाआवहानाशुहोमार्थान्कोमं
सतेवीतिहोत्रःसुदेवःकल्याणदेवइत्यधिदैवतमथाध्यात्मंकआत्मानंपूरयतिह
विषाचघृतेनचस्त्रुचायजातारतुभिर्ध्रुवेभिरितिकस्मैदेवाआवहानाशुहोमार्था ८२
न्कोमंसतेवीतिहोत्रःसुप्रज्ञःकल्याणप्रज्ञइत्यात्मगतिमाचष्टे॥४०॥त्वमंगप्रशंसि

षोदेवःशविष्ठमर्त्यं॥नत्वदन्योमघवन्नस्तिमर्डितेंद्रब्रवीमितेवचः॥त्वमंगप्रशंसीदेवः
शविष्ठमर्त्यंनत्वदन्योस्तिमघवन्पातावापालयितावाजितावासुखयितावेंद्रब्रवीमिते
वचस्तुतियुक्तं॥४१॥हंसःशुचिषद्वसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत्॥नृषद्व
रसदृतसद्व्योमसदब्जागोजाऋतजाअद्रिजाऋतंजाअद्रिजाऋतं॥हंसइतिहंसाः
सूर्यरश्मयःपरमात्मापरंज्योतिःपृथिवीव्याप्तेतिव्याप्तंसर्वंव्याप्तंवननकर्मणानभ्य
सेनादित्यमंडलेनेतित्यजतीतिलोकोत्यजतीतिहंसयंत्यजतीतिहंसाःपरमहंसाःपर
मात्मासूर्यरश्मिभिःप्रभूतगभीरवसतीतिविभिर्वसतीतिवारश्मिर्वसतीतिवावह्नि
र्वसतीतिवासुवर्णरेताःपूषागर्भारिभेतिरिभंतावनकुटिलानिकुटंतारिभंतांतरि
क्षाचरत्ययंतरिक्षाचरदातिदिविभुविगमनंवासुभानुःसुप्रभूतोहोतादित्यस्य

गताभवंत्यातिथिर्दुरोणसत्सर्वेदुरोणसद्वंसंवेरसाविकर्षयतिरज्जिमविकर्षयतिर्वाद्वि
विकर्षयतिवननंभवत्यश्वगोजाअद्रिगोजाधरित्रिगोजाःसर्वेगोजाऋतजाबृहद्वा
भवंतिनिगमोनिगमव्यातिभवत्येषनिर्वचनाय ॥४२॥ द्वासुपर्णासयुजासखायासमा
नंवृक्षंपरिषस्वजाते॥ तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीति॥ द्वौद्वौ
प्रतिष्ठितौसुकृतौ[illegible]धर्मकर्तारौदुष्कृतंपापंपरिसारकमित्याचक्षतेसुपर्णासयु
जासखायेत्यात्मानंदुरात्मानंपरमात्मानंप्रत्युत्तिष्ठतिशरीरएवतज्जायतेवृक्षंरक्षश
रीरंवृक्षंपक्षोप्रतिष्ठापयतितयोरन्यद्भुक्त्वान्नमनश्नन्नन्यःसरूपतांसलोकतामश्नु
तेयएवंवेदान्नमनश्नन्नन्योअभिचाकशीतीत्यात्मगतिमाचष्टे॥४३॥ आयाहींद्रप ८३
थिभिरीळितेभिर्यज्ञमिमंनोभागधेयंजुषस्व॥ तृप्तांजहुर्मातुलस्येवयोषाभागस्ते

पैतृष्वसेयीवपामिव॥ आगमिष्यंतिशक्रोदेवतास्ताभिस्तीर्थैर्भिःशक्रप्रतैरेरीळि
तेभिस्त्रिभिस्तीर्थैर्यज्ञमिमंनोयज्ञभागमग्नीषोमभागाविंद्रोजपस्तत्त्वतामेवंमातु
कयोगकन्याभागंसर्वंकेवसायादेवतास्तास्तत्स्थानेशक्रंनिदर्शनं॥४४॥ विप्रंवि
प्रासोवसेदेवंमर्तासऊतये॥ अग्निंगीर्भिर्हवामहे॥ विप्रंविप्रासोवसेविदुर्वेदविदंते
वेदितव्यंविमलशरीरेणवायुनाविप्रस्कन्हृत्पद्मनिलयस्थितमकारसंहितमुका
रंपूरयेन्मकारनिलयंगतंविप्रंप्राणेषुबिंदुसिक्तंविकसितंबद्धितेजःप्रभंकनकप
क्षमृतशरीरममृतज्ञानस्थितममृतवाचामृतमुखेवदंति॥ अग्निंगीर्भिर्हवाम
हे॥ अग्निंसंबोधयेदग्निःसर्वादेवताइतितस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ४५ जात
वेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदः॥ सनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वानाव

८५

नि०उ०
८५

नुसिंधुंदुरितात्यग्निः॥जातवेदसइतिजातमिदंसर्वंसचराचरंस्थित्युत्पत्तिःप्रलयन्या
येनाछायस्कन्नयामसोममितिप्रसवेनाभिषवार्यसोमंराजानममृतमरातीयतोयज्ञा
र्थमितिस्मोनिश्चयेननिदहातिदहतिभस्मीकरोतिसोमोददादित्यर्थःसनःपर्षदतिदुर्गा
णिदुर्गमनानिस्थानानिनावेवसिंधुंयथाकश्चित्कर्णधारोनावेवसिंधोस्यंदनांनदींज
लदुर्गांमहाकूलांतारयतिदुरितात्यग्निरितिदुरितानितारयतितस्येषापराभवति
॥४६॥इदंतेन्याभिरसमानमद्भिर्याःकाश्चसिंधुंप्रवहंतिनद्यः॥सर्पोजीर्णामिवत्वचं
जहातिपापंसशिरस्कोभ्युपेत्य॥इदंतेन्याभिरसमानाभिर्याःकाश्चसिंधुंपतिंकृत्वा
नद्योवहंतिसर्पोजीर्णामिवसर्पस्त्वचंत्यजतिपापंत्यजंत्यापश्चाप्नोतेस्तासामेषाभ ८५
वति॥४७॥त्र्यंबकंयजामहेसुगंधिंपुष्टिवर्धनं॥उर्वारुकमिवबंधनान्मृत्योर्मुक्षीय

माम्रतात॥त्र्यंबकोरुद्रस्तंत्र्यंबकंयजामहेसुगंधिंसुगंधिंसुष्ठुगंधिंपुष्टिवर्धनंपुष्टि
कारकमिवोर्वारुकमिवफलंबंधनादारोधनान्मृत्योःसकाशान्मुंचस्वमांकस्मादि
त्येषामितरेषापराभवति॥४८॥शतंजीवशरदोवर्धमानःशतंहेमंतान्छतमुवसंता
ह न्॥शतमिंद्राग्नीसविताबृहस्पतिःशतायुषाहविषेमंपुनर्दुः॥शतंजीवशरदोवर्ध
मानइत्यपिनिगमोभवतिशतमितिशतंदीर्घमायुर्मरुतएनावर्धयंतिशतमेनमे
वशतात्मानंभवतिशतमनंतंभवतिशतमैश्वर्यंभवतिशतमितिशतंदीर्घमायुः
॥४९॥मातेराधांसिमातऊतयोवसोस्मान्कदाचनादभन्॥विश्वानिनउपमिमी
हिमानुषवसूनिचर्षणिभ्यआ॥माचतेधामानिमाचतेकदाचनःसरिषुःसर्वाणि
प्रज्ञानान्युपमानार्थमनुष्यहितोयमादित्योपमात्मोथितदनुप्रवदंत्ययेतंमहांतमा

नि० उ० ८५ त्वानेमेषर्गणः प्रवदंतिविश्वकर्मणंदेवानांनुवयंजानानासदासीन्नोसदासीत्तदानीमि
तिर्चसिषास्मजिज्ञासासिषासर्वंभूतजिज्ञासाब्रह्मणःसारिष्टेसरूपतांसलोकतांगम
यतियएवंवेदनमोब्रह्मणेमहतेभूतायनमःपारस्करायनमोयास्कायब्रह्मशुक्लमसी २
यब्रह्मशुक्लमसीय॥५०॥अथेमायद्यावोयदुदंचोविहिंसातोःस्र्णयवतरत्सचत्वा
रि शृंगास्त्वयंतश्चत्वारिवाग्घ्चोअक्षरआदित्यइत्यक्षरन्नक्षरतिहृदातेषुव्याख्या
तंदैवतमग्निरस्मिजन्मनापरस्यंगोपामाकानगुणस्तपरिवर्तमानंसयद्यनुरुध्यंतेषुष्टा
त्तरमथयहिंसामाश्रित्याथयहिंसासुत्सृज्यनतंहंसोधर्मःसोमःपवतेब्रह्मादेवानांति
स्रोवाचईरयतिसामंगावोकान्महत्त्सोमोविधुंदद्राणंसाकंजानांस्त्रियःसतीःस ८५
त्पार्धगर्भोनविजानान्यपाङ्प्राङेतितदिहासंकोअघयुङ्क्तेकईषतेकोअग्निमी

ईत्वमंगहंसःशुचिषद्वासुपर्णायाहीडविप्रंविप्रासोजातवेदसइदंतेन्याभिरव्यंबकंय
तंजीवमातेराधांसीतिपंचाशत्॥ ॥इतिनिरुक्तेत्रयोदशोध्यायः॥ ॥ शके१७३४
अंगिरानामसंवत्सरेभाद्रपदवद्यचतुर्दश्यांरविवासरेइदंपुस्तकंसमाप्तं॥ ॥हरडीक
रोपनामकजनार्दनपाध्येयाचीपोथीचिंचककरोपनामकगंगाधरभट्टेनलिखितं॥
शुभंभवतु॥ ॥ छः श्रीः छः

इतिनिरुक्तउत्तरषट्केसमाप्तः